

Міхась КАВЫЛЬ
Ведамы беларускі паэт ды
грамадзкі й палітычны дзеяч.

BYELORUSSIAN
WORLD

№ 22 (51) – 1991

БЕЛАРУСКІ
СЪВЕТ

ВАСІЛЁЧКІ

Слова М. Кавыля

Музыка М. Куліковіча-Шчаглова

Andante

Рась-цві- та- лі
у хы-це ва- сі- лёч- кі, за- сі- лёч- кі.
усю-ди, дзе ні кінь... Ой, ча- ку- ка-
ро-чен-кі- я но-ч- кі, ой, ча- ку вя-
лі-кі- я дзянь-кі?
для канца

1. Расьцвіталі ў жыце васілёчкі,
Васілёчкі ўсяды, дзе ні кінь...
Ой, чаму кароценкія ночкі.
Ой, чаму вялікія дзянькі?
2. Дзені цалюткі жыцейка я жала,
Мае ручкі, ножанкі баляць.
Ня будзі, матуленька, так рана.
Дзені цалюткі спрытна буду жаць.
3. Вунь ідзе дарожанкай кахані —
Перасталі, ручкі не баляць.
Ой, чаму ж ты, начанка, так мала?
Няма часу зь мілым пагуляць.

ПАДНІМАЙСЯ ЗЬ НІЗІН, САКАЛІНА СЯМ'Я,
НАД КРЫЖАМИ БАЦЬКОУ, НАД НЯГОДАМІ;
ЗАНІМАЙ, БЕЛАРУСЬ МАЛАДАЯ МАЯ,
СВОЙ ПАЧЭСНЫ ПАСАД МІЖ НАРОДАМІ! ..

Я. Купала

ТЫ, МОЙ БРАТ, КАГО ЗВАЦЬ БЕЛАРУСАМ,
РОДНАЙ МОВЫ СВАЕ НЕ ЦУРАЙСЯ,
ЯК НЯ ЗРОКСЯ ЯЕ ПАД ПРЫМУСАМ,
ТАК И ВОЛЬНЫ ЦЯПЕР НЕ ЗРАКАЙСЯ... .

А. Гарун

ТОЛЬКІ-Ж, БРАЦЬЦЕ, КРАЙ НЯ ЗЫГИУУ,
НЕ ПАГНУУСЯ ЯГО СТАН
І З НАС ДУШЫ НЯ ВЫНЯУ
НІ МАСКАЛЬ, НІ ПОЛЬСКІ ПАН!

Я. Колас

ЦЯПЕР, БРАТЦЫ, МЫ З ГРАНІТУ,
ДУША НАША З ДЫНАМІТУ,
РУКА ЦВЕРДА, ГРУДЗЬ АКУТА,
ПАРА, БРАТЦЫ, ПАРВАЦЬ ПУТЫ!

Цётка

Міхась Кавыль (ЗША.)

Мой Шлях

Я нарадзіўся 1-га сінегня 1915 году ў вёсцы Покаршаў на Случчыне.

Хоць мы паводле колькасці зямлі (чатыры дзесяціны ворнай) лічыліся сераднякамі, але жылі бедна, часта недаядалі. Рэч у тым, што бацьку забілі на Першай сусветнай вайне, і маці сама не магла даваць рады з гаспадаркай. А нас, дзяцей, было ажно пяцёра. Самая старэйшая сястра Франуся ў часе маіх нарадзінаў мела якіх восем гадоў. Па ёй прыйшла на сівет Броня, а па Броні — Ядвіля. Два гады пасъля мяне нарадзіліся Антаніна. Яна памерла зусім маладою.

Бальшавіцкая абяцанка: "хто быў нічым, той будзе ўсім" для ўдавы Марылі і ейных нахлебнікаў засталася толькі абяцанкай. Ды ня толькі для нас, а для ўсяго народу. Жылі мы бедна, а зажылі яшчэ бядней, бо да неўраджайнасці дадаліся не-пасільныя "прадразвёрсткі", а пасъля падаткі. Крыху лепш мы пачалі жыць у 1925-м і пасълішных гадох. А гэта таму, што ў нашую хату прыйшоў прымак, уцякач з Захаднія Беларусі, вельві працевіты й растропны чалавек. Ён сам працаваў, як вол, і нам знайшоў працу: мяне ў сястру Ядвілю згадзіў на агульным сходзе вяскоўцаў пасъвіць сівіньні ў авечкі. Тры гады ганяўся я за імі па каменіні, па іржэуніку. Ногі мае былі падобныя да таркі, а сам я выглядаў, як нэгар, бо смажыўся на сонцы без кашулі. Затое ўвосень засекі ў сівіронку не зъмяшчалі збожжа, і я свае лапці выкінуў на съметнік, бо абуўся ў боты. Сёстры таксама прычапурыліся. Але, як казаў паэт, "ня доўга цешыў нас абман", ці-ж бо той ленінскі НЭП.

Насталі чорныя дні калектывізацыі. Наш бацька-прымак, Бягун, як яго звалі маці, у калгас не пайшоў, а запісаўся ў саўгас, што функцыянуваў як такі яшчэ перад калектывізацыяй на базе маёнтку Пакрэўскага. Саўгас прылягаў да вёскі з паўночна-усходняга боку. Там быў бровар. Туды ўладзіўся на працу Бягун, а сёстры — хто даяркай, а хто ў маслабойні. Працавала ѝ маці, толькі я "грыз граніт навукі", а таму працаваў толькі ўлетку, калі ня было заняткаў у сямігодцы.

Вучыўся я ў Грэскай сямігодцы, пасъля ў Грозаўскай, а тады ізноў у Грэскай, якую скончыў у ліку лепшых у 1930 годзе. Увосень таго-ж 1930-га году паступіў у Менскі Педагагічны Тэхнікум імя Усевалода Ігнатоўскага на пазашкольны аддзел. Наплыў ахвотнікаў вучыцца ў Беларускім пэдтэхнікуме быў вялікі, ня ўсе, хто падаваў просьбы, былі за-

лічаныя. Мне дапамагло маё "практэрскае" (саўгаснікі лічыліся сельскагаспадарскімі рабочымі) сацыяльнае палажэнье, ды, бадай, добрае пасъветчанье. Як сыну сельскагаспадарскіх рабочых, мне прызначылі 40 рублёў стыпэндыі на месяц. Вядома, пражыць на гэтыя гроши можа толькі савецкі студэнт, які даставаў у тых часох на картачкі 300 грамаў хлеба на дзень ды ў страўні місачку гнілое капусты, іншым разам "падскваранай" белымі чарвякамі. Дапамагалі мне свае, але мала, бо самі сядзелі на бульбе ды капусьце. Жыў я ў інтэрнаце ў вялікім пакоі. Жыло нас там пяцёх: Клімко, Вярнікоўскі, Асіпчык, Васіль Туміловіч ды я. Інтэрнат быў у тым самым двары, дзе і тэхнікум. Жылі тут і дзяўчата, але няшмат. Вялікі інтэрнат для дзяўчатаў быў на Камуністычнай вуліцы. Ня памятаю на якой вуліцы, але быў яшчэ адзін інтэрнат і для хлапцуў, дзе жыў, паэт, тады яшчэ толькі пачынаючы, Уладзімер Гуцька (Дудзіцкі).

Белпэдтэхнікум знаходзіўся ў даволі вялікім двухпавярховы будынку. Белы, зь вялікімі вокнамі, з широкімі дубовымі двухпалаўнчатымі дзвіярыма, паҳарбаванымі бурай хварбай, Белпэдтэхнікум цешыў вока ў прынаджваў. З правага боку дзвіярэй на сіцяне была прыбітая шыльда, на якой залатымі літарамі сівяцілася: "Беларускі Педагагічны Тэхнікум імя Усевалода Ігнатоўскага". Праўда, сівяцілася нядоўга, бо ў 1931 годзе Ігнатоўскі застрэліўся, дык і шыльду знялі, як казалі, каб пакласыці ў дамавіну...

Дырэктарам Тэхнікуму быў нейкі Южык. Казалі, што ён перабежчык з Польшчы, камуніст. Беларускую мову выкладаў Антон Лёсік, брат Язэпа Лёсіка, а літаратуру — сястра паэты Андрэя Александровіча, Алеся; музыку — Яфімаў; кіраваў хорам, у якім я сіпяваў, кампазытар Тэраўскі. Прозывішчаў іншых настаўнікаў не памятаю, за выняткам аднаго — Замбжыцкі.

Неўзабаве я даведаўся, што пры тэхнікуме існуе літаратурны гуртак. Хто ім кіраваў не памятаю, але я запісаўся. Будучы яшчэ дома, пад уплывам якогась маладнякоўца, а можа ўзвышэнца, напісаў першы верш "Лён", а недзе ў 1929 годзе зьявіўся ў друку мой верш "Гудкі" — хваласьпей "раннюю новых дзён".

У літаратурным гуртку тэорыяй літаратуры не займаліся, а пераважна вялі спрэчкі аб значэнні і прызначэнні літаратуры, аб беларусізацыі ды іншых проблемах. Выступалі там ужо ведамыя тады Максім Лужанін, якога называлі "беларускім Маякоўскім", Сыціпан Ліхадзіеўскі, Лукаш Калюга, Уладзімер Сядура, якога завочна звалі "Бялінскі", бо пісаў крытычныя артыкулы, Сяргей Астрэйка, Франьцішак Гінтаўт, Сяргей Гайка ды іншыя. Часта "браў слова" Алеся Кучар. Ён мне ад першага разу чамусьці не спадабаўся. Было тут нейкае прадчуцьце ці што, бо пазней ён адыграў гідкую ролю ў дачыненіні ў да мяне.

Належаў да літаратурнага гуртка пачынаючы таленавіты пра-заік Сяргей Русаковіч. Яму пашчасціла надрукаваць, здаецца,

у “Ўзыши”, апавяданьне “Крумкач”, у якім у замаскаванай форме крытыкаў Маскалёў, якіх у народзе называлі крумкачамі. З Русаковічам і Гуцькам я хутка пазнаёміўся, і мы часьцяком бачыліся. Пазней пазнаёміўся з Сяргеем Астрэйкам, Лукашом Калюгай, Уладзімерам Сядурам, Францышкам Гінтаўтам, Сяргеем Гайкам, паэтэсай Эдзіт Агняцьвет. Былі гэта мройнікі, мелі ту ю самую “свярбячку”, якую меў і я, былі неспрэктываны ў палітыцы, прыймалі за чистую манэту ленінскую “свабоду слова”, і дзеля гэтага былі часам нястрыманныя ды неаглядныя ў сваіх учынках. Больш асьцярожнымі з нас былі хіба Сядура ды Агняцьвет. Самым неаглядным быў Сяргей Астрэйка. Ён напісаў паэму “Бэнгалія”, у якой апісаў цяжкое жыцьцё Бэнгальцаў пад ангельскай акупацыяй. Здаецца, нічога контррэвалюцынага ў гэтым ня было. Трэба было пачіху, як Русаковіч свайго “Крумкача”, прапіхаць у друк. Дык не, ён запрасіў Сядуру, Гуцьку, Русаковіча, Гайку, Гінтаўта ды мяне да Лукаша Калюгі і, папярэдзіўшы, “каб гэта засталося між намі”, прачытаў паэму. Нехта з прысутных зазначыў: “Дык гэта толькі трэба замяніць слова “Бэнгалія” на “Беларусь” і...” Пачуліся іншыя галасы: “Дый праўда...” “Памрэш, а лепей ня скажаш” ды падобнае. На сваю бяду Астрэйка не запярэчыў... Яму-ж, калі не памыляюся, належыць і такая безагляднасць: амаль усе, вышэй пералічаныя, наслі на штыфелях значкі СВБ (Саюз ваяўнічых бязбожнікаў), а Сяргей пры спатканыні ці разткне пальцам у значок дый скажа: “Саюз вызваленьня Беларусі...” І засымяецца. Пасыль гэтага шмат хто з нас схаваў свой значок пад штыфель. Гэта была дурніна, нейкая гульня ў “дзекабрыстаў”. А гульню гэтую “нядрэмлючае вока” сачыла ды рабіла “оргывады”.

Мяне вельмі часта падстрыкаў Уладзімер Гуцька словамі з майго-ж вершу “З прастораў”, які быў надрукаваны ў “Маладняку”:

Трактары
трактамі
такты адточваюць.

Дэкламуючы, ён яшчэ ў прытоптваў нагамі. Присутныя пры гэтай сцэне съмляліся.

Я наважыўся давесці, што я не такі ўжо трубадур “трактар”, і напісаў верш “Бяспрытульны”, у якім “аплакваў цяжкую долю сына забітага ў часе рэвалюцыі гэроя-камандзера. Вершу я нікому не паказаў, а аднёс яго ў Ром пісьменніка і там, у нейкім маленькім пакойчыку, аддаў маладому мужчыну, які засталом нешта пісаў. Ён узяў верш, схаваў не прачытаўшы ў папку і сказаў прыйсьці па адказ заўтра. А назаўтра К. Крапіва ў прысутнасці таго-ж, каму я даў верш, сказаў: “Болей такіх вершаў сюды ня прынось...” І я не панёс. Стой пісаць сугуч-

ныя вершы ў пасылаць іх у літаратурны дадатак да бабруйскае абласное газэты “Камунар”. Дадатак вельмі прыгожа выглядаў і называўся “Вясна”. Ніводнага слова з тых вершаў я не памятаю, толькі прыгадваю, што пад кожным вершам стаяла “Сябра літаратурнага згуртавання ‘Маладняк’ Язэп Маёвы”. Друкаваўся я і ў “Піянеры Беларусі”.

Усё гэта было ў 1931 годзе, а ў 1932-м на агульным сходзе студэнтаў выступіў Алесь Кучар і пад воплескі такіх, як ён, верных ленінцаў, праехаўся па мне: “Наша літаратура абагацілася новымі палентамі — Хваёвымі, Маёвымі...” і г. д.

Я ня прыдаваў гэтаму значэння, бо нічога дрэннага за сабою не адчуваў. Праўда, лічыліся за мною два грашкі. Першы грэх: адмовіўся пераходзіць вучыцца ў БВШ (Беларускую Вайсковую Школу), у якую, па нагаворы сакратара камсамольскай арганізацыі Карпа Кезыліка, падаў заяву ўжо прыняты. Другі грэх: уцёк з працы ў саўгасе Сыляпянка, куды наш тэхнікум быў накіраваны ўвесень 1931 году “на прарыў” — выбіраць зь мерзлай зямлі бульбу. Але гэты свой учынак я ня лічыў праступкам, бо-ж ня я адзін уцёк, а ўцяклі й Астрэйка, Русаковіч, Гінтаўт, Сядура, Гуцька ды шмат іншых. Аднак дырэकцыя тэхнікуму й партыйнае кіраўніцтва расцанілі гэта як бунт... Неўзабаве быў скліканы агульны сход, на якім, пасыль прамоваў дырэктара Южыка й сакратара партыйнай арганізацыі, пра-галасавалі “аднаголосна” за тое, каб “сынкоў кулакоў і іх прысьпешнікаў, якія ганьбяць імя савецкіх студэнтаў, займаюцца шкоднай дзейнасцю, выключыць з тэхнікуму”.

Мяне ня выключылі, а далі суровую вымову з папярэджаньнем. Усе “шкоднікі” ня вельмі праймаліся tym, што адбылося, бо неўзабаве ўладзіліся вучыцца ў БДУ (Беларускі Дзяржаўны Ўніверсітэт). Я некалькі разоў ездзіў туды, і бываў разам з Сяргеем Русаковічам на лекцыях. Усё йшло, здавалася, як найлепш. Але гэта толькі здавалася.

Неяк увесень 1932 г. мяне выклікаў з клясы дзед Лабанок, тэхнікумскі стораж, паказаў рукой у канец даўжэзнага калідору і сказаў: “Ідзі туды, там цябе хоча пабачыць якаясь жанчына”. Каля вакна, стаяла ў чорным паліто й сама чарнокосая кабета гадоў пад сорак. Не памятаю, што яна казала, але памятаю яе “следуйте за мной” і завяла мяне ў ГПУ, якое знаходзілася на рагу вуліцаў Савецкай і, здаецца, Дзяржынскага. Пазней я даведаўся, што была гэта съледчая Надзежда Навіцкая.

Яна здала мяне нейкаму службоўцу, а той завёў на чацьверты паверх у габінэт съледчага Браткоўскага. Ён распытаў пра маіх бацькоў, пра навуку ў тэхнікуме, пра тое, якую я выконваю грамадzkую нагрузкzu, а пасыль закрануў пытаныне “варожых вылазак”: ці ведаю я пра гэта што-небудзь... Я разказаў пра агульны сход студэнтаў і пра строгую вымову з папярэджаньнем.

Браткоўскі палістаў нейкія паперы, па аднэй зь іх прабег вачыма і сказаў: "Гэта было год таму. Ад гэтага часу да сёньня зь цябе "строгую вымову" не зъялі, бо не заслужыў. Напісаў ты, як нам ведама, пару добрых вершаў. Гэтага мала. Мусіш зрабіць больш. Нас цікавяць твае былыя сябры: Сядура, Астрэйка Калюга, Русаковіч, Гінтаўт, Гайка. Па-першае, дзе яны цяпер знаходзяцца, а па-другое, і гэта галоўнае, што яны думаюць?..

Тут мяне нешта штурханула ў сэрца: "Не кажы! I я зманіў: "З усіх вамі пералічаных студэнтаў, сябрам сваім я магу назваць, ды й то з натугай, толькі Сяргея Русаковіча, а рэшта — знаёмыя. Дзе яны цяпер, я ня ведаю". Браткоўскі рэзка падняўся, і са словамі "калі ня ведаеш, дык даведайся" паклаў перад мною лісток паперы й сказаў расьпісацца "аб неразгaloшваныні". Калі я расьпісаўся, ён зазначыў, што мы хутка пабачымся ізноў і націснуў пальцам на гузік. Я-ж, ідучы за канваірам уніз, думаў: "Каб ты съвету ня бачыў, паскуда..." А далей? Далей я зрабіў учынак, за які пазыней давялі мяне ў той катоўні да спробы самагубства.

Калі я выйшаў з ГПУ, я адчуваў сябе, як мой гэрой у паэме "Непакорныя" Алесь Лучына:

Лучына выйшаў з ГПУ, як із трупярні,
Дзе убачыў свой собскі труп.
Калаціліся на слупах ліхтарні,
Зуб не трапляў на зуб.

Можа ад марозу? Не, яшчэ-ж ня люты.
Гэта ўсё ад страху. Што там ні кажы,
Будзь ты канквістадор, панцырам акуты,
Як бяду пабачыш, сэрца задрыжыць.

А бяду Лучына вельмі добра бачыў:
У ГПУ ня водзяць абы толькі так —
Правакатар трэба ім з душой сабачай,
Што прадаць гатовы маці за пятак...

Хоць ад мяне вымагалі прадаваць ня маці, а сяброў і знаёмых, але-ж прадаваць. Ад аднаго гэтага слова мяне кідала ў дрыжыкі. Як і Алесь Лучына, я добра бачыў бяду, ведаў што мяне чакае, калі Браткоўскі даведаецца, як я надумаўся зрабіць. Надзеі на тое, што Браткоўскі не даведаецца, было мала, бо я ня раз чуў выслоўе, што "ГПУ й рэкі бачыць пад зямлёю".

Я сеў на трамвай і паехаў ва ўніверсytэцкі гарадок. Быў якраз перапынак. Злавіў я Сяргея Русаковіча на калідоры й папрасіў, каб ён паклікаў Сядуру, Астрэйку, Гуцьку ды іншых. Гэта ён зрабіў. На калідоры я баяўся гаварыць, і мы пайшли па-за будынкі, на пустыр, дзе расьлі невялікія кусты. Там я сказаў маім сябром, што мяне кагадзе выклікалі ў ГПУ й пыта-

ліся пра іх. Усе былі вельмі занепакоеные гэтай весткай. Сядура адразу сказаў, што трэба ўцякаць у Польшчу. Забягаючы на-перад скажу: ён уцёк, але ня ў Польшчу, а ў Ленінград, дзе пазыней быў арыштаваны. Астрэйка нешта пярэчыў... Мармыталі штосьці і іншыя. Што канкрэтна, не памятаю.

Сам сябе падбадзёрваючы сваім, як думалася, гэраічным учынкам, вянуўся я ў інтэрнат. Студэнты, што жылі са мною ў адным пакоі, нічога ня пыталі, толькі пазіралі неяк з жальбаю, нібы ведалі пра маю бяду. Я намагаўся не паказваць, што мне съвет стаў нялюбы, але ня думаю, што гэта мне ўдалося. У галаву лезылі ўсякія дурныя думкі. Хадзіў, як прыбіты. Спаквала пачаў супакойвацца, адно калі дзед Лабанок адчыняў дзъверы й выклікаў кагось да дырэктара, у мяне па съпіне прабягалі мурашки. Але ёй гэта з часам прайшло. Браткоўскі мяне болей не турбаваў, бо ѹ безъ мяне ведаў, дзе мае сябры знаходзяцца. Ён сваім заданьнем мяне толькі правяраў, чым я "дыхаю". Да-ведаўшыся ад нейкага, як я "выканаў" яго заданьне, Браткоўскі ў съпіску "ненадзейныя элемэнты" ў канцы майго прозвішча чыркнуў: "вораг народу".

Надышлі зімовыя вакацыі, паехаў дамоў, а калі вярнуўся на заняткі, дык і зусім перастаў думаць пра Браткоўскага. Праўда, калі даводзілася праходзіць каля "страшнага дому", дзе панаваў Барткоўскі, стараўся ў той бок не глядзець.

Часта хадзіў ў Ленінскую бібліятэку, прасіў у паэтэсы Пфляўмбаўм, якая там працавала, вершы Сяргея Ясеніна. Першы раз адмовілася даць, сказала, што нехта ўзяў, але пазыней, калі я пахваліўся сваім вершам "З прастораў", знайшла не-вялікі зборнічак, але прасіла, каб нікому не казаў аб гэтым.

Сам я ў гэтым часе нічога ня пісаў, а вучыўся граць на скрыпцы, балазе сусед па ложку Клімко меў скрыпку й не шкадаваў мне свайго, як казаў, "страдзіварыюса". А я яму пазычыў мандаліну, на якой я граў у аркестры. Тэхнікум рыхтаваўся да Дня Чырвонай Арміі: аркестра развучвала баёвыя маршы, а драмгурток — п'есу "Граница на замке". У гэнай п'есе граў і я нейкага пагранічніка.

І вось настай вечар 23 лютага 1933 году. Хай-бы ён лепей не наставаў... Пасьля ўрачыстай часткі й канцэрту пачаліся танцы. Аркестра зайграла вальс "На сопках Манчжурыі". Закружыўся і я ў tym прыгожым вальсе з сваёй сымпатыяй. Але нядоўга. Пачуў я, не адразу пачуў, што нехта тармошыць мяне за плячо. Аглянуўся — незнаёменец у хромавай тужурцы... "Можна цябе на хвілінку?" Мы выйшлі за дзъверы й там я пабачыў двух гэпэвушнікаў у доўгіх шынэлях...

Пасьля вобыску ў пакойчыку ў інтэрнаце на Камуністычнай вуліцы, куды мяне незадоўга перад tym пасялілі з падазроным тыпам Сяргеем Маслоўскім і ягоным маладзенькім братам, павялі мяне ў знаёмы ўжо "страшны дом". Там мяне зарэгістра-

валі, пасадзілі ў "чорны воран" і адvezылі ў турму. Упіхнулі мяне ў камэру нумар 4, набітую, як селядцамі бочка, "ворагамі народу".

Пару тыдняў прамучыўся там, але на допыт чамусьці ня выклікалі. Я з роспачы ѹ злос্যці аб'явіў галадоўку. Прагаладаў чатыры дні, але старэйшыя вязыні парайлі спыніць, "самога сябе калечыць", што я ѹ зрабіў. Неўзабаве пасадзілі ізноў у "чорнага ворана" ѹ адvezылі ѿ ГПУ на Савецкай вуліцы. Там "чорная дама" Надзежда Навіцкая абвясціла абвінавачаныне: "Удзел у контррэвалюцыйнай арганізацыі СВБ (Саюз Вызваленія Беларусі) і контррэвалюцыйная агітацыя" (артыкул 74, параграф 11), Пазыней прышылі яшчэ "збройнае паўстанне", але гэтае абвінавачаныне зънялі, бо, мабыць, самым рэжысёрам гэтай трагікамэдыі ніякавата было выхваляцца сканфіскаванай у "паўстанцаў" зброяй — аднэй бярданкай, на якую, здаецца, Франьцішак Гінтаўт ня меў дазволу.

На справе СВБ разам са мною 23-га лютага 1933 году былі арыштаваныя Лукаш Калюга, Максім Лужанін, Сяргей Астрэйка, Сяргей Русаковіч, Уладзімер Сядура, Сяргей Гайка, Франьцішак Гінтаўт і шмат іншых. Ці існавала запраўды арганізацыя СВБ, я ня ведаў і ня ведаю дагэтуль.

"Варфаламееўская ноч" цягнулася шэсцьць месяцаў.

У пачатку верасьня мяне з "амэрыканкі" адvezылі ізноў у турму, у ту ю самую чацвертую камэру, адкуль забралі. Там ужо знаходзіліся Астрэйка, Гуцька, Гайка. Не памятаю, ці быў там Сядура. Пражылі мы разам каля двух тыдняў. Аб чым гутарылі, не памятаю. Толькі добра запомніў, як Астрэйка чытаў "Асначы" і яшчэ нейкі верш. Пра "Бэнгалію" не ўспаміналася. Не ўспаміналася і пра нашу справу. Толькі я расказаў пра спробу самагубства. Ня маючы болей сілы цярпець зъдзекі шлюхі Навіцкай (Браткоўскі перадаў маю "справу" ёй), я кусочкам шкла перарэзаў, праўда, ня глыбака, вену на левай руцэ. Памерці ня даў мне "вяртухай", які праз "ваўчок" (вакенца ѿ дзівярох) убачыў мяне скрываўленага, уляцеў і зацягнуў у пакой першай дапамогі. Адтуль кінулі мяне ѿ карцэр, дзе я прастаяў цэлую ночь, не жадаючы садзіцца на спаржненіні маіх папярэднікаў.

Маё апавяданьне ніякага ўражаньня на слухачоў не зрабіла, бо ѹ яны пацярпелі ня менш за мяне.

Аднойчы выклікалі мяне ѿ канцылярыю турмы. Там я ўбачыў маці. Яна не пазнала мяне, бо я быў падобны да мерцьвяка. Дзівесьце кілямэтраў ішла яна бедная пешкі, несла мне перадачу...

За якіх пару тыдняў выклікалі "с вещами". Выклікалі ўдзень. А гэта азначала — не расстраляюць. На расстрэл выклікалі ўначы. Удзень выклікаюць або на этап або на волю.

Прысуд абвесьцілі на калідоры. Хто нас судзіў завочна, ня ведаю. Мне далі тры гады канцэнтрацыйных лягероў. З маіх сяб-

роў па камэры ня выклікалі толькі Сяргея Астрэйку. Пасьля ѿ чуў, што пакінулі яшчэ й Лукаша Калюгу.

На этап доўга чакаць не давялося. У адным вагоне са мною ехалі Максім Лужанін, Уладзімер Сядура, Франьцішак Гінтаўт і, здаецца, Сяргей Гайка. За трыццаць з гакам дзён із страшнымі прыгодамі (канваіры ледзь не расправіліся з Сядурам за тое, што моцна грукаў у дзіверы, каб далі вады) дапаўзылі да Нова-Сібірску, а там разагналі наш СВБ па розных лягерох. Я ѿ Гінтаўт трапілі на Далёкі Усход — на Сяданстрой. Гінтаўту пашанцавала ўладзіцца ѿ УРЧ (Учетно-распределительная часть), а я "ішачы" на "общих". Разам са мною "ішачы" Віталі Калечыц, сужэнец ведамай паэтэсы Канстанцыі Буйлы. Як піша ѿ газэце "Літаратура і мастацтва" (№ 4 за 1989 г.) А. Гардзіцкі, Калечыцу за ўдарную работу ськінулі два гады. Мне съкінулі чатыры месяцы. Узімку 1936 году я прыехаў дамоў, але жыць мне там не дазволілі, бо наша вёска знаходзілася ѿ прыгрнічнай паласе.

Падаўся я ѿ горад Варонеж, дзе жыла сястра майго добрага сябры па няшчасці. Там праўдай і няпраўдай уладзіўся на працу на заводзе "Камінтэрн" і на вячэрнія заняткі ѿ пэдінстытуце. У 1938 годзе выйшаў тут альманах "Непобедимая". Кнішка пачынаецца майм вершам "Полем, полем..." У тым-же годзе адбывалася "чыстка гораду ад ненадзейных элемэнтаў", пад мятлую якой трапіў і я. На зборы далі 24 гадзіны. Зьбіраць у мяне ня было чаго і ехаць ня было куды.

Пасьля няўдалай спробы ўладзіцца ѿ пэдінстытуце у Арле, рызыкнуў паехаць дадому. Да мамы не пайшоў, баяўся віжаваньня. начаваў у дзядзькоў, якія жылі недалёка ад нашай вёскі. Але гуляць у схованкі, падстаўляць пад небясьпеку сябе ѿ дзядзькоў не хацелася і дзеля гэтага паехаў назад у Варонеж ды пайшоў у Аблана прасіцца на працу. Я ня вельмі спадзяваўся на ўдачу, бо думаў — яны ведаюць, за што мяне выгналі зь інстытуце. На ўсякі выпадак у анкете на пытаньне пра падсуднасць напісаў, што быў асуджаны па 74-м артыкуле крымінальнага кодэксу, але не напісаў, якога кодэксу — БССР ці РСФСР, бо контррэвалюцыйны 74-ы артыкул БССР не адпавядае 74-му РСФСР — хуліганства. Ня ведаю ѹ цяпер, каму ѹ чаму мушу дзякаваць, ці дабрыні загадчыка Аблана, ці недахопу настаўнікаў, але праца я атрымаў.

Калі Немцы прыблізіліся да Варонежу, змабілізавалі ѿ армію ѿ мяне, хоць у часе і фінскай кампаніі і польскай у 1939 годзе не даверылі зброю "ворагу народу", за што я быў, пэўна-ж удзячны свайму лёсу. І ізноў я ехаў на Далёкі Усход, цяпер вучыцца ваяваць. Усю зіму 1942 г. нас муштравалі, а ўвесну адправілі на Украінскі фронт. Там 18 красавіння 1942 году пачалося наступленіе на Харкаў. Дзесь далёка гарматы, а ѿ нас на Данцы было ціха. 21 красавіння загрымела і ѿ нас. Немцы пера-

правіліся праз Данец і пайшлі ў наступленыне. Я хутка трапіў у палон.

Жуда палону штурхала шукаць выйсьця. Адзіным выйсьцем былі ўцёкі. Але куды ўцякаць, калі навокал стэп, нават кусточка няма, каб можна было захінуцца. Давялося цярпець, чакаць канца — галоднай съмерці. Аднак хутка сътуацыя зъмянілася. Прыехалі беларускія прадстаўнікі нейкіх арганізацыяў выручаць зь бяды братоў-беларусаў. Выручылі шмат, у тым ліку й мяне. Гэта было ўзімку 1943 году, а дзесяць у сакавіку я ўжо быў у Менску.

У Менску жыцьцё было неспакойнае. Хутка ізноў давялося ўцякаць. Затрымаўся ў Баварыі. Пасьля працаваў на авіязаводзе ў месцы Цытаў кіраўніком беларускае моладзі. Галоўным майм заданынем было не даваць у крыўду дзяцей, якіх вывезылі зь Беларусі й ня вельмі зъвярталі ўвагу на іхную юнацкую уніформу. Я стараўся бараніць хлапцу колькі мог. Да стараўся да таго, што мне ўшпілілі шэсцьць месяцаў канцлягеру. Даведаўся я аб гэтым ужо ў Саксоніі, куды нас перавезылі з Цытаў. Не памятаю назову гораду, але добра памятаю прозвішча дырэктара авіязаводу — Бах. Калі прыйшлі амэрыканцы, Баха назначылі мэрам места. А тады, як мы прыбылі да яго, як да дырэктара заводу, ён вылікаў мяне ў сваю канцылярю і празь перакладчыка, зачытаў мне прысуд, што прыйшоў з Цытаў. Выслушайшы мае апраўданыні, Бах сказаў: “Ня бачу твае вялікае віны, а таму ў канцлягер цябе не адашлю, а паедзеш у Турынгію, у места Троен дапамагаць кіраўніку моладзі Алесю Х-ко”. Ад шчырага сэрца падзякаваў я добраму Баху й паехаў у Троен. А там за пару тыдняў па бруку загрукацелі амэрыканскія танкі...

Пачалося жыцьцё ў лягерох ДП (перамешчаных асобаў). У гэтым няпэўным і нявыразным часе апанавала мяне туга й роспач. Сябра мой Іван Кір'янаў, якому я прысьвяціў першы свой зборнічак вершаў “Ростань”, пакончыў самагубствам у Рэгензбургу. Я пастанавіў шукаць ратунку ў працы. Завербаваўся на трэх гады ў Бэльгію капаць вугаль. Прамучыўся ў шахтах у Ля-Лювэры шэсцьць месяцаў, дзе страціў на левай руцэ палец. Меўся атрымаць адшкадаваныне, але махнуў рукою на ўсё ў пайшоў да лекара атрымаць спраўку, што ў капальнях працаваць не магу. Пабыўшы нейкі час у перасыльным лягеры, мяне накіравалі ізноў у Нямеччыну ў лягер ДП у Натэрнбэрг. Гэта было ў 1948 годзе. З Натэрнбэргу перабраўся ў беларускі лягер Бакнанг. Тут крыху прыйшоў да сябе. Рэдагаваў газэту “Беларускія слова”, а пасьля “Беларускую трывану” аж пакуль нябожчык пратапрасвіцер Мікола Лапіцкі не нагаварыў мяне ехаць у Амэрыку. Прызнацца, неяк не хацелася мяне ехаць так далёка. У Нямеччыне завяліся ў мяне добрыя знаёмыя, ды наагул цяжкі я на пад’ём. Але ўсё-ж паслушаў а. Лапіцкага і ў сакавіку 1950 году апынуўся ў Саўт-Рывэры ў штаце Нью Джэрзы.

У Амэрыцы давялося мне працаваць фізычна. Фізычная праца пайшла мне на карысць. Працаваў спачатку прыбіральнікам у фірме “Сквіб”, а пасьля ткачом у месцы Бандбрук. Працаваў таксама ў Форда, дзе закручваў гайкі, а тады — больш за 20 гадоў скручваў драты ў “Олпродакт ўайэр энд кэйбл кампані”. Вядома, скручвалі машыны, а я быў апэратарам гэтых машын.

У 1980 годзе пайшоў на пэнсію. Першымі днімі, а нават і месяцамі думаў здурэю ад бязьдзейнасці.

Шмат хто, каму я жаліўся на свой сум па фабрыцы, радзілі: “Піши вершы...” Добрая парада, ды як пісаць, калі муза не зьяўляеца. Але засталася ў мяне выйгрышная карта адтады, калі на першым допыце съледчая Навіцкая паказала мне паштovую картку, на якой быў адбітак дзяржаўнага гербу Вялікага княства Літоўскага ды зь іроніяй сказала: “Вось за што ты змагаўся...” Я прыгледзеўся да малюнку. У вочы кінуўся белы конь, а на ім рыцар з мечам у руцэ. У жоўтым вянку, што абрамляў рыцара на белым кані, — гэрбы беларускіх ваяводзтваў, а ўнізе слова: “Няхай жыве Беларуская Народная Рэспубліка!” Гэты гэрб і слова мяне так уразілі, што я, ня думаючы пра вынік сказаў: “Так, я змагаўся й буду змагацца за гэта”. Навіцкая вылупіла вочы, а тады падсунула ліст паперы й сказала: “Напіши гэтыя слова, што ты толькі што сказаў, тады я паастараўся, каб тваю справу выдзялілі ў ‘особое производство’”. Я катэгарычна адмовіўся. Тады яна са злосцю прашыпела: “Ты аб гэтым яшчэ пашкадуеш”. Не, я не пашкадаваў. Нават тады, калі рэзаў шклом руку. А цяпер тым больш.

Хоць я шмат перацярпеў, але стаў Mixicём Кавылём. А мог-бы застацца Я. Маёвым, які праслаўляў-бы камуністычнае рабства. Мая выйгрышная карта адчыніла мне дзіверы Амэрыкі, дзе мая муза, як той рыцар Пагоні, узяняла меч слова.

У маёй творчасці пераважае грамадзянская лірыка, тэма волі і змагання. Прабаваў я свае сілы ў розных жанрах. Шмат працаў, пакуль напісаў карону санэтаў і два вянкі. Пазнаёміў мяне з гэтымі формамі Антон Адамовіч, за што я яму вельмі ўдзячны.

Амаль 90 працэнтаў маіх твораў напісаныя ў Амэрыцы.

Цяпер працую над раманам “Із агню ды ў полымі”.

ЗМАГАЦЦА ЗА НЕЗАЛЕЖНАСЦЬ, ДАБРАВІТ І ВОЛЬНАСЦЬ —

ПАЧЭСНЫ АБАВЯЗАК КОЖНАГА БЕЛАРУСА !

Міхась МІЦКЕВІЧ (ЗША)

Якуб Колас

Кароткі ўспамін*)

«Мой родны кут...»

Радзіма Коласа — запраўды кут, але кут прыгожы ё багаты. Нёман утварыў гэты кут. Падыходзячы з былога Ігуменскага павету да павету Менскага, Нёман паварочваў на паўднёвы заход, агінаў усходнюю частку Менскага павету, абыймаючы невялікі засыценак Русаковічы й вёску Мікалаеўшчыну, ды паварочваў на паўночны заход, утвараючы гэткім чынам нерэгулярны трыкунтнік, з падэшвай пад 20 км. даўжыні, а вышынёй блізу 15 км. Тэрыторыя была пераважна лясная ё бязмала ўся належала да князёў Радзівілаў. Па ёй было расстаўлена з тузін лясынковых пасадаў, якія разам складалі Акінчыцкае Лясыніцтва. Абыймала яно пароўнальна немалая плошчы лугавыя, аблішы нізінных лясоў, розныя лужкі, імшарыны, але найбольш — разлеглыя, прыгожыя бары з карабельнымі соснамі. Было-ж там безыліч дзічыні — і траваеднай, і зывяр'я ды рознага птаства. Памяць пра тура ё зубра захавалася толькі ў назовах расьлін: Тур-зельле, ці Моц-зельле і трава зуброўка. За памяці Коласа было яшчэ шмат ласёў, дзікоў, козаў ды розных драпежнікаў — зь іх найгоршы воўк; мядзьведзяў і рысёў ужо ня было.

Мясцовасць гэтага кута катэгарычна запярэчвала першаму беларускаму вершу Коласа:

Край наш бедны, край наш родны...

Бацькі ё дзяды Коласа — сяляне вёскі Мікалаеўшчыны, паложанай пры самай верхавіне ўспомненага трыкунтніка, там, дзе Нёман паварочваў на паўночны заход. Паводле некаторых вестак Мікалаеўшчыну залажыў князь Радзівіл, прозвішчам Чорны. Мікалаеўшчына будавалася ў пляне мястэчка; мела невялікую рынковую плошчу, званую «Грудок». Ад цэнтра разыходзіліся чатыры вуліцы; былі яшчэ дзве паралельныя, адна зь іх звалася Татарскай, відочна, там жылі татары. За нашых часоў яе ўжо ня было. Маці Коласа пераказвала, пэўна-ж, чутае, што першапачатны назоў мястэчка быў ці меў быць «Пэрлава места»; гаварыла гэта з усымешкаю, якая паказвала, што гэты недарэчны назоў у нашым краі ня мог усталіцца. Яшчэ ў памяці народнай захаваліся пераказы пра швэдзкую вайну, калі сталіся вялікія раз-

*) Гэта «Кароткі ўспамін» роднага, малодшага брата Якуба Коласа — Міхася.

бурэнны; людзі разъбегліся па лясох, амаль не засталося скаціны. Тады быў спалены мост цераз Нёман і ўсю нёманскую даліну. Пры ўваходзе з мосту ў вёску ці бо ў мястэчка быў заезны дом, званы карчмою, з даволі прасторнай стадолай і адумысловай стайнай у ёй — таксама належаў да кн. Радзівіла. У гэтым доме-карчме давялося гадоў трох жыць сям'і Коласа, да 1910-га году, калі ў часе вялікага пажару ў вёсцы ён згарэў. Съляды старое, але ўжо ў нашы часы нячыннае дарогі, засталіся ў кірунку тэй Прыстанькі на супрацьлежным баку трыкунтніка, дзе ў 1906 годзе адбываўся настаўніцкі зьезд, за які Колас быў асуджаны на трох гады астрогу. Пэўна-ж, Прыстанька некалі выконвала ролю свайго назову. Усё гэта паказвае, што Мікалаеўшчына была запраўды закладзена, як мястэчка, на даволі рухлівай дарозе. Але ўжо за дзядоў Коласа азнакаў местачковага жыцця ня было, як ня было ў ранейшага руху. Мікалаеўшчына засталася зьбяднелаю вёскаю, як шматлікія беларускія места-гарады сталіся глухімі мястэчкамі.

Бацькі Коласа — Міхал, сын Казімера, Міцкевіч і Ганна, дачка Юркі, Лёсік. Бацька ё ягоныя браты не адзначаліся фізычнай крэпкасцю ё былі нядоўгавечныя. Калі-б вясьці радавод, то, бадай, слушней было-б ісъці па лініі маці. Маці Ганна, сястра Язэпа Лёсіка, загубленага бальшавікамі ў часе разгрому нацдэмаў (нацыянальных дэмакратаў) — усіх братоў было сем, — была фізычна крэпкай і здаровай, вытрывалай, цярплівой, лагоднай і ласкавай, мела ў розум здаровы й прыродную інтэлігенцыю. Хоць вонкава яна ня вельмі выказвала рэлігійнасць, але верыла ў Бога. Ад яе Колас дастаў і крэпасць фізычную ё духовы склад свае натуры. Некаторыя ейныя выказванні, як — «ніхто з граніц сваіх ня выйдзе, з законаў Богам напісаных», унесены Коласам у ягоную паэму «Новая зямля», што невядома зь якой рацыі некаторыя крытыкі назвалі «дэтэрмінізмам».

Адзін з Коласавых крытыкаў — падобна, Дзяржынскі, але ня Фэлікс — падаваў, што Мікалаеўцы былі вуніятамі-каталікамі, і ў вёсцы быў вуніяцкі касьцёл... Паводле расказаў маці Коласа, яны (бацькі Коласа) нарадзіліся ў каталіцтве; бацька — каля 1850 году, а маці была маладзейшая на гадоў пяць-шэсцьць. Памяталі яна пра касьцёл і пра ўсе касьцельныя атрыбуты, расказвала пра сваю аднадзённую навуку ў школцы пры касьцеле, дзе навучылася літару «з», і за гэта ўвечары дастала ад маці Крыстыны паскаў і загрозы: «Я табе пакажу — «зы!» У вёсках у тыя часы глядзелі яшчэ на навуку дзяўчатак, як на непатрэбшчыну. Расказвала ё пра наварот у праваслаўе з дапамogaю конных казакоў. Коні адразу былі паставленыя да тарпоў сена ў гумнах. Зазналі тады Мікалаеўцы ё бізуной, але знайшліся ё такія, што бізуны не падзейнічалі, і толькі ўжо іх дзеци ўлучыліся пазьней да праваслаўя...

У Міхала ё Ганны было 12 дзяцей; троє памерла, пяць сыноў і чатыры дачкі жылі ё здаровыя былі. Костусь — будучы Колас — быў трэйцім сынам у бацькоў. Быў ён фізычна найкрапчэйшы, можна сказаць, надзвычай крэпкі, — «хай сабе на погляд шчуплы і ня так-

та ёмак”, як казаў ён сам пра сябе. Памершыя-ж, калі ня ўсе троє, то напэўна двое, былі якраз пад Костусем.

Нарадзіўся Колас у 1882 годзе ў засценку Акінчыцы, што пада-
розе з Мікалаеўшчыны ў Стойпцы.

Трэба ўспамянуць, што назоў гэтага мястэчка сфальшаваны. Да-
льшыя ад мястэчка людзі звалі яго і ў нашыя часы — Стойпцы, а
прыметнік — стаўпецкі. Яшчэ за цара й паразейску пісалі — Стол-
пцы, Столпецкій. Потым, пры вымаўленыні пачалі ставіць націск на
“о”. А ўжо бальшавікі перафальшавалі на “Стóлбцы, Столбцóвский”.
Назоў утварыўся ад нейкіх стаўпцоў. Ці то межавыя, ці прыдарож-
ныя зваліся стаўпцамі, ці былі якісь стаўпцы на прыстані, але па-
ходжаныне назову пэўна ад слова стаўпец у множным ліку. Пра
пристань на Нёмане пісалася ў хроніцы Жоўтае Стойпецкае царквы,
дзе адзначалася пра вялікі пажар у Стойпцох, калі на прыстані
пагарэлі склады збожжа, лёну-валакна й сем'я, пянькі ды іншых
тавараў. Гэта чулася ад верагоднае асобы. Нажаль, праудападабней,
што гэтая хроніка не захавалася.

Бацька Коласа служыў у той час у Акінчыцкім лясніцтве за
каморнага стражніка. Камора — гэта пункт, дзе прапускалася розная
драўніна, вывозаная зь лесу. Пропушчаныне дрэва ў такім рухлівым
месцы як Акінчыцы, было амаль вылучным абавязкам каморнага
стражніка. Жыў ён з “ардынарыі”, натураю з грашоваю дапамогай.
Таму ніякіх гаспадарчых будынкаў, апрача хаты, на гэтай каморнай
пасадзе ня было. Вось у гэтай стражнікоўской каморнай хаце й на-
радзіўся Я. Колас.

Трэба ўспамянуць, што Колас меў і другую вельмі добрую маці —
хрышчоную. Была гэта жонка падлоўчага, ці ляснічага, Сянькевіча,
пад якім было ўсё лясніцтва. Яна ня толькі ахрысьціла Костуся,
але й пра ўзгадаваныне дбала, таксама й пра сям'ю, каб ня была ў
голадзе ў холадзе. Часта наведвала свайго хросыніка, як ён гадуецца.
Часамі не заставала яго ў хаце, дык пыталася: “А дзе-ж мой неда-
боечак?” Костусь змалку быў вельмі шустры й дасыціны; налажыўся
скакаць зь печы на пол, што для дзіцяці было досыць высока, таму
часта набіваў сінякі й гузы. Пра хрышчоную маці Коласа, родная
яго маці ўспамінала як пра найлепшую прыяцельку й дабрадзейку.
І трэба адцеміць, што да сям'і Сянькевіча не пасавала клясавая
маглоўка. Гэта былі звычайнія добрыя людзі, і палюдзку ставі-
ліся да чалавека, кім-бы ён ні быў.

У падсавецкім друку пра Коласа пачынаецца фальш ад самага
ягона га нараджэння. У атлясах, прысьвечаных жыцьцю Коласа, так-
сама ў некаторых зборах ягоных твораў, падаюцца здымкі хаты,
дзе нарадзіўся Колас. Тэй-жэ хаты няма. Яе “кастрычніцкая” забра-
ла. Яна была разъвернутая й знесеная пры пачатку “пастраення
новага міру”. І месца тое загладжана. Чаму так хутка парупіліся
разъярнуць? І чаму цяпер так нагла стараюцца зманіць? Нічым ін-
шым вытлумачыць гэтага нельга, як толькі прыродаю бальшавізму.
Можа паказаўся выгляд “буржуазны”? Будыніна-ж тая была унікаль-

ная. Відочны гэткі тып хатаў будаваўся спэцыяльна для каморных
стражнікаў. Будаваная на манер хаты сялянскай, яна мела адкрытую
вузкую веранду, нібы працяг ганку пры ўваходных у сені дзвіярох,
якая цягнулася пры падоўжанай франтовай сцяне, заломлівалася на
вугле й працягвалася ўздоўж усіх папярочнай фратовай сцяны.
Магчыма гэта было роблена для дагоднасці каморнага стражніка.

Незабавам па нараджэнні Костуся сям'я Міхала перабралася на
вызначаную пасаду ляснога абхадовага стражніка. Мясцовасць зва-
лася Ласток, або Сухошчына, бо месца было запрауды сухое, і была
яна бліжэй да падэшвы таго ўспомненага Нёманскага trykutnіku.
Да стражнікоўская пасады была прыдзелена значная дзялянка поля,
а таксама й сенажаць. Там да сям'і Міхала далучыўся ягоны брат
Антось. Сям'я склалася калі не сказаць шчасліва, то, прынамсі,
вельмі выгадна. Міхал пільнаваўся свайго стражнікоўскага абавязку,
Антось праводзіў і пыніў усю гаспадарку.

У Ластку пражыў Колас раннія годы свайго дзяцінства. У сваёй
аўтабіографіі ён напісаў, што ніякіх уражаньняў адтуль ня вынес.
Відочна, не памятаў і таго небяспечнага выпадку, які там здарыўся.
Гуляючы на двары з Алесем, старэйшым братам, які яшчэ слаба га-
варыў, зайшлі да ямы, выкананай выбіраючы гліну і ўжо запоўненай
вадою. Дасыціна павяла Костуся пацікавіцца бліжэй, і
ссунуўся ў яму, але затрымаўся на верхній прыступцы, яшчэ неза-
нятай вадою. Алесь пайшоў да маці ў хату. Цяжка было разабраць,
пра што ён гаворыць. Спахапілася маці тады, калі пачула слова яма,
тады маланкай вымкнула з хаты й выхапіла зь ямы непашкоджанага.
Костусь ляжаў і боўтаў нагамі па вадзе. Некаторыя ўражаньні з Ласт-
ка, усё-ж, засталіся: у ранніх рукапісах, пісаных яшчэ паразейску,
быў верш “Крушня”, які быў напісаны няйначай пад уражаньнем
тых крушняў, якія там былі.

У Ластку сям'я доўга не затрымалася. Ляснік Міхал быў пера-
ведзены на новую пасаду лясніковую — Альбуць. Мясцовасць гэ-
тая недалёка ад Новага Сьвержана (насупраць Стойпцоў зь левага
боку Нёмана, за нёманскай далінай ёсьць вёска Стары Сьвержан).
Напрасткі да Новага Сьвержана было 3-4 вярсты, але праісьці тудою
было льга толькі пеша. Там прайшлі юнацкія годы Коласа, з дзя-
цінства й аж да сталасці. Мясціна была прыгожая, — між лесу
пры наднёманскім лузе. За Нёманам і нёманскай далінай вызначаліся
палі, засяянныя збажыною. Па лузе сям-там раскіданыя былі азярыны
й старыя нямнішчы зь вербамі й лозамі па берагох. Пры лузе быў
яшчэ старасьвецкі лес, з асілкамі дубамі, таўшчэрнымі соснамі, асіна-
мі, ялінамі. Недалёка ў лесе былі й грыбныя мясыціны. Багаты-ж
быў і жывёльны сьвет. Было там шмат цікавасцяў для дзяцей, асаб-
ліва пры дзядзьку Антосью. Дзядзька Антось быў у сям'і неацэненым
дабрадзеем. Быў ён дбалым гаспадаром, быў майстрам зрабіць уся-
кую рэч, патрэбную ў гаспадарцы, выконваў ролю выхаваўцы дзя-
цей, ня бяручыся за гэта фармальна, і ўрыўкамі становіўся для іх
настаўнікам. Спраўляў дзесяцім розныя рухлівія забаўкі. Часта гэтая

забаўкі спалучаліся з выкананьнем нейкае працы. Натуральна, дзядзька быў і першым настаўнікам прыродаведы. Два разы дзядзька прыводзіў зь лесу маладзенъкіх ласянят. Адно гадавалася аж да лета, пакуль не адправілі ў звярынец графа Чапскага недзе на Палесьсі.

Часта прыпыняліся тут чужыя людзі з дальших вёсак, загатаўляючы розную драўніну ці ракітавыя дубцы на пляцёнкі. Часта наведвалі й сваякі зь Мікалаеўшчыны, адлеглай на вёрст сем. Прывольна й весела жылося тут дзесяцам, і ня было нічога паганага, што магло-бмець злы ўплыў на іх.

«Цякла там зь лесу невялічка
Травой заросшая крынічка...»

Крынічка-ж гэтая — сълед даунейшай лясной рэчкі. Выгінаная ўбакі пацяжына — выразная рачная даліна — цягнулася ўгару вёрст праз 7-8 у кірунку Негарэлага (чыгуначная станцыя перад Койданавам), а потым трацілася ў разълеглых імшарах. Пры дарозе зь Мікалаеўшчыны ў Акінчыцы яшчэ значны былі палі, на якіх некалі стаяў млын, і мясцовасць звалася Млыновішча. Уся гэтая пацяжына звалася “Гаранавічаў лужок”. Дзядзька Антося, яшчэ пасучы каровы, капаючы калодзеж, каб сабраць вады, выкапаў кульбу ад вялікага чаўна. Праўдападобна, нейкія тавары плылі на Стойпецкую прыстань і па гэтай рэчцы. Чамусьці назову яе не захавалася. У тыя-ж часы Нёман быў, бязумоўна, большы, паўнаводны, непараўнальны зь цяперашнім.

Акідаючы адбеглым вокам мясціны таго кута й крыху ўнікаючы ў мінуласць, мімаволі ўсплываюць на думку слова Купалы: “Буйным жыццём усё чиста кіпела...” Але і ў часы маладзенства Коласа прырода яшчэ мела сваю непарушную самабытную прыгажосьць і прыцягальную прываблівасць. І сама думка съкіроўваеца да таго, што паэтычны талент Коласа ўскалыхалі — Нёман зь яго лугамі й птаствам, лес з крынічкамі й грыбнымі баравінамі ды сініе неба, часамі з хмарамі, маланкамі й грымотамі. Уражлівы й спасыцерагальны юнак — будучы Колас — так прывык да гэтай мясціны, так палюбіў прыроду яе, нібы арганічна зросся зь ёю, як зрадніўся ўзь людзьмі, якія наведвалі ляснікову пасаду, што прыцягальнасьць да роднага кута паланіла праз усё ягонае жыццё. Вялікая любасць да роднага кута, перанесеная з часам на ўвесь свой край, вызначыла характар Коласавае творчасці.

Пачаткавае навучанье Костуся адбывалася сярод сям'і, у таго “дырэктара”, якога Колас не амінуў у сваёй паэме “Новая зямля”, альбо неяк саматугам з дапамогай дзядзькі Антося, які, відаць, з добрым посыпехам прайшоў пачатковую школу. У дзядзькі змалку вырабіліся практичныя пагляды на жыццё. Успамінаў сваю настаўніцу Знаменскую ў першым годзе навукі. Вясною вучні разъбягаліся, пераважна пасьевіць сказіну. Антося заставаўся ў школе. Настаўніца засумавала, узяла яго на рукі (дзядзька быў шчуплы) ды пачала скардзіцца: “Усе разъбегліся, і ты “уйдешь” (гаварыла парасейску),

што я буду рабіць?” Антось хутка ў шчыра даў раду: “Згадзіся авечкі пасьевіць, ня будзе так сумна!” Настаўніца пакрыўдзілася й скардзілася старэйшаму брату бацькі Коласа — адстаўному салдату Пятрусу.

Для заканчэння пачатковай асветы Костусь быў съкіраваны ў Мікалаеўскую пачатковую школу, і быў на кватэры ў дзеда Юркі. А баба Крыстына казала: “Нічога ня будзе зь яго навукі, — кніжкі ня пільнуеца, бегае, круціца...” Але посыпехі ў навуцы ў Костуся былі добрыя, як у пачатковай школе, так і ў сэмінарыі, як і потым настаўніцкія ў навучаньні дзеяцей.

У 1898 годзе Костусь паступіў у настаўніцкую сэмінарыю ў Нясьвіжы. І вось тут, у сэмінарыі, пачаліся жыццёвыя нягоды, духовыя зрушэнні. Трэба адцеміць, што адкрыццё настаўніцкіх сэмінарыяў у нашым краі перасыцерагала дзіве мэты: падрыхтаванье настаўнікаў для пачатковых школ і правядзенне русыфікацыі перш самых юнакоў, будучых настаўнікаў, а праз іх і ўвесь народ; і гэтая другая мэта ня была астатняю. Сэмінарыстаў і звалі парасейску “воспитаннікі”. Іх вучылі й “выхоўвалі”. І тут юнак Костусь спаткаўся з ганьбаваньнем усяго таго, што яму было любае й мілае... Ганьбавалася перадусім мова й катэгарычна забаранялася ня толькі ў школе, але і ў прыватнай размове; зневажаліся бытавыя ўклады народныя, і нават прырода краю падавалася ў панылым, нудным съяtle. Карапацей кажучы, праводзілася фальшаванье маладых юнацкіх душаў. Уражлівая і ўспрымальная натура юнака Костуся шмат чаго ўспрыняла наверу, і гэта лягло нудным цяжаром на ягоную маладую душу.

Назіральнасць, зацікаўленыне зъявішчамі прыроды як і суадносінамі між людзьмі, выявіліся ў Коласа з дзеяцінства. З дзеяцінства-ж паўсталі съхільнасць да паэтычнага выслáулення. Яшчэ загадзя да ўступлення ў сэмінарыю пачаліся спробы вершаванага выслáулення й пісання вершаў.

У сэмінарыі Колас пісаў свае творы ўжо стала. Пісаў парасейску, — у тым часе, праўдападобна, беларуская кніжка яшчэ ня трапіла яму ў руکі. У біографіях Коласа падаецца, што ў сэмінарыі заахвочваў яго да паэтычнай творчасці настаўнік Кудрынскі і часам зазначаецца, што “заахвочваў пісаць у мове расейскай і беларускай”. Дзіва што?! Можна толькі прыпусціць, што настаўнік Кудрынскі быў тым, хто ня зьдзекаваўся зь беларускіх народных звычаяў і ня прымайў ўдзелу ў ганьбаваньні й выкіпіваньні беларускай мовы.

Час пабыту ў сэмінарыі з 1898 па 1902 год і па сэмінарыі да 1905 году можна было-б назваць першым пэрыядам у творчасці Коласа. Напісана было досыць шмат — усё ў расейскай мове й пераважна вершы. У беларускай мове не давялося бачыць ніводнага аж да 1905 году. Рукапісы ляжалі ў беспарадку ў карзіне, плеценай з аголеных ракітных дубцоў на манер чамадана, толькі вышэйшай, блізу пад калена вышыні. Чытаць іх давялося яшчэ з маленства толькі ўрыўкамі тайком улазячы ў ту ю карзіну. Там іх было з паўкарзіны. Каж-

ны раз, прачытаўшы пару вершаў, паўставаў сум і жаль — “чаго ён плача?” Усе тыя творы адзначаліся нейкай як-бы бяспрычыннай, але беспрасьветнай, беспатольнай і безнадзейнай тугой. З таго чытаньня ў памяці захавалася вельмі-ж мала. Дакладна памятаеца колькі радкоў зь вершу “Уединеніе”:

«... Сколько чувств, сколько дум
Погребенью отдал!
Никому не скажу о печали своей,
Пусть не слышит никто
Грустной песни моей...»

Памятающа радкі зь іншага вершу:

«... Назад оглянешься — тускло, уныло,
Посмотришь вперед, темно как в могиле...»

Тэматыкай былі пераважна абразкі роднага краю й асабістых сумніяў роздумы. Колас пісаў тады пад уражаньнем, што ўсё роднае, а для яго любае, абрачэна на загладу. Але-ж, моцная арганічная сувязь з родным краем і сваім народам, замілаваныне да прыроды краю, натуральная цяга да суродзічаў, не магло ўсё гэта спакойна ўкладзіцца з набытым у школе паглядам на ўсё роднае, як на нешта бязвартаснае, згоршанае, бо для Коласа яно ня было ні бязвартасным, ні нялюбым. Дарма, што розумам ён успрыняў накінуты школай пагляд на свой родны край, любасыці да гэтага краю й арганічнай сувязі з сваім народам чужая школа не магла забіць. Адсюль паўсталая духовая дэпрэсія ў паэта, і зрадзіўся той чорны няўцешны пэсімізм, што толькі рэхам адбіўся ў ягоных творах у роднай мове. Псыхічны стан Коласа быў падобны да стану чалавека, які стаяў над дамавінай мілай яму асобы. Дык ня дзіва, што чалавек у такім стане азьеўцца жальбай і сумотаю. І ня дзіва, што першыя Коласавы творы споўніліся гарчынёю, сумам і безнадзейнасцю, — ўсё зводзілася ў нейкі тупы замкнуты кут.

Быў у тых рукапісах і пачатак пазнейшай аповесьці “У Палескай глушы”. Названая была “Школьный труженик”, з падзагалоўкам — “Один из сотни”. Пачыналася аповесьць падарожжам настаўніка “Сошкіна” зь цягніка да першай прызначанай на Палесьсі школы й размовай настаўніка з падводчыкам — палескім селянінам; потым — размова з бабкай, старожкай школы, і далей зъмест быў такі самы, як “У Палескай глушы”. Рукапіс даведзены быў да мамэнту, калі Лабановіч (“У Палескай глушы”) пад сумным роздумам узяў у руку рэвалвэр, але пакруціўшы яго ў руках, палажыў. Сошкін (у “Школьны тружэнік”) прыставіў рэвалвэр да віска, і ... “выстрел раздался”. Працягну рукапісу ня было, пэўна-ж, не магло быць, калі галоўная асoba ў аповесьці ўчыніла самагубства. Мімаволі пры гэтай акалічнасці насоўваеца думка, што на самым Коласу маглі-б зъдэйсніцца ягоныя выказваныні ў паэме “Сымон музыка”:

«... Колькі талентаў звялося,
Колькі іх і дзе ляжыць,
Невядомых, няпрызнаных,
Не аплаканых нікім,
Толькі ветрам адсыпяваных
У полі посьвістам пустым...»

Творы, напісаныя да 1905-га году — у расейскай мове — бязмала ўсе загінулі ў 1915-16 гг. на хутары Смольня каля Мікалаеўшчыны, дзе жыла тады родня Коласа. Сам Колас, відаць, ня надта даражыў тымі творамі. Ад'яжджаючы ў “бежанства” яны былі пакінутыя. І хоць старэйшы брат з сям'ёй застаўся на месцы, але гаспадаром хаты быў вайсковы аддзел — варта мосту цераз Нёман і правізарычнай грэблі праз нёманскую даліну. Салдаты расыцяглі ўсе тыя паперы. Засталіся толькі два сшыткі вучнёўскага фармату й то з вырванымі карткамі. Па звароце зь бежанства яны былі адасланыя ў музэй Івана Луцкевіча ў Вільню. Цяпер, як відаць з падсавецкага друку, а перадусім з “Агульных увагаў” да выдадзенага ў 1952 годзе сямітомнага “Збору твораў” Коласа, тыя сшыткі “знойдзеныя” ў бібліятэцы Жмудзкай (Летувіскай) Акадэміі Навук (называеца, знайшлі сякеру за лаваю). Значыць, беларускі Музэй імя Івана Луцкевіча разграблены?! На мове бальшавікоў падобны ўчынак называеца ліквідацый уласніцтва: адобраць чужую маємасць у сваю карысць, прыставіўшы нож да горла. А была-ж гэта беларуская нацыянальная ўласнасць, высокакаштоўная, атрыманая ў аформленай спадчыне па І. Луцкевічу.

У адным з тых “знойдзеных” сшыткоў быў досьць даўгі верш “Белоруссія”, пісаны яшчэ праз “яць”. Пра яго ў тых успомненых “Агульных заўвагах” гаворыцца: “Ужо ў вершы “Белоруссія” даволі моцна загучалі тыя матывы, якія вызначылі харектар і сацыяльную накіраванасць яго творчасці”. Звычайнае фальшаваныне падсавецкае крытыкі. Бязумоўна, сацыяльнае знойдзеш усюды. Але не ў сацыялізме там справа. Колас у тыя часы сацыяльнымі проблемамі мала цікавіўся. У тым-же вершы, пералічаючы шматлікія, і праўдзівя ѹ непраўдзівя, беды ѹ заганы свайго краю й людзей, было напісана ѹ такое чатырохрадкоўе:

Рядом с Божими церквями
Высятся костелы;
Города кишат жидами —
Край мой невеселый!

Скуль-жа гэткае ўзялося ў Коласа? І ѿ сям'і ягонай і ѿ народзе беларускім праваслаўная царква й каталіцкі касцёл аднолькава лічыліся важнымі святынямі. Ня было ѹ гэтага злосна-зынішчальнага пагляду ѹ на жыдоў. А гэта ўсё той-же “дарунак” сэмінарыі. Гэта вынік таго чарнасоценнага шавіністичнага ціску, які праводзіўся ѿ сэмінарыі, які ня ѿ меншай меры праводзіцца ѹ цяпер у БССР, і

пра які дзеля гэтага падсаветчыкам нязручна гаварыць. А творы тыя мелі цікавасць якраз з гэтага нацыянальнага ўзгляду, і з узгляду на разывіцьцё паэтычнага таленту Коласа.

Творчасць тая Коласа зыходзіла ў глухі куток, і талент яго занепадаў ды ў тых абставінах, праудападабней, занік-бы. Але жыць-цёвая энергія не дазволіла застанавіцца ў глухім кутку. Шукаючы выйсьця, Колас увайшоў у сваё нацыянальна-съведамае беларускае асяродзьдзе, якое гуртавалася каля газеты “Наша ніва”, прадаўжальніцы зачыненай газеты “Наша доля”. Там ён знайшоў свой шлях і адпаведныя абставіны для разывіцьця свайго таленту. І з таго часу пачалася пераацэнка набытых да таго часу “вартасцяў”.

“Наша ніва” была агульна-народнай газэтай. Дарма бальшавікі называюць яе “буржуазна-нацыяналістычнай” — чаго не навярцеў агітпропскі калаўротак за звыш паўсотні гадоў? Для бальшавікоў, так як і для ранейшых так званых чарнасоценцаў, — нацыяналістычнае ўсё тое, што не расейскае; свая-ж захланна-заборчая прагнасць захапіць іншых — гэта не нацыяналізм і не імперыялізм... Цяпер гэта называюць “помач старэйшага брата”. Бальшавіцкая ацэна “Нашае нівы” — звычайны ніzkі фальш. “Наша ніва” была дэмакратычнай газэтай у лепшым разуменіі гэтае дэмакратычнасці. І была яна як-бы санаторыем, дзе людзі вылечваліся ад таго ганебнага “прыніжэння ў прыбяднені”, якія часам і нашымі крытыкамі ставяцца як-бы ў віну “Нашай ніве”. І, бадай, ці трапны назоў нейкага пэрыяду ў нашай літаратуры, названага Нашаніўскім. І ці не адпаведны быў-бы назоў “Адраджэнскі”? Ці-ж толькі прыніжэнствам і прыбядненнем адзначаецца “нашаніўская пара”?..

Першы верш Коласа пабеларуску быў надрукаваны ў першым нумары газеты “Наша доля”, датаваным 1-га верасня 1906 году. Ён нібы выплываў з тых твораў, пісаных парасейску, уласціва — зь вершу “Белоруссія”. У ім зь першых радкоў вызначаецца той, наянуты звонку, пагляд на свой родны край. І назоў яго “Наш родны край”:

Край наш бедны, край наш родны!
Гразь, балота ды пясок.
Чуць дзе троху луг прыгодны...
Хвойнік, мох ды верасок.
А туманы, як пляёнка,
Засыцілаюць лес і гай...
Ой ты, бедная старонка!
Ой забыты Богам край!..

У пазнейшых выданьнях слова “гразь” падменена словам “лес”. Гэтым учынена поўная бяссэнсіца вершу, бо лес — вялікае багацце нашага краю, а ня беднасць. Падобных вершаў з тэматыкай пра родны край было надрукавана шмат і ў “Нашай ніве”, асабліва за 1907 год. Гэтак пачынаецца верш “Родныя песьні”:

Вісьне скарга уздоўж Нёмна,
Беларусі сына.
Як ты бедна, як ты ѥёмна,
Родная краіна!
Зьбіты ў кучу твае вёскі,
Стрэхі ўдол уходзяць.
Смутнай песьні адгалоскі
Лес, курганы родзяць...

А вось яшчэ адзін верш:

Ой ты, наша ніва,
Ці-ж ты не арана,
Ці-ж мужычым потам
Ты не палівана?

Ці то кепска сонца
Сьвеціць над табою,
Што зрасла ты густа
Дзікаю травою? і г. д.

Аднак, у гэтых творах, як тымболей у творах пісаных парасейску, яшчэ ня ставілася пытаныне — чаму-ж гэта родны край такі “бедны, Ѿёмны ѹ нудны”? І дарма шукаць там рэвалюцыйных матываў і заклікаў. Супрацоўнічаючы ў “Нашай ніве”, Колас паволі “вычыхаўся” ад тэй асыміляцыйнай сэмінарскай затруты і прыходзіў “да сябе”. Іншымі матывамі сталі гучэць ягоныя вершы пра родны край кryху пазней:

Вобразы мілыя роднага краю,
Смутак і радасць мая!
Што маё сэрца да вас парывае?
Чым так прыкованы я
К вам, мае ўзгорачкі роднага поля,
Рэчкі, курганы, лясы,
Поўныя смутку і жальбы-нядолі,
Поўныя сумнай красы?

(Зь вершу «Родныя вобразы», 1908 г.)

Шэпчуць згодна каласінкі,
Гойдающца нівы.
Ходзіць гоман між збажынкі,
Мілы і шчаслівы.

Над жытамі песьні лъюцца,
Толькі сонца ўстане.
Люба глянуць, азірнуць,
Стайшы на кургане.

(Зь вершу «На полі». Пісаны ў 1910 г. у вастрозе).

Спатрэбілася досыць шмат часу, каб Колас канчальна строс зь сябе той сэмінарскі налог і каб ён шчыра, бяз сораму за свой край і народ, але з гонарам мог напісаць:

О, край родны, край прыгожы,
Мілы кут маіх дзядоў!
Што мілей у съвеце Божым
Гэтых съветлых берагоў,
Дзе бруяцца срэбрам рэчкі,
Дзе лясы, бары гудуць,
Дзе мядамі пахнуць грэчкі,
Нівы гутаркі вядуць?..

(З паэмы «Сымон музыка»)

Па сканчэнні сэмінарыі, з 1902 па 1906 год, Колас як настаўнік, працеваў у пачатковых школах на Палесьсі. Жыцьцё ў працы ягоная досыць дакладна апісана ў трывлёгіі “У Палескай глушы, У Глыбі Палесься, На Ростанях”. Галоўная дзейная асоба ў трывлёгіі Лабанович — сам аўтар Колас. Способ пісання трывлёгіі падобны, як і паэмы “Новая зямля”. У крытыцы “Новае зямлі” названы ён натураграфічным. Падзеі, апісаныя ў трывлёгіі, мелі месца ў запраўданасці. Прыйнамся, што да дзьвёх частак — “У глыбі Палесься й На Ростанях” — гэта ведама дакладна, бо на гэта ёсьць жывыя съветкі.

За час працы на Палесьсі Колас пабываў у трох школах. Зь першага (паводле аповесьці “У глыбі Палесься” — Цэльшынскае, а ў запраўданасці — Люсінскае) ён сам папрасіў пераводу, як выглядае з аповесьці, у выніку першага ўспышкі каханья — раптоўнага, імклівага ў моцна захапляючага, але ў раптоўна абарванага. Маладзенская дзяўчынка Ядвіся выехала да сваякоў у Гродзеншчыну. Відочна ні ў яе, а таксама ў Коласа, не паўставала да таго часу думка пра сямейнае жыцьцё. Думаецца аднак, што гэта раптоўная ўспышка пакінула сълед у сэрцы Коласа на доўгі час, калі не на ўсё жыцьцё. Гэта вычуваецца зь некаторых ягоных твораў, як і з самай аповесьці.

Другая школа, куды перавялі Коласа была ў вёсцы Пінкавічы (паводле аповесьці — Выганаўская), недалёка ад Пінску. Фактычна з гэтага часу Колас пачаў больш актыўна цікавіцца сацыяльнымі пытаннямі. Меў там лучнасць з гуртком сацыял-дэмакратычнай партыі ў Пінску, часта трапляла да рук рэвалюцыйна-пропагандовая літаратура. Як зазначае сам Колас у сваёй аўтабіографіі — “У 1905 годзе я быў ужо заўзятым ворагам самадзяржаўя”. Варожасць гэтая выявілася актыўна ў падбухторваныні сялян да самавольнага захопу некаторых уладаньняў земляўласніка Скірмунта, спорных зь сялянамі вёскі Пінкавічы. За ўдзел у гэтым сялянскім “буньце” быў пераведзены ў школу ў вёску Верхмень. Удзел-жа быў фактычна толькі ў тым, што пісаў пэтыцыю да Скірмунта, дзеля гэтага не панёс іншае кары...

У 1904-5 гадох значна ўзыняўся рэвалюцыйны рух сацыялістыч-

ных партыяў. Спадзяваліся на рэвалюцыю ў Рәсей. І тады Колас захапіўся гэтым рэвалюцыйным рухам. Спадзяваныні гэтыя, аднак, хутка развеяліся. Пачалася рэакцыя, рух сацыялістычны быў ушчэмлены.

У некаторых настаўнікаў, у тым ліку і ў Коласа, паўстала думка склікаць настаўніцкі з'езд з мэтай змагання з самадзяржаўем. З'езд адбыўся ўлетку 1906-га году ў Мікалаеўшчыне, у тэй-же Прыстаньцы. Вынік таго з'езду, кансьпірацыйнага, але “нефахова” скліканага, быў нечаканы. Паліцыі ўдалося захапіць пратакол з'езду. Некалькі настаўнікаў былі зняволены яшчэ да суду, хтось уцёк у Амэрыку, а некаторыя, як Колас звольненыя з працы, бадзяліся па сваім краі.

Прыйблізна, у той самы час, калі Колас працеваў у школах на Палесьсі, сям'я па съмерці бацькі Міхала перабралася на іншую пасаду лясьнікову ў Смалярні (ня Смольні), куды за стражніка быў прызначаны старэйшы сын Міхала — Уладзімер. Пасада гэтая была ў лесе, ад Стадуццоў вёрст 6-7 на ўсход, пры правым баку Маскоўска-Брэскай чыгункі. Гэта тут дзядзька Антось рабіў настаўнікам сховішча ў торпе сена. Трэба адцеміць, што паліцыя ня так ужо рупна сцігала настаўнікаў. У Смалярні Колас вучыў сваіх меншых братоў і сёстраў ды пару чужых хлапцуў. Некаторы час, да суду, працеваў настаўнікам прыватна, дзесяць у аднаго спачувальнага настаўнікам земляўладальніка.

Суд над Коласам адбыўся ў Менску 11-га верасьня 1908 году. Сям'я ў гэтым часе жыла ўжо ў Мікалаеўшчыне, на арэндаванай зямлі князя Радзівіла, якая была прыдзелена да тэй успамінанай ужо карчмы. Урад княжыцкі ў Нясвіжы зрабіў ласку ўдаве лясьніка Міхала з дзецьмі даючы прытулак, адначасна збываючы ў арэнду аб'ект, якога ніхто не хацеў браць, бо зямлі было шмат, але пераважна няўжытковай і расыкіданай у церазпалосіцы ў дзьвёх грамадах — Русакоўскай і Мікалаеўскай. У гэтай “карчме” маці Коласа адплаквала бяссонныя ночы, калі Колас быў засуджаны на трохгадове зняволенне (тры гады крэпасці — такі быў прысуд).

Перабрацца-ж на абзадачаную пры жыцьці Міхала зямлю, ніхто не захацеў, — родны кут трymаў пры сабе.

Будзе выдавацца парадоксам, калі сказаць, што 3-х гадовых побыт у Менскім вастроze быў адным з найбольш пладавітых часоў у творчысці Коласа. Пэўна-ж, даўнейшы вастрог ня быў падобен да цяперашніх вастрогаў у СССР. Было зняволенне фізычнае, але ня было цвёрдага намагання няволіць духова, прынамся, не стараліся “ўпраўляць мазгі” зняволеным, — гэта ўжо здабытак соцреалізму. Была магчымасць працягваць творчую працу.

У вастрожным часе, у 1910 годзе выйшаў першы зборнік вершаў Коласа — “Песьні жальбы”. Зборнікі прозы: “Апавяданыні, Родныя зяявы, Другое чытаныне для дзяцей, п'еса Антось Лата” — усё гэта трэба залічыць да вастрожнай пары творчысці Коласа. А што найважнейшае — у вастроze зрадзіліся задумы ў высыпелі ў цэласці

найлепшыя творы Коласа — паэмы “Новая зямля” й “Сымон музыка”. Трэйцяя частка “Новае зямлі” была й напісана ў вастрозе. Адразу-ж па выхадзе з вастрогу, на свежую памяць, Колас узяўся пісаць і незабавам напісаў дзьве часткі “Сымона музыкі”, з усіх пяцёх.

Апынуўшыся на волі Колас пражываў некаторы час у Смольні, куды пасъля пажару ў Мікалаеўшчыне ў 1910 годзе, калі згарэла тая “карчма”, перабралася сям’я ува ўласныя будынкі, пабудаваныя на княжыцкай зямлі, вядома, за згодаю княжыцкага ўраду. Абзадачаная зямля, як гэта напісана ў паэме “Новая зямля”, была адпраданая нейкаму Кунцэвічу.

У 1912-м годзе ў Смольні адбылося першае спатканье Коласа з Купалам. Адзін аднаго яны ўжо ведалі па творах і зь вельмі рэдкай перапіскі. Спаткаўшыся, усеньку летнюю ночку прасядзелі, съхіліўшыся адзін да аднаго, як закаханыя. Іхная шчырая дружба, здаецца, нічым не парушылася праз усё жыцьцё.

У гэтым-жа 1912 годзе Колас, атрымаўшы ўжо працу настаўніка ў прыходзкай школе ў Пінску, пазнаёміўся з настаўніцай Марыяй Каменскай. Неўзабаве яны ўвайшлі ў сужэнства. Мелі трох сыноў: Данілу, Юрку й Міхася. Сярэдні сын Юрка загінуў у Другую сусветную вайну, невядома як і дзе.

Ваенны час, з 1914 па 1917 год, для творчасці ня быў спрыяльны. У 1914 годзе Колас — мабілізуецца ў войска; у 1915-м — часовая дэмабілізацыя і ўцёкі з kraю, асядленыне съпярша ў Маскоўскай губерні, а потым у Курскай. Потым — паўторная мабілізацыя, ваенная школа, адправа ў побыт на румынскім фронце; потым — лютайская рэвалюцыя й паварот да сям’і на Куршчыну.

З 1917-га году Колас ізноў пачаў працеваць над паэмамі “Сымон музыка” й “Новая зямля”. Паэма “Новая зямля” пачала друкавацца часткамі яшчэ ў “Нашай ніве”, потым, у 1917 годзе ў газэце “Вольная Беларусь”, якую выдаваў Язэп Лесік, але закончаная была й выйшла друкам у цэласці ў 1923 годзе. Першая рэдакцыя паэмы “Сымон музыка” была закончаная ў тэй-же Куршчыне, у сяле Ліпавец. Аднак асобным выданьнем у цэласці паэма “Сымон музыка” ня была друкаваная.

Час пабыту ў Куршчыне быў таксама досыць плённым у творчасці Коласа. Жыцьцё-ж яго ў гэтым часе было, сказаць-бы, таксама вастрожнае, толькі там вастрог быў дабравольны. У падсавецкіх выданьнях Коласавых твораў, а таксама ў атлясах пра Коласа, настырліва цвердзіцца, што Колас успрыняў каstrychnіцкую рэвалюцыю з радасцю. І на гэта знайдуць пацверджаныне словамі самога паэта, выказаным шмат ужо пазней. Але гэта было ўжо пад маральнym тэорам. У запраўднасці Колас спаткаў гэтую “каstrychnіцкую”, як-бы кантужаны ўдарами грому. Як аглушаная ўдарам па лёдзе рыба, ён застыў і ня рухаўся з тэй Куршчыны. У прыватным-же лісьце да найбліжэйшага суродзіча, пісаў пра бальшавікоў: “Толькі вось каб не захапілі ўлады гэтыя “голаштанныя” варвары” (ліст

быў пісаны парасейску), яны могуць зьнявецы ўсё і ўстанавіць са-мадзярджае горшае за царскае”. Гэтае незадаваленне выказваецца ў наядзвычай цікавым невялікім расказе “Хаім Рыбс”, пісаным у tym часе. Калі ў Хаіма, начальніка першай адміністрацыйнай сельскай інспэкцыі, запатрабавалі некалькі фурманак і работнікаў, а ён мог выканаць, дык пад загрозай яму зауважылі, каб узяў у помач міліцыянераў. Была такая размова:

- Ну, давайце міліцыю.
- Колькі табе трэба міліцыянераў?
- А колькі вам трэба работнікаў?
- Дваццаць пяць работнікаў...
- Дваццаць пяць работнікаў? — дваццаць пяць міліцыянераў.

У гэтых словах Хаіма выказаны праўда пра бальшавіцкі лад: над кожным працаўніком павінен быць прыганяты, інчай работа ня пойдзе. “Хаім Рыбс” напісаны ў лёгкім гумары. Гэта невялікі расказік, але адзін зь лепшых Коласаўскіх гумарыстычных твораў. Цікава глянуць, як азваўся Колас на спробу захопу ўлады бальшавікамі. У вершы-закліку “Да працы”, зъмешчаным у газэце “Вольная Беларусь”, (№ 29, 1917 г.) нацыянальна-грамадзкім органе чытаем:

Браты! Вялікая дарога
Чакае нас і родны край —
Жніво настала, працы многа,
Навукі семя засярай!
• • • •
Хай будзе спор нам у прыгодзе!
Ні царскі біч, ні прышлы хам,
Хай будзе лад ў сваёй гасподзе
Ствараць народ-уладца сам.

У сямітонным зборы твораў з 1952 г. ёсьць зацемка — «Упершыню надрукаваны ў 1917 г. (3 лістапада)». Не падана, аднак, дзе надрукавана, бо «Вольная Беларусь» — слова трэфныя для бальшавікоў. Але, што горшае, гэта фальшаванье: слова «прышлы» падменена словам «панскі». І падменена дзеля таго, што ў самому тупалобаму бальшавіцкаму «бдзіцелю» ясна, што «прышлы хам» — да бальшавізму скіраваны.

І ў шматлікіх вершах і ў іншых творах катэгарычна адмоўнае станаўленыне Коласа да бальшавізму выразна выяўляеца. Гэткія вершы ў “Дубы” з 1921 г., “Покліч” з 1921 г., “Родныя малюнкі”, “Беларускаму люду”, “Перад будучынай”, і інш. Вершы гэткія альбо перарэдагоўваліся, альбо зусім адкідаліся. Адкідалася ў цэляя сэрыя аллегарычных навэляў “Казкі жыцьця”, што склала-б цэлы том.

... У альбоме “Якуб Колас — жыцьцё і творчасць” (Мінск, 1959) дый шмат дзе ў падсавецкіх выданьнях — гаворыцца: “Пасъля Каstrychnіка магутны талент Я. Коласа разгарнуўся ва ўсю сваю веліч”. А тымчасам праўда зусім іншая. Па тым Каstrychnіку Колас жыў і тварыў яшчэ натхненым чыстым ад “каstrychnіку” ў бальшавіцкай

ідэялёгіі". Ён канчаў паэмы "Новая зямля" й "Сымон музыка", пісаў Трылёгію, навэлі "Казкі жыцьця". "Казкі жыцьця" былі выданы толькі адзіны раз. Быў выданы зборнік вершаў "Водгульле" ды іншыя, драбнейшыя апавяданыні. Усё гэта ня мае нічога супольнага з кастрычніцкай рэвалюцыяй і ўсё гэта ідэялягічна, бязумоўна, супярэчнае бальшавізму. Быў некаторы час, калі Ленін даў той свой "шаг назад". У тым часе было яшчэ магчыма больш-менш спакойна працаўца і выдаваць тое, што потым стала забароненым, альбо перакручана ў тэксьце.

Кастрычнік паказаў сябе крыху пазыней, калі пачаўся разгром нацдэмаў, і была выгублена амаль уся беларуская інтэлігенцыя. Хто неяк выжыў, той ведае, што такое Кастрычнік... І адказу на пытаныне — за што? — няма...

І перад Коласам стаяла дылема — як кажа прыказка — з ваўкамі жыць, павоўчи выць — альбо зыходзіць з жыцьцёвае сцэны. Першы з большых твораў Коласа, падфарбаваны ўжо саветчынай — "На прасторах жыцьця". У ім, аднак, амаль нічога спэцыяльна бальшавіцкага няма. Цяга моладзі да навукі ці заахвочваныне да згоднай і карыснай грамадзкай працы — не канечне бальшавіцкая якасць. Бальшавіцкае там толькі тое, што мясцовая "ячэйка" ў вёсцы пастанавіла раськідаць фігурку з распіяцьцем, якраз перад царкоўным фэстам на Спаса. Станаўленыне-ж, бадай, запраўднае аўтара да рэлігіі выказалася ў гэтай аповесьці з наступнае сцэнкі на вакзале чыгункі. Юнак Сыцёпка Барута прыйшоў на вакзал, каб як зайцам праехаць да Менску з мэтай падацца на рабфак. Завязалася размова з чыгуначным срэлачнікам, і Сыцёпка пачаў даводзіць, што Бога няма.

Стрэлачнік: Мы чэрві ў пароўнаныні з Богам. Як можам Яго ведаць?

— А калі ня ведаем, дык як-жа верыць у тое, чаго ня ведаеш?

Стрэлачнік паглядзеў на Сыцёпку.

— А ці ведаеш ты Галабурду? — запытаў ён нечакана.

Сыцёпка трохі замяшаўся.

— Якога Галабурду?

— От, — ёсьць такі.

— Не, ня ведаю.

— А можаш ты сказаць, што Галабурды няма?

Сыцёпка замяўся, а стрэлачнік атакаваў яго яшчэ мацней. І палопаўши Сыцёпку па плячы, сказаў: Трэба, брат многа павучыцца, каб ведаць маленькае... Вучыся ў ты. — Але Сыцёпку прыняў на нач у сваю кватэру, накарміў, а назаўтра пасадзіў на цягнік да Менску. З гэтае кароценькае сцэнкі, стрэлачнік выглядае найпаважнейшую асобаю ў аповесьці...

Інакш паставіўся Колас у аповесьці "Адшчапенец" пісанай ужо ў 1930-31 гадох. Там аўтар стаў у пазыцыю нібы выразна прыхільнью да калгасаў. Аднак факты, пададзеныя ў аповесьці, рэплікі старэйшых, або съведамых супраціўнікаў калгасу, выглядаюць яскравей і больш пераканальна...

Лепшая за ўспамянёныя дэльце — аповесьць "Дрыгва". Дзеяньне ў аповесьці — змаганыне палескіх сялян з польскім акупацыйным войскам, як і мясцовымі палякамі — земляўласнікамі. Чырвоная армія — прычэпка збоку, і ў вайсковай акцыі не паказваеца...

Успомненія творы нібы прамежныя між папярэднімі дарэвалюцыйнымі, ці праўдзівей сказаць, творамі вольнае думкі, і тымі, што ўжо пісаліся пад цікам. У гэты час Колас напісаў ужо вершы ў пахвалу савецкіх дыктатараў, або розных юбілеяў ці палітычных падзеяў. Агульнае звязаніе пахвалаў савецкім дыктатарам і савецкаму ладу, бадай, ня мае сабе падобных у людзкой гісторыі. Асабліва гэта выяўляеца ў асабістых усхвалах Сталіна. Нават калі ягонае імя вымаўлялася ў адсутнасці самога, лічылася абавязкам даваць "апладысменты", ляскаючы ў далоні на ўсю моц аж да мазалёў, і то нягледзячы на тое, што ў той-жа час у сэрцах сваіх яго пракліналі. Паэту-ж гэтае ўсхваленіе мазоліла сэрца, але мусеў хваліць, і хваліў не адзін Колас...

Ад 1915 да 1939 г. Колас ніразу не наведаў сваіх родных. Нават і перапіскі амаль што ня было. Зь некаторых пісем 1920-х гадоў выразна выяўляўся нейкі страх... і перапіска была спыненая.

Калі Чырвоная армія заняла Заходнюю Беларусь, першым азваўся Колас і абяцаў наведаць родных. Але праходзілі тыдзень за тыднем, і абяцаныне не спраўджалася. Прычына-ж была, пэўна-ж, ведамая. І брат у лісьце жартам ускінуў бяду на самаход, які быў ужо нібы ў распараджэнні Коласа, і пісаў: "Мусіць твой самаход поўзае, як чарвяк. Я на сваёй наравітай кабылцы ўжо й з Туркестану прыехаў-бы, а ты ня можаш адолець гэтая 75-80 кіляметраў самаходам". І яшчэ прыпісаў, што "трокі пабойваюся, каб не пасварыцца, калі прыедзеш". Гэтую апошнюю заўвагу Колас зразумеў належна. У пісьмовым яго адказе адчуваўся боль — ня крыўда, але боль. Ён пісаў: "Падкалупліваеш ты мяне", а гэта было роўназначна — раскалупліваеш ты мае балючыя раны. А на другую заўвагу адказаў: "А калі пасварыцца, то ты ня бойся — няма за што" Адказ кароткі й выразны: няма за што ні сварыцца, ні спрачацца, ні разважаць...

Па некаторым часе Колас наведаў сваю вёску ў сваіх родных. Прыехаў не адзін. Зь ім прыехала ў тая "прычына", якая не дазваляла яму рухацца па сваёй волі. Разам зь ім увайшоў у хату незнаёмы чалавек, які ня пытаўся, ці можа ўвайсці, ня лічыў патрэбным сказаць, хто ён і чаго ён прыехаў. Але Коласа так сцярог, што нават спаць клаўся так блізка, каб галовы амаль стыкаліся. Тады яно неяк ня зразіла прыкрасы, бо лічылася за добрае, калі яшчэ не чапаюць у хаце, як прыкра падумаць цяпер, у адлеглым часе... Разумеецца, пры такіх абставінах не магло быць паважнейшых шчырых гутарак. І Колас, хоць звонку выглядаў тым самым братам, а з размовы — хтось іншы. Нейкая скрытнасць, як-бы заслона зынчавала гутарку. Аказваецца, заслоны могуць быць нятолькі фізычныя, але і духоўныя. Пад гэтымі духовымі заслонамі жыве ўсё насельніцтва ў СССР. Пад гэтай заслонай Колас пісаў свае "творы" на савецкім матэрыяле.

“У паэме “Рыбакова хата” — выдатным творы сацыялістичнага рэалізму — з новай сілай разгарнуўся мастацкі талент народнага паэта Якуба Коласа” (З канцовага паясьнення паэмы ў 7-ым томе “Збору твораў” Коласа). Гэтыя цьверджаныні — абсолютная мана й фальш, так як на фальши пабудаваная ўся паэма. Гэтая паэма й падобныя да яе “творы” будзе служыць за ганьбенне творчасці Коласа й плямаю на самым Коласу, якую цяжка змыць. Гэта зьяўляецца паказынікам упадку й ступнёвым занікам ягонага таленту. Глыбейшыя пачуцьці не прымалі ўдзелу ў гэтым “творы”...

Зусім натуральная было-б выкінуць усе хваласьевы Сталіну. А з часам выпалюща і ўсе тыя “плевы”, якія, усё-ж, кідаюць цену ганьбы на Коласа. Спадчына, аднак, застанецца багатая, дабрадарная й чистая...

У першым томе “Збору твораў” з 1952 г. у папераджальным артыкуле гаворыцца, што ў прадмове да заключнай часткі трылёгіі “На ростанях” нібы Колас пісаў: “Я хачу правесці майго галоўнага героя Лабановіча настаўніка, праз цяжкія жыцьцёвые выпрабаваныні і паказаць, як ён стаў актыўным будаўніком новага ладу, сапраўдным савецкім чалавекам”. А запрауды ў прадмове гэтага няма, а што іншае... І Колас не павёў Лабановіча, каб паказаць яго, як таго “запраўднага савецкага чалавека”, а запыніўся на пары 1906 году, калі адбыўся той Настаўніцкі Ззезд. І гэта паказвае, што Колас не хацеў паказаць савецкім Лабановіча, а й самога сябе савецкім...

Над “Сымонам музыкам” Коласу давялося шмат папрацаваць. Было трывалыя рэдакцыі паэм. Рукапіс у другой рэдакцыі нібы быў украдзены ў час падарожжа Коласа ў Кіславодск. Але ці скрадзены, то пытаныне, а калі скрадзены, то хто ўкраў? У трэйцій рэдакцыі зменены трохі зьмест, а найбольш тэхніка вершу, якая ўжо дадзена рознастайна...

“Новая зямля” — твор Коласа, як відаць, для яго самога найдражэйшы. Ніводнага твору свайго не авеяў такі ласкай ды пяшчотай і не цаніў, шанаваў так, як “Новую зямлю”. І, бадай, ніводнага твору так не асьцярог ад розных паправак, скуль-бы яны ні ўшлі. Бязумоўна, яна мае свае заганы ды шмат, але зашмат мае й неўласьціў крэтыкі. Колас пакінуў яе ў першапачатковым стане...

МЫ НЕ ЗЬ ГІПСУ, МЫ – З КАМЕНЬНЯ,
МЫ – З ЖАЛЕЗА, МЫ – СА СТАЛІ,
НАС КАВАЛІ У ПЛАМЕНЬНІ,
КАБ МАЦНЕЙШЫМІ МЫ СТАЛІ...

Цётка

В. СЕНЬКЕВІЧ (Гішпанія)

УЛАДЫСЛАЎ СЫРАКОМЛЯ

Уладыслаў Сыракомля, сапраўднае імя й прозывішча якога Людвік Кандратовіч, нарадзіўся ў 1823 годзе, у хвальварку Смольгаў, на мяжы былога Бабруйскага і Слуцкага паветаў. Ён паходзіў з дробнай аяднелай беларускай шляхты. Пачатковую адукацыю Людвік Кандратовіч здабываў у свайго парафіяльнага ксіндза, потым вучыўся ў Дамініканскіх школах у Нясьвіжы й Наваградку. У 1840 годзе ён паступае на службу пісара ў маёнтку Радзівіла ў Нясьвіжы, дзе была багатая бібліятэка й архіў старых дакументаў. Тут ён і пачаў пісаць вершы, спачатку жартайлівыя, а пасля паважныя, якія дыхалі патрыятызмам, красой бацькаўшчыны й слáунай мінуўшчыны, ды цяжкай долій беларускага сялянства. Гэтая служба ў канцылярыі кіраўніцтва радзівілаўскім маёнткамі ў Нясьвіжы й стала сапраўдным університетам будучага паэты.

У 1844 годзе Людвік Кандратовіч ажаніўся з Паўлінай Мітрашэўскай і ўзяў у арэнду хвальварак Залучча над Нёманам, што ля Стаўпцоў. Тут, у Залуччы, напісаў ён шмат сваіх найпрыгажэйшых паэтычных твораў. У залучанскіх пэрыяд Сыракомля папрабаваў многія літаратурныя жанры й формы, аддаўшы перавагу паэтычнай гутарцы, гэта значыць вершаваному апавяданню з народнага жыцця.

Восеньню 1852 году Уладыслаў Сыракомля пакінуў Залучча й пераехаў зь сям'ёю ў Вільню, у тагачасны найбольш культурны цэнтар Беларусі-Літвы, каб надаць сваёй творчасці яшчэ большы размах. Тут ён уваходзіць у беларускі гурток інтэлектуалістаў Кіркора ды бярэ ў ім актыўны ўдзел. Але шумлівая стаўліца былога Вялікага Княства Літоўскага не змагла спатоліць уражлівае вясковое сэрца паэты, і ён перабраўся ў падвіленскі хвальварак Барэйкаўшчыну, што падарозе з Ашмянаў на Вільню.

У гэтым часе Сыракомля пазнаёміўся й здружыўся з Вінцуком Дунінам-Марцінкевічам, якога ўсімі сіламі ўспамагаў, бараніў ад варожых нападкаў ды заахвочваў да пісання беларускіх твораў пабеларуску. Ён бачыў у Дунін-Марцінкевічу вялікі талент якраз у творах пабеларуску. З свайго боку Марцінкевіч цаніў выдатную апеку Сыракомлі ды дзяліўся зь ім сваімі перажываннямі.

Іншай заслугай Сыракомлі ёсьць выхаваныне ды накіраваныне на беларускія рэйкі другога тагачаснага паэта — Вінцэя Каратынскага, а таксама паэтаў Міколу Караткевіча, Арцёма Дарэўскага-Вярыгу, Пранука Корбута ды іншых. Сыракомля быў съядомы аб вартасці, значэнні й законамернасці адраджэння беларускай літаратуры. Аднак ён сам поўнасцю не перайшоў у сваіх творах на мову беларускую. Паўстае пытаныне — чаму? На гэта знаходзім адказ у ягонай творчасці.

Сыракомля жыў і пісаў у пару асабліва цяжкую для нашага народу. Сялянства знаходзілася ў жудасным прыгоне. На вёсцы панавала цымната, амаль што не існавала школьніцтва. Просты народ быў няпісменны. Паны й шляхта на працягу XIX стагодзьдзя моцна спалянізавалася й адносіліся да сялянства й беларускую мову з пагардай. Мова нашага народу бештавалася аднымі як папсаваная

польшчынай «руская мова», як «мужыцкая гаворка»; іншымі-ж паніжалася да ролі «польскай гаворкі», «хамской мовы», нягоднай для вышэйших клясаў і для літаратуры. У такіх умовах нельга было адразу перайсьці вось на гэтую пагардженую мову. Таму Сыракомля й пісаў папольску, разумеючы, што пры дапамозе мастацтва можна прапагаваць ідэю ўсяцэльнага, съядомага й дабравольнага адраджэння свайго народу, пішучы на беларускія тэмы.

Як вядома, ён у сваіх творах не закранае тэматыкі нацыянальна польскай а піша выключна на беларускія тэмы, на тэмы адраджэння свае бацькаўшчыны толькі польскай мовай, праз якую дастаецца да съядомасці шляхты й знаходзіць паўсюднае прызнаныне.

Сыракомля верыў у сваё пакліканье, што ён сваёй музай зньяволіць сэрцы шляхоцкія ды натхне духам новых ідэяў адраджэння народу, а ў першую чаргу найболыш улюблёнага ім сялянства. Таму ён падрыхтоўваў кадры пісьменнікаў для адраджэння беларускай літаратуры пабеларуску, пісанай як для сялянства, так і для шляхоцкіх масаў, якія стаялі блізка гэтага сялянства.

Адсюль такая вялікая пратэкцыя Марцінкевіча, выхоўваныне Кааратынскага, апека над іншымі беларускімі паэтамі й пісьменнікамі ды адначасовая публічная абарона іх перад варожымі нападкамі ды ўздыманыне беларускай мовы на літаратурныя вышыні. Як бачым Сыракомля ня быў толькі «вясковым лірнікам», але й вялікім духовым правадыром нашага адраджэння першай палавіны XIX стагодзьдзя.

Прадчасная смерць Уладыслава Сыракомлі-Кандратовіча 15-га верасня 1862 году вырвала з нашага народу вялікага барацьбіта й глыбокага мысліцеля. Але ягоная вялізарная духовая спадчына — дзесяць тамоў некамплектнага выдання — пакінула свой глыбокі сълед. Як слушна адзначыў Кастусь Цывірка ў сваім нарысе «Уладыслаў Сыракомля і Беларусь», надрукаваным у 4-м № часопісу «Полымя» за 1972 год:

«Бяз творчасці Сыракомлі, якая рабіла значны ўплыў на тагачасную грамадzkую думку, мы ня можам па-сапраўднаму зразумець і фармаваныне поглядаў вялікага сына беларускага народу Кастуся Каліноўскага, сучасніка і ў многім аднадумца Сыракомлі».

Хоць у багатай літаратурнай спадчыне Сыракомлі захавалася ўсяго два вершы на беларускай мове, ягонае значэнне ў роля ў гісторыі беларускай літаратуры, а асабліва ў разьвіцьці грамадzка-палітычнай думкі на Беларусі сярэдзіны XIX -га стагодзьдзя вялічэзная.

Вядомы польскі літаратуравед праф. Марыян Зьдзяхоўскі ў сваёй працы пра Уладыслава Сыракомлю, выданай у 1924 годзе ў Вільні пісаў: « Паэзія Сыракомлі становіць духовую мяжу між Літвой і Каронай. Дзе ейная чульлівасць ня выклікае водгуку, гэта адзнака, што мы апынуліся ў іншым краі, у іншым псыхалагічным клімаце, сярод людзей, што інакш адчуваюць, інакш прывязаных да бацькаўшчыны».

Пад Літвой разумеў праф. Зьдзяхоўскі, падобна як і Сыракомля, Вялікае Княства Літоўскае, дакладней асноўную частку гэтага Княства, Беларусь, дзе нарадзіўся, гадаваўся, увесь час жыў і памёр Уладыслаў Сыракомля, а пад Каронай — этнографічную Польшчу. Сам сябе называў Сыракомля ліцьвіном, а сваіх продкаў «шчырымі ліцьвінамі». Сябе як паэта, падобна як і ягоныя сучаснікі, называў «літоўскім лірнікам», «літоўскім паэтам», «песняром Літвы», калі хадзіла пра вызначэнне ягонай нацыянальнасці, а таксама «лірнікам вясковым», калі ха-

дзіла пра сацыяльную съкіраванасць ягонай паэзіі.

Як съцвярджаў адзін з ягоных сучаснікаў Мяжынскі ў сваіх успамінах пра паэта два гады пасля ягонай смерці ў 1864 годзе, «Сыракомля перавышаў пачуцьцём і надзвычайнай любасцю да роднай зямлі, можна сказаць, усіх сучасных яму паэтаў... Словам усё, што гэты чароўны паэт выліваў із сваіх збалелых грудзей, дыхае сапраўднай любасцяй да ўсяго таго, што сваё роднае».

І ў польскай, і ў беларускай літаратуры сёньня ўжо ня ставіца нават і сумлеву, што гэным «сваім» і «родным» у паэзіі Сыракомлі было беларускае, і толькі беларускае! «Гэты патрыятызм быў ня польскім ці літоўскім, а «ляксальным», гэта значыць беларускім», — робіць выснову беларускі дасьледнік XIX стагодзьдзя Адам Мальдзіс у сваёй працы «Падарожжа ў XIX стагодзьдзя». Называючы сябе ліцьвіном, сам Сыракомля съцвярджаў, што ня ведаў і не разумеў летувіскай мовы (тут мы маем на ўвазе «літоўскую» ў сёньняшнім значэнні гэтага тэрміну).

Наша вялікая бяда ў тым, што яшчэ сёньня нашыя дасьледнікі ў Беларусі мусяць навукова даводзіць агульнавядомую праўду, што **Літва, ліцьвін, літоўскі** — гэта **беларускія нацыянальныя назовы** ў пэрыядзе Вялікага Княства Літоўскага. У гэткім-же значэнні ўжываўся гэты назоў беларусамі ѹ суседзямі беларусаў, першнаперш палякамі, яшчэ на працягу ўсяго XIX стагодзьдзя й на пачатку XX-га.

Беларускі патрыятызм Сыракомлі быў арганічнай часткай ягонай души, асновай ягонага съветаадчування й съветаразуменія. І сваёй тэматыкай зь беларускага народнага жыцця, і багатым мясцовым калярытам, і патрыятычнымі пачуцьцямі, і сваёй сацыяльнай ідэяй быў Сыракомля наскроў беларускім паэтам. Быў ім у значна большай ступені, чымся ўсе нашыя польска-беларускія паэты першое палавіны й сярэдзіны мінулага стагодзьдзя із самым Вінцуком Дунінам-Марцінкевічам улучна. Элемэнтам польскім у ягонай паэзіі была толькі польская мова, дыйтая густа захварбаваная лексычнымі й граматычнымі асаблівасцямі беларускага мовы.

З усіх паэтаў свайго часу Сыракомля быў найбольш паважаным антыпрыгонікам. У сваім перакананыні і ў паэзіі ён атаесамліваў самога сябе зь беларускім селянінам. Выступаючы ад імя гэтага селяніна, ён паказваў сацыяльнае й маральнае зло прыгону, змагаўся за людзкую годнасць селяніна-мужыка. Таму важнае месца й роля Сыракомлі ня толькі ў сучасным яму беларускім літаратурным працэсе, а і ў разьвіцьці й фармаваныні грамадzкай і нацыянальнай беларускай думкі.

У сваіх навуковых працах і літаратурных нарысах ды рэцэнзіях Сыракомля сформуляваў свой погляд на гістарычную мінуўшчыну Беларусі ды аргументаваў права беларускага народа на разьвіцьцё сваёй нацыянальнай літаратуры й народнай мовы.

За сваё кароткае жыццё — Сыракомля памёр 15-га верасня 1862 году — ён напісаў, апрача шматлікіх вершаў і паэмаў, цэлы шэраг краязнаўчых нарысаў, гістарычных дасьледванняў, артыкулаў. Пераважную іх большасць паэта прысьвяціў сваёй бацькаўшчыне — Беларусі. Бяручы ўсё гэта пад увагу й на заканчэнні адзначым, што найвышэйшая ўжо пара, каб перакласыці на беларускую мову й выдаць усе чыста паэтычныя творы й працы Уладыслава Сыракомлі, што маюць дачыненне да Беларусі.

Вітаўт Мартыненка (Беларусь)

Апавяданьні-съненны

АЛЬТЭРНАТИВАЕ

А 8-й раніцы пайшоў на суботнік
(хоць быў гэта панядзелак).

М. Гарэцкі «Камароўская кроніка»

Як мячык?

Не, якое там. Мячык у сваёй пругкасці адчувае важкасць пры падзеныні.

Адчулася лёгкасць?

Ізноў-жа не. Толькі пазбаўленыне ад цяжкасці.

Быў вечар паслья доўгага працоўнага дня...

Паслья працы? Ды ізноў-ткі не. Не паслья працы. А паслья доўгага працоўнага дня, які не дае вынікаў, а толькі ахутвае стомай і душэўным цяжарам. А потым...

Потым — адпачынак. На зямлю апускаецца нач, і пачынаецца праца. Працуюць мазгі, душа, сэрца, руکі. Працуюць апантана.

Таму што...

Галава звалілася з плеч, і зь ёю звалілася цяжкасць...

Галава звалілася з плеч.

СЕМ КІЛЯМЭТРАУ ДА УЛАСНАГА СЭРЦА

Ледзь ты ступіш на зямлю і адпусьціш поручань вагона, у душы прачнецца прадчуваныне. Ты быў тут толькі адзін раз, гадоў дваццаць таму, кароткі час, але так ясна адчуваеш цяпер, што... Невядома нават што... Проста адчуваеш прадчуваныне.

Пешшу ѹсьці трэба будзе кілямэтраў сем. Ты-ж памятаеш? І съцежка, якою ты рушыш, падасца табе чамусьці да болю знаёмай.

Дарэчы, прабач, што я так недакладна выказываюся: "падасца знаёмай", "адчуеш прадчуваныне"... Як можна сказаць, што адчуеш, калі ня ведаеш што? Якім чынам падасца табе знаёмым тое, што не магло застацца нязменным за дваццаць гадоў твайго небыцьця? Нават гэтыя дрэвы абапал съцяжынкі... Хіба яны і дваццаць гадоў таму былі такімі-ж?

Проста ты, нарадзіўшыся ѹ выраслы сярод асфальту ѹ бетону, раптам усвядоміш, як усё павінна быць у жыцьці. Ня так, як ты прызывишся бачыць.

Вунь, на лысіне ѹзгорка, шапацяць лістотай чатыры бярозкі. І ты не дадасі ѹ гэты мікрагаёк ні сасонкі, ні дубка, бо сапсуеш шэдэўр. Шэдэўр вышэйшага з мастацтваў, якое называецца прыродай.

Гэта ѹ вас, бетонна-цывілізаваных, увайшло ѹ звычку раськідваць залаты мурог па газонах, дзе патрапіла, вытолпіла яго, як съвіньням, ізноў завозіць яго аднекуль, адрываячы ад жывога, прыроднага,

каб ізоў-жа пасьвінячаму вытаптаць.

Тут ня так. І таму гэтая простая, съціплая съцяжынка штахвіліны будзе адкрываць табе цуды, якіх ня ўбачыш у аніякім музэі. Тут яшчэ ня страчана натуральная прыгажосьць, і таму няма засыцерагальных цэтлікаў.

Той лысы з чубікам узгорак плаўна спускаецца да нізінкі, дзе зправа пачынаецца густы хвойны лес, а налева адкрываецца малаяўнічы краявід хвалістай роўняндзі. Ты быццам адчуваеш жаданыне кінуцца ѹ гэтую роўняндзь і паплысьці, альбо разьбегчыся з пагорка, узвіща і... паляцець над лесам.

А зрэшты: нешта-ж дасьць табе крылы. Значыць, тваё прадчуваныне будзе недарэмным: ты прадчуваў тую сілу, якая дасьць табе крылы...

Памятаеш, колькі захапленыя выклікаў у цябе, бывала, "Клюб кінападарожжаў"? Ах, якія экзатычныя прэрыі, ах, якія дзіўныя саванны... Але дзе тыя ўражаныні цяпер? Так, уражаныні — рэч хуткаплынная. А тут да цябе вернецца твая чалавечая душа. Тут і ўражаныні, і съядомасць, і гонар... З гэтага-ж і складаецца чалавек. Гэта значыць чалавек не як від зямной істоты, жывёліна. А чалавек як зямны розум.

І ты ўжо як чалавек пачнеш успамінаць тое, што было не з табою. Ты здагадаешся, што крылы табе дала радзіма. І хоць ты нарадзіўся ў глыбіні забезблічанага і абыздухойленага касмаполіса, ты адчуеш радзіму менавіта тут. Не таму, зразумела, што быў тут паўтары разы праездам, а таму, што ўзгадаеш, што тут радзіма тваіх бацькоў і дзядоў, да якое, бы да крыніцы, хоць трошкі здолелі далучыць і цябе. Тут жыве мова, жывуць песні і казкі. Жывуць успаміны, якія звязваюць пакаленыні.

Сэрца Беларусі. Ты зможаш так сказаць, бо ўспомніш, што недзе паблізу — Вязынка. І мясціны, якімі ты праходзіш, натхнялі славутага Купалу на той вялікі цуд паэзіі роднага слова, ад якога ўсе мы імкліва адрываемся.

Адарваўся ѹ ты. Але-ж нездарма я казаў, што адчувањне радзімы верне табе душу ѹ дасьць крылы. Ты адчуеш яе веліч і... бездапаможнасць пад наступам ваяўнічага мяшчанства ѹ духовага нігілізму.

Пра апошняе распавядзе табе той скрушаны волат, якога ты напаткаеш на ѹзгорку. Тыя, усемагутныя, называлі яго напамінкам змрочных часоў забабонаў і плявалі яму ѹ твар. Яго прымусілі захоўваць сыравіну для зялёнага зьмія, але ён ня мог доўга гэта трываць. Тады яго пакінулі ѹ самоце, а потым здарылася так, што студэнтам — адукаваным цывілізатарам, дзесятам тых усемагутных — не было дзе пагрэцца. І яны спалілі яго душу.

Ты падыйдзеш да яго, закінеш галаву ѹгару і ўбачыш слана, забітага мышшу. Боль запоўніць тваё сэрца і — спачуваныне адкрые табе што душа волата ѹшчэ зможа ажыць, калі замест мышынай съядомасці людзі атрымаюць чалавечую і зразумеюць, што волаты толькі мышам нагадваюць забабоны, а людзі павінны адчуваць той

вялікі дух, які натхняў чалавечыя руکі на стварэнне шэдэўраў.

Як рассказала табе маці, недзе паблізу павінна быць сястра волата. Хоць яны былі аднае крыві, але розных думак, з-за чаго ніколі не жылі ў спагадзе. Але вось і іх ураўняў лёс адрынутых.

Яна не такая магутная; нават съціплая. Але-ж давала спакой душы тым, хто верыў ёй. Потым таксама давялося папрацаваць на зялёнага зьмія. Потым... Дзе-ж яна цяпер?

— Ды вунь-жа, бачыш, за ўзгоркам відаць, — махне табе рукою сустрэчны. Ён скажа табе на роднай мове, але зьдзівіцца, што й ты так гаворыш: як-жа так, ты-ж адтуль, з цывілізацыі...

Яны, мабыць, так прызычайліся ўжо, што цывілізацыя — гэта там, дзе ня толькі топчуць газоны ды руйнуюць помнікі духу, але й навучаюцца здраджваць слову бацькоў. Ты засаромеешся гэтае цывілізацыі й пойдзеш туды, за ўзгорак, каб убачыць хоць рэшткі крыніцы духу.

Адмахаеш салідны кавалак дарогі, мінеш адзін, другі ўзгорак ды раптам успомніш, што так нічога й ня ўбачыў...

— А дзе-ж яна?.. Павіна-ж тут стаяць, — ізноў звернешся да сустрэчнага.

— Дык-жа вунь, — пакажа ён табе за сыпіну. Ты азірнешся і ўбачыш, што ёй ужо пасыпелі зыняць галаву, і старэнкая ня здолела-б цяпер ня толькі нагадаць аб стваральнай сіле вялікага чалавечага духу, а нават і аб забабонах, зь якімі яе звязвалі былыя і цяперашнія ўсемагутчыкі.

І што-ж?!

Чалавек так створаны. Жыцьцё мацуе яго дух надзеяй на шчасце. А калі таго няма? Хіба дапаможа бяды? Не. Але ён мацуецца спачуваньнем да бяды.

Таму нават адсюль, з поля духовых страт, якіх нямала на тваёй радзіме, ты пойдзеш падмацаваны і яшчэ больш здольны да барацьбы.

Рух твой будзе ўсё больш упэўнены, і з кожным крокам ты будзеш ўсё мацней і мацней адчуваць, як ажывае тваё зачарсцьця сэрца. Ты адкрыеш крыніцу жыцьця і будзеш прагна піць зь яе, нават вярнуўшыся да сваіх жалезабетонных вытокаў, так і ня стаўшых радзімай. Але табе тут жыць. І зрешты: магчыма ты, твой брат, твой сябра вернеце радзіму сюды, дзе пакутую безь яе і я.

Д З Я У Ч Ы Н А

(у рытме «Бітлз»)

Дождж бясконцы на сыходзе лета. Чырвань сонца над сівою стомленай зямллёй. Я блукаў па вулках і шукаў спакою, скучы прыкрым ланцугом няўдач.

Шэры дзень, пахмурны я і.. слота. Але раптам — у душы збудзілася вясна. Пэўна, цяжка табе, сябра, верыць. Але слухай. Зараз я спачатку ўсё пачну.

Так. Лепей мне спачатку ўсё пачаць.

Вось што табе хацеў я расказаць.

... Дваццаць год, згадзіся, час, калі прыходзяць мары. Час чароўных мрояў аб жыцьці. Я-ж хацеў вучыцца, і мае намеры не сказаць, каб дзіўнымі былі.

Інжынер, скажу адразу, зь мяне-б выйшаў кепскі... Дый ня толькі я ня здаў іспыт. Тут-же сябра па няшчасці мне сустрэўся й кажа:

— Не шанцуе тут, дык ёсьць яшчэ...

— Так? Ды ці не жартуеш, браце, ты?

— Факт. Тройчы сам штагод па тры разы...

— Ня трэба слоў. Куды-ж цяпер?

— Калі зь цябе не інжынер, дык... хто?

— Агро...

— Ну вось! Выдатна, — згодны ён. — Твой лёс такі, як розум твой. Ідзем?

— Пайшлі, — кажу і я.

* * *

Што-ж — удача: вось іспыт тут мы здалі другі ўжо. Я, аднак, падумаў: “Штось ня так!” А калі душа ня прагне, дык няўжо-ж ча-каць мне пяць гадоў кардончыку шматок?

Параськінуўшы мазгамі, вырашыў я кінуць сам сябе падманам мацаваць: калі не шанцуе ў тым, аб чым ты прагна марыш, дык ня йдзі насуперак сябе.

Не. Вучыцца-ж, каб потым працаваць.

Эх! Не наеўся — не наліжасць.

Дождж бясконца на сыходзе лета. Чырвань сонца над сівою стомленай зямллёй. Я блукаў па месце, каб знайсці хоць піва, а знайшоў трывогу, боль і сум.

Шэры змрок, пранізлівы вецер... Нібы ўсё хацела, каб сябе няшчасным я адчуў. Зрэшты, так і сталася-б... Ды так і стала: восень на двары, зіма ўва мне.

Што-ж: не са мной так першым у жыцьці.

Змрок? Ці ня ён нам лепш адценіць бліск?

І акурат у гэты час сярод дзяўчат убачыў я — Яе. Адну.

Пяшчотная і пекная, як птушка... ружа... Я гляджу. А як яна? Спынілася...

* * *

Так бяз восені ѹ зімы вясну сустрэла сэрца. Простую рэч тут я зразумеў: колькі-б ні было ў жыцьці расчаравання прыкрых, гэта ўсё-ткі не само жыцьцё.

Спатыкнуўся, дык ня плач, а падыміся лепей: азірніся — хіба зынікні ѿ свет? Хіба з кожнаю няўдачай даражэй ня стане радасці ды шчасця рэдкі міг.

Так. Толькі-б ято ў цемры ня згубіць.

Нас хтосьці зь ліхтаром чакае тут.
Павер, і гэты чалавек цябе сустрэне, і ўначы настане дзень.
Дый нават съветлы твой настрой ты можаш зь кімсьці разъдзя-
ліць — ты можаш жыць. Ты цар, ня раб...

Сымон Белы

ЛЮБІМЫ Я. КОЛАС

Час бяжыць няўмольна,
Коціць воды Нёман
Я падслухаў сёньня
лесу ціхі гоман:
Развітаўся з съветам
дуб-асілак Колас...
Толькі недаступны
съмерці яго голас.
Закранула ліра
нашы струны сэрца,
Бо з глыбінь народных
съцежка яе ўецца.
На вясковых нівах
рунь расьце густая,
Самы буйны колас
песьняй праастае.
Дзе ні кінеш вокам —
як прасьцяг далёкі,
Ён пакінуў людзям
у сэрцах сълед глыбокі.
На бацькоўскай мове
ткаў ён нібы красны,
свае песьні-думы
і паэмі-вёсны.
Коціць Нёман хвалі,
лес шуміць сасновы,
Шамацяць лістамі
Бервянца дубровы.
Прыязджайце, людзі,
да лягенды дуба,
Адпачыць душою
ды пабыць зь Якубам...
Бор съпявae песьню,
чуцен звонкі голас:
Ты ў народным сэрцы,
наш любімы Колас!

Уладзімер Глыбіны (ЗША)

ВЯЛІКІЯ ДАРОГІ

(раман)

(працяг)

12. У ЗЬНІШЧАНЫ СТАЛІЦЫ

Калі раніцай наступнага дня Кастусь пайшоў у места шукаць кватэру, ягоную ўвагу прыцягнулі расклейныя на съценах ды слупах адозвы. Гэта гарадзкі камісар паведамляў, што ўсе жыды бяз вынятку павінны да пэўнага дня перасяліцца ў вызначанае для іх месца. Апісвалася дакладнае вызначэнне таго раёну й папяраджалася, што калі хто ў вызначаны час не пераселіцца, будзе расстряляны.

— Вось яно, пачынаецца фашистоўскі парадак, — падумаў Кастусь. Праўда, ён і раней чуў, што ў акупаванай Польшчы існуюць “гэто”, куды перасяляюць польскіх жыдоў, а заадно звояць іх туды ѹ з Нямеччыны ды іншых акупаваных земляў. Але канкрэтная права антысеміцкае палітыкі на беларускай зямлі скаланула яго. Ягоную душу нібыта пакарабаціла. Век свой ён пражыў побач з рознымі людзьмі, былі ѹ яго сябрамі й жыды, але ён ніколі ня меў на іх ніякага жалю. А цяпер іх вылучаюць, каб пасълямагчыма й горшае зь імі зрабіць. Ён ня мог зьмірыцца з такой крыўдай. Кастусь прыгадаў Зымітрака Бядулю й усё тое добрае, што ён зрабіў для беларускай літаратуры.

У будынку гарадзкой Управы яму сказаі, што можа займаць абы-якую пакінутую камісарамі кватэру ў месцы. На Камсамольскай вуліцы Кастусь у глыбіні двара ўбачыў духпавярховы дом. Дом здаўся пакінутым. Падышоўшы да яго ўбачыў, што ўнізе жывуць людзі. Гэта была сям'я дворніка. Той сказаў, што сям'я камісара выехала ѹ кватэра пустую, што праўда людзі пасьпелі ўжо яе абабраць. Засталіся толькі ложкі. Кастусь неадкладна заняў гэтую кватэру, зарэгістраўшы ѹ Управе ды падаўся па бацькоў. У канцы таго-ж дня Кастусь са сваімі старымі як-бы спраўляў уводзіны. Усе неяк утульна разъміясціліся. Маці з бацькам узялі сабе пакоік з грубкаю, каб было цяплей, калі настануць маразы. А Кастусь пасяліўся ѹ вялікім праходным пакоі, дзе адразу старанна пачаў меркаваць, дзе знайсьці месца на кніжныя паліцы... Разгледзіўшыся пайшоў на места паглядзець, што творыцца. А рабілася там нябылое: усе цягнулі сабе дамоў усё, што трапляла пад рукі. У Менску адбываўся самы вялікі ў гісторыі рабунак. Дзеці й жанчыны бралі пераважна ежу з разбураных складаў. Старэйшыя — муж-

чыны несылі на пляcoh поўныя мяхі вopраткі, скруткі паркалю ды іншае дабро. Спрытнейшыя ваколічныя сяляне прыяжджалі падводамі й вязылі ў вёскі розныя гандлёвыя тавары. Вазы аж ламаліся ад добра. У дзе-якія павозкі былі запрэжаныя па двое-трое коней. Гэтак людзі дабраўшыся да дармовае здабычи давалі волю сваім прымітыўным ухілам. Да самага цямна бралі й цягнулі ўсё... Кастусь глядзеў на гэта й думаў горкую думу пра свой народ... Нейкі чалавек вынес з дома вялікую скрыню й тут-же на вуліцы разьбіў яе. Разчараўваўся, калі пабачыў, што ў ёй былі knіgi. Плюнуў і пакінуў іх ляжаць на вуліцы. Ніхто да тых knіжак не падыходзіў. Кастусь пастанавіў падабраць некаторыя knіgi, каб дарэмна ня гінулі. Наклаўшы нейкім пакінуты меж, пацягнуў іх праз вуліцы ў свой новы дом. Knіgi аказаліся з галіны зусім блізкай да Кастусёвых інтарэсаў, — зь гісторыі сусьветнага мастацтва. Кастусь вельмі ўсьцешиўся выпадковай знаходкай...

Гэтак пачалося ўстаткаванье жыльля на новым месцы. Кожны дзень Кастусь здабываў колькі нікому не патрэбных knіжак. Неўзабаве ўся правая съцяна з вокнамі на панадворак была занята паліцамі з knіgamі. Яны ляжалі й на стале, і на крэсьле, і на шафе. А калі разьбіralі пакінутую на волю лёсу бібліятэку работнікаў мэдыцыны, Кастусь наняў нават падводчыка прывезьці цэлы груп knіжак, каб ня даць ім загінуць. Ізноў цешыўся сваёй бібліятэкай Кастусь і пачуваў сябе ачунялым пасъля апошніх перажываньняў.

На працу Кастусь уладковаўся ў беларускую газету, якая пачала выдавацца ў Менску. Ён пісаў у газету нарысы пра культурнае жыцьцё: тэатральныя паказы Менскага тэатру ды мастацкія выстаўкі, якія пачалі паступова ладзіцца ў беларускай сталіцы. Напісаў колькі нарысаў зь гісторыі Вялікага княства Літоўскага й ягоных дзяржаўных мужоў, як Л. Сапега, які быў выдатным сынам нашага народа. Найбольш цікавілі Кастуся старонкі беларускага народнага мастацтва, як Слуцкія паясы ці народныя ўзоры арнамэнту. Багата пісаў Кастусь і пра гісторыю беларускага тэатру, разьвіцьці беларускай драмы. Праўда, немцы хутка забаранілі пісаць пра Янку Купалу, бо ён быў па тым баку фронту. Тоє-ж здарылася й з Якубам Коласам. К. Каліноўскі прапіў у няласку дзеля таго, што быў правадыром пастаўніцтва... Падрыхтаваная ўжо да апошняй рэпэтыцыі п'еса Mировіча "Кастусь Каліноўскі" была забароненая нямецкай цэнзурай. Усе выслікі й выдаткі на гэтую пастаноўку пайшли марна. Таксама не дазвалялася выдаваць беларускія knіжki. Пропанавалі з гэтым пачацца. З вышэйшым школьніцтвам былі таксама свае проблемы. Нельга было слухаць радыё, — гэта засыярога быццам ад бальшавіцкіх пропаганды. Уначы не дазвалялася выходзіць на вуліцу без адмысловых пропускаў. Не заўсёды дапамагаў і пропуск...

Аднойчы Кастусь разьвітаўся зь дзяўчынай пасъля камэнданцкай гадзіны. Нямецкі патруль стрэліў каля самага вуха Кастуся, дарма, што ён пераконваў яго, што мае пропуск на права хадзіць пазней. Нахабству немцаў ня было межаў ні ў установах, ні на людзях...

На чале аддзелаў у гарадзкой Управе працавалі беларусы. Але немцы мелі верх. Неяк вышэйшы нямецкі начальнік выклікаў дырэктора аддзела мастацтваў і тэатру спадара Ілынскага. Нечым не спадабаўся ён немцу. Можа быў занадта самастойным. Разюшаны немец перадаў яго ў нямецкую паліцыю бяспекі й адтуль ён ужо, відаць, ня выйшаў. Больш пра Ілынскага ня было чуваць, кануў у вечнасць. Цікава, што ніхто не адважыўся й пікнукць у абарону забранага. Забралі, скажам, ксяндза Гадлеўскага... Ізноў маўчаныне. Усё гэта вымоўна нагадвала забіраныне ў лёхі НКВД перад вайною. Абсалютнае маўчаныне... Так можа быць толькі тады, калі народ пазбаўлены хоць-якога голасу ці права на сваю абарону.

Кастусь усё больш і больш праймаўся нянавісцю да фашистыскага ладу, але маўчаў, бо ведаў, што пугай абуха не пераб'еш. А жыць неяк трэба. Даволі нацярпеўся за савецкім ладам. Ад кулі ўдалося ўцячы толькі выпадкам, дзякуючы таму, што пачалася вайна. Жыві й аглядайся, бо гэту навуку трэба памятаць, — разважаў Кастусь. — Часы бунту даўно мінуліся, навучыўся цярпець... Дык цярпі й спадзявайся на лепшае". І Кастусь цярпей ды аглядайся...

Тым часам у месьце пачыналася падпольная праца. Да яе тайна далучыўся й працаўнік рэдакцыі — Матусэвіч. Перад тым, як зынінкуць, выказаўся Кастусю, што трэба йсьці ў лес. Кастусь адказаў, што няма ў тым ніякага выйгрышу. А сам падумаў: "Толькі што вырваўся зь пятлі, якая пагражала съмерцю, чаму маю йсьці назад на спатканыне з тою-ж пятлёю... Гэта было б падобным на дабраахвотнае зашморгваныне тae пятлі на сваёй шыі. Не, браце, дзякую за такую ідэю... Лепш пачакаю, можа палепшыцца, чымся йсьці да тых нелюдзяў..."

Чалавек заўсёды жыве надзеямі на лепшае. Жыў імі й Кастусь. У Менску хутка разгарнула сваю дзейнасць адзіная дазволеная арганізацыя дабрадзейнасці. На чале яе стаў лекар з Прагі-Чэскай Янка Ермачэнка. Зусім не абазнаны зь гісторыяй Беларусі й яе культурай, Ермачэнка рабіў уражаныне выпадковae асобы ў беларускім руху. Заміж выкарыстоўваныя магчымасцяў працы для адраджэння Беларусі, ён больш дбаў аб асабістым дабры й дабрабыце тых людзей, якіх настаўляў зь ліку сваіх родзічаў на розныя пасады. Задуманая ўстанова памагаць народу ў цяжкія гады ваеннага ліхалецца, яна давала мала карысці. На мясцох гэтая арганізацыя ператварылася ў дапаможную ўстанову, ня толькі для беларускага народа, але й для немцаў. Мянчане вельмі хутка расчараўваліся ў гэтай установе й мала звярталі на яе ўвагі. А культурнікам няраз даводзілася спрачацца з гэтай установай па пытанынях дапамогі культурным працаўнікам. Кастусь ніколі туды не хадзіў. Пазыбягаў яе і ў сваёй журналістычнай дзейнасці.

Былі, праўда, людзі вельмі патрыятычнага складу з тых, каго прысылалі на працу на Беларусь. Ужо зь першых дзён вылучаўся доктар Чарняўскі, які прыехаў на бацькаўшчыну з дэвізам "Жыве

Беларусь!" і ўсюды, дзе мог, яго прапагандаваў. У мянчукоў, што ня звыклі да такога віншаваньня, ён часам выклікаў недаўменьне.. Аднак сваімі паводзінамі ѹ верай у адраджэнья Беларусі будзіў давер і пашану. Людзі пачыналі задумвацца аб лёсе сваёй бацькаўшчыны... А доктар Чарняўскі спалучаў сваю мэдычную дапамогу зь дзейнасцю на карысць адраджэнья Беларусі.

Менскую беларускую газэту рэдагаваў У. Казлоўскі. Быў гэта даволі здольны чалавек, пісаў нават не благія вершы ў Заходній Беларусі. У Менску ён пісаў перадавыя артыкулы ў газэту. Відаць дзеля гэтага ён стаў на прымече падпольшчыкаў. Загінуў Казлоўскі ад рукі супрацоўніка беларускага газэты Матусевіча... Казлоўскі пакінуў па сабе добрую памяць у рэдакцыі тым, што насіў матэрыялы газэты ў Генэральны Камісарыят на цэнзуру да ўпаўнаважанага для гэтых спраў немца — Сівіцы. Маючи да сябе давер, ён рэфэраваў пра зъмест чарговага нумару й лёгка здабываў дазвол на друк. Гэтым палягчалася праца рэдакцыі й фактычнаму рэдактару ня трэба было марнаваць час на атрыманьне цэнзурнага дазволу. Ён канцэнтраваў сваю ўвагу на мове, стылістыцы ды падборы адпаведных матэрыялаў. Гэтак агульнымі высілкамі рабілася справа пра буджэнне нацыянальнай съядомасці.

13. МЭЛЬПАМЭНА І КРОЎ

Бацька на новым месцы ўсё хварэў і ніяк ня мог ачуяць. Зусім аслабеў і ўжо амаль не падымаўся з ложка. Маці даглядала яго, рабіла спробы пацешыць яго тым, што ня так ужо й блага пры немцах. А ён ня мог ніяк зьмірыцца з новаю акупацыяй Беларусі. Неяк выпаў дзень, калі ён пачуў у сабе даволі сілаў, каб апрануцца ды выйсьці пасядзець на лаўцы ў сквэрыку. Сядзеў ён і аб нечым думаў. Вочы ягоныя съязціліся вялікім сумам. Магчыма ён адчуваў свае апошнія дні на гэтym, такім бязрадасным съвеце. Праўда, птушкі паранейшаму съпявалі на дрэвах. Зыркімі фарбамі съязціліся краскі на клумбах сквэрыку, але парадзеўнатоўп людзей. Бывала тут суцэльнай съцянай мітусіўся менскі мешчанін. Цяпер толькі невялічкая купка людзей праходзіла па сквэрыку ля Пляцу волі, і толькі лічаныя асобы сядзелі на лаўках. Неўзабаве старому надакучыла на гэтym месцы ѹ ён пасунуўся дамоў. Аразу-ж зълёг і ўжо колькі дзён не ўставаў з ложка. Захварэў яшчэ горш. Што маці ні рабіла, каб вылечыць — нічога не дапамагала. Прыйходзіла лекарка, аглядала, але памагчы рашуча не магла. Відаць ня было адпаведных лекаў. Неяк апоўдні памёр бацька на руках сваёй жонкі. Маці сама-ж яго памыла, апранула як належыць, атрымала даведку аб съмерці ад лекаркі ды на другі дзень старога пахавалі на Кальварыі. Драўляны крыж нагадваў, што пахаваны раб Божы Ільля, народжаны ў 1876 годзе й памёр у 1941.

Яшчэ больш самотным зрабіўся Кастусь пасля съмерці бацькі.

Адзіная маці ѹ была ўсім ягонымі родзічамі ў Менску. Ня маючы жонкі, ён яшчэ больш аддаваўся творчай працы. А нацыянально-культурная праца ў Менску ў тым часе аж кіпела. Як грыбы зъяўляліся пачатковыя школы ўсіх раёнах Менску. Усюды адзінай мовай навучаньня была беларуская мова. Аддзел Асьветы Менскае управы падрыхтаваў колькі падручнікаў на беларускай мове й выдаў новы правапіс, падрыхтаваны Антонам Лесікам. Мастакі ўзяліся за маляваньне беларускіх краявідаў. Тэатр актыўна ўлучыўся ў стваральную працу й падрыхтаваў колькі беларускіх паказаў драмы ды опэры. Кожнага вечара на паказах у тэатры было многа народу. Неяк у летні дзень памешканье тэатру было адведзена збору беларускага моладзі, паказваўся новы спектакль. Раптам у глядзельнай залі ўзрываецца міна. Падпольшчыкі прыстасавалі міну да саме ўрачыстасці. Некалькі маладых энтузіястаў было забіта, параненых было больш...

Кастуся ня было дома. Як толькі даведалася маці пра ту ю непрыемную навіну адразу захвалявалася. Яна ведала, што ён няраз праvodzіць багата часу ў тэатры. Тым больш, што ўваход для яго быў вольным, як для журналіста. Нямала вечароў ён прафыгураў на паказах Беларускага Мэльпамэны. Некаторыя паказы ён глядзеў некалькі разоў, кожны раз знаходзячы ў іх новыя адцененні сэнсу й новыя адмены мастацкае характарыстыкі. "Затонуты звон" Гаўптмана ён глядзеў ня менш за 20 разоў і кожны раз яго захаплялі ўсё новыя й новыя выявы філязофскае думкі ды багацьце вобразнага зъместу. Аб усім бачаным ён звычайна дзяліўся з маці. А цяпер, калі багіню тэатра апышкалі крывёю, маці затурбавалася. Напэўна ён там, дзе была такая ўрачыстасць. Яна доўга стаяла на рагу вуліцы, спатыкаючы тых, хто бег з тэатру. Пазней яна кінулася зь іншымі шукаць свайго сына. Але яго нідзе ня было... Зусім зьблілася зь сілаў. Ледзь дабрыла дадому. А на рагу вуліцы знаёмая дзяўчына паведаміла Кастуся пра выбух ў тэатры й што маці яго шукае. Ён дабег да брамы й тут убачыў сваю маці...

У наступныя месяцы тэрор супраць беларусаў пашырыўся. Неўзабаве быў забіты старшыня места, старэйши беларускі дзеяч яшчэ з нашаніўскага пары, прафэсар Іваноўскі. Ён ехаў з рамізьнікам па Нямігскай вуліцы й быў пераняты падарожнікамі на іншым возе. Яны застрэлілі Іваноўскага. Съмерць прыйшла адразу.

Праз нейкі час у цэнтры Менску былі забітыя старшыня раённай Управы Рабушка й ягоны памагаты... Беларусы апынуліся між молатам і кавадлам. З аднаго боку немцы ды іншыя прышэльцы ціснулі, як мага часта бяз дай прычыны, а з другога боку сталінскія тэратрысты забівалі беларускіх актывістаў, як супрацоўнікаў немцаў. А польскія "вяякі" даносамі на беларусаў у нямецкую паліцыю нішчылі інтэлігенцыю. Беларусам даводзілася адбівача аж з трох бакоў і не абы ад якіх ворагаў. Немцы прывезылі ў Менск сваю вялікую дасканалую паліцыйную машыну пакараньня. А сталінскія падпольшчыкі карысталіся дапамогай быlyх таўкачоў бэрэяўскага апарату.

Аднак, нягледзячы на гэткі бязылітасны прасьлед з усіх бакоў, беларуская культурна-будаўнічая праца гэтых гадоў была дзвіагоднай. Беларуская прэса, школы, мастацтва, тэатр ды дабрадзеінасьць ува ўсіх куткох Беларусі, дзе была цывільная ўлада, квітнелі ды мноожыліся. Нават на вёсках, дзе немцы няраз па правакатарскіх даносах бэрыяўскіх “мсьціўцаў” палілі ды забівалі нявінных людзей, жыцьцё йшло сваім адвечным шляхам. Голаду ня было, бо хлеба хапала і для сябе і для партызанаў і нават на пастаўкі для немцаў. Хапала ёй самагонкі...

На рынках у Менску можна было купіць усё: і хлеба, і сала, і самагонкі. Праўда, цэны былі немаверна высокія, але людзі неяк лёгка выкручваліся. Горш было для інтэлігенцыі, але ёй яна давала сабе рады. Спэкуляцыя цвіла вясновым цвветам. А гэта-ж была татальная, бязылітасная й съяротная вайна. Людзі спадзяваліся, што некалі можа быць лепш... Гэтымі надзеямі ёй жыў тагды чалавек таптанага чужынцамі Краю.

Кастусь назіраючы актыўізацыю рыначнай вымены, думаў аб бясспрэчнай перавазе прыватнай гаспадаркі над калгаснай. У часе веннага, страшнага часу, селянін вязе ў места на рынак поўныя вазы рознай усячыны. Сяляне ратавалі ад галоднай съмерці тысячи мячанаў ды іншых местачкоўцаў...

14. “ПАН МІНІСТАР”

Бачыў Кастусь, як Менск паступова напаўняўся шукачамі выгодных пасадаў. Беларускі Варшаўскі камітэт, як і Бэрлінскі, слалі ў Менск шмат пратэндэнтаў на высокія пасады, калі гэтыя людзі выдавалі сябе за беларусаў. Зразумела, што разам з добрым, съведамым элемэнтам, кінуліся сюды й розныя прайдзісвety, а нават скрытыя ворагі беларушчыны. Беларусамі яны называліся, бо гэта давала нагоду заніць выгаднае месца ў новай адміністрацыі. Калі адзін улакоўваўся, цягнуў ён за сабою цэлую чараду іншых, якія зь беларусамі ня мелі ніякіх дачыненьня. Выглядала, што толькі цяпер яны ўсьведаміліся ды жадаюць добра свайму народу. Многія зь іх ня ведалі беларускае мовы. Іх маніла пэрспэктыва заніцьця рэпрэзэнтатыўных пасадаў. А дзе-каторыя зь іх марылі аб магчымым міністэрскім партфэлі. Такім выдаваўся ёй кіраўнік Беларускае Самапомачы... Неабазнананасць у беларускіх справах у гэтых людзей выяўлялася на кожным кроку... Гэта было відаць асабліва выразна работнікам беларускага друку. Колькі сутычак з рознымі хапунамі навялі журналістаў на думку вывесці іх на чистую ваду. Пастанавілі скарыстаць тэатральныя сродкі...

Перш трэба прыгадаць тое, што драматургія Франьцішка Аляхновіча пабудаваная на прынцыпах заходняэўрапейскай камэрцыйнай драмы, на зацікаўленыні гледача цікавай інтыгай, сцэнічнымі прыёмамі, дасканалым веданьнем вымогаў масавага гледача, спалучэнь-

нем драмы зь песьнямі й танцамі, элемэнтамі апэрэты, прыцягнула ўвагу беларускага Менскага тэатру. Аляхновічава п'еса ў трох дзеях “На Антокалі” была пабудавана на зразумелым кожнаму менчаніну імкненыні да сямейнага шчасця, жыцьцёвага спакою ды забясьпечаныя дабрабыту. Спакушаны марай атрымаць спадчыну з Амэрыкі ў амэрыканскіх далярах, паштовы чыноўнік Ігнат Радзівіловіч адважваецца прасіць рукі маладой віленчанкі Зоські Сыліжык, дачкі майстра на Антокалі. Захопленая ідэяй мільёнаў, лёгкадумная Зоська адмаўляе закаханаму ў яе Юзіку ў пераконвае яго, што там, дзе няма грошай, кахраныне хутка зьнікае... А калі мары Радзівіловіча не спраўдзіліся, ён ня здольны да хоць якога змаганьня. Слабаваты, затуканы сваім начальствам, мяккі харектарам і добры па нораву, калі на яго нападаюць, што выйшла “ня тая лінія”, ён вызнае сябе вінаватым. У ягоных словаў-сълёзах чуецца крык абнажанай душы. Бацька Зоські Вінцэнт Сыліжык і ягоная жонка Міхаліна — людзі места. Ён любіць выпіць, яна — пагаманіць з суседкамі. Але яны шануюць працоўнага чалавека. Міхаліна згаджаецца выдаць Зоську за чыноўніка, каб тая валодала мільёнаў. У п'есе выводзяцца яшчэ іншыя харектары, гэтак зразумелыя менскому гледачу, як гулякарэпарцёр Пяровіч, дабрадзеіны купец Арон, язычлівая Мацеіха, колькі жабракоў і іншых сакавіта змалёваных асобаў. Мяшчанскае жыцьцё паказана было ўва ўсёй сваёй праўдзівасці, дарма што не бяз апэрэтачнай лёгкасці й без псыхалягічнага заглыбленьня. Жывая сочная мова й зъмястоўны гумар п'есы прыйшоўся да смаку менскага гледача. У сезоне 1941-1942 гадоў паказ спектакля “На Антокалі” быў дапоўнены паказам вясёлае бытавое камэдыі Ф. Аляхновіча “Шчасльівы муж”.

Ведаючы посьпех Аляхновічавых п'есаў, дырэктар тэатру станоўча паставіўся да прапановы рэдакцыі “Беларускай газэты” паказаць п'есу таго-ж аўтара “Пан Міністар”. Напісаная яшчэ ў сярэдзіне дваццатых гадоў у Вільні, камэдыя насіла харектар сатыры ў адрас усіх прэтэндэнтаў на пасаду беларускага міністра. Падказаная жывымі фактамі з жыцьця беларускае Вільні ў дваццатых гадох, п'еса “Пан Міністар”, як ні трэба лепш цэліла свае стрэлы ў сучасных падобных пратэндэнтаў. Харектары ў іх паводзіны на сцэне змушалі менскага гледача згадваць рэальных асобаў на менскім гарызонце ды шчыра съяротнацца зь іх камэдыйнасці. Гледачу было асабліва пацешна пазнаваць у пэрсанажах сатыры некаторых палітычных дзеячоў тых ваенных гадоў...

Кастусь няраз у часе спектаклю наглядаў за tym, якое ўражаныне робіць паказ “Пана Міністра” на гледачоў. Ён шчыра цешыўся, што ў такі жахлівы ваенны час мячанін знаходзіць завальненне ў як-бы прадуху ад усіх нягодаў, што выпалі на ягоную долю...

15. МІНА І ВІЛЬГЕЛЬМ КУБЭ

У Генэральным Камісарыяце Беларусі сярод урадоўцаў панавала нязгода. Прыехалі сюды розныя людзі, якія пераважна шукалі лёгкай нажывы. Было многа балтыйцаў. Яны лічыліся знаўцамі Беларусі ё яе народу. Былі яны людзьмі пераважна расейскае арыентациі. Немцы-балтыйцы Гільдэбрандт ды Шульц занялі высокія пасады. Яны не любілі карэнных немцаў Штэтэра й др. Курца. Быў тут яшчэ й Юрда ды яго хутка выгрызлі за нейкія правіны. Гэтыя людзі кіравалі культурнымі справамі Беларусі. На пачатку цэнзарам быў Гэрцаг, чалавек вайсковай выпраўкі й энтузіяст розных рамёстваваў. Ён хваліў Матусэвіча за артыкул у “Беларускай газэце” пра каральства. Пазыней замяніў яго Сэпп Сівіца, які таксама стаўся дарадцам у культурных пытаннях. Сівіца ў свой час скончыў Львоўскі ўніверсітэт і добра валодаў польскаю моваю. У Менску Сівіца сачыў за беларускім друкам.

Быў у Камісарыяце яшчэ немец з Латвіі — Штэрнберг, які некалі скончыў беларускую гімназію ў Рызе. Трэба зазначыць, што карэнная й балтыскія немцы зжываліся ў Менску даволі цяжка.

Вільгэльм Кубэ быў прызначаны Генэральным Камісарам Беларусі яшчэ да вайны ў 1941 годзе. Але гаўляйтэр з упаўнаважаннямі Гітлера прыехаў у Менск і распачаў сваю дзеянасьць недзе ў верасьні 1941 году.

Пасяліўся В. Кубэ ў доме на вуліцы Энгельса на другім паверсе. Тры кварталы што адлучалі яго дом ад будынку Генэральнага Камісарыяту, ён любіў нетаропка хадзіць пешатою пад аховою жаўнерай. Ягоную напалеонаўскую фігуру можна было сустрэць па дарозе ў Генэральны Камісарыят каля Пляцу Волі. Вільгэльм Кубэ быў адзінным гаўляйтэрам, які падпарадкоўваўся беспасрэдна самому Гітлеру, а не камісару ўсяго ўсходу ў Рызе. Давер правадыра рабіў яго на Беларусі асабліва важным. Сваім часам Кубэ пісаў вершаваныя драмы на рамантычныя тэмы нямецкае гісторыі. Нават Менскі гарадзкі Тэатр ставіў адну ягоную драму перакладзеную на беларускую мову.

Жонкаю В. Кубэ была прыгожая бляндынка з арыстакратычнымі рысамі, казалі нядрэнная жанчына. Хадзілі чуткі, што ў маладосці В. Кубэ любіў завіхацца ля маладзіцаў. У Менску-ж ён быў пад відавочным уплывам жонкі...

Абшар Генэральнага Камісарыяту Беларусі быў абрезаны, бо ня ўходзілі ў яго ні Берасьцейшчына, ні Беласточчына, ні Горадзеншчына. Смаленшчына, Магілёўшчына й Гомельшчына падначальваліся вайсковаму кіраўніцтву. В. Кубэ адчуваў сябе ў разадранай Беларусі поўнапраўным каралём. Трэба зазначыць, што ён стараўся быць прыхільнікам беларусаў. Паклікаў ён Раду Даверу зь беларускага актыву, дазволіў арганізацыю Саюзу Беларускае Моладзі, не пярэчыў існаванню самааховы ў вёсках. Дазволіў арганізацыю беларускага пачатковага й прафэсыйнага школьніцтва... В. Кубэ, на дзвіа

сваіх памагатых, наведваў раённыя цэнтры бяз большае асабістасці аховы. Нават невялікая добра падрыхтаваная партызанская група магла лёгка зрабіць замах на гаўляйтэра. Але чамусьці партызаны былі бязрадныя...

Ды вось у верасьні 1943 году Кубэ быў забіты мінаю ў сваім ложку. Падзею забойства гаўляйтэра савецкая прарапаганда прыпісала ў заслугу А. Мазанік, якай працавала пакаёўка ў сям'і Кубэ. А. Мазанік призналі ў Москве гонар называцца гэроем Савецкага Саюзу...

Генэральным Камісарам Беларусі назначылі генэрала Готтберга. Першым мерапрыемствам нованазначанага камісара было акружэнне і арышт усіх людзей, што жылі ў блізкіх кварталах ад Генэральнага Камісарыяту. Нямаведама якога памеру дасягнула-б акцыя зынішчэння беларускага насельніцтва, каб не асабістая інтэрвэнцыя жонкі В. Кубэ — Аніты. Яна заявіла, што насельніцтва не вінаватае.

— Гэта сам Вільгэльм вінаваты. Звязаўся ён з распусніцамі й Бог яго пакараў... — заявіла яна нямецкім уладам. Пагалоску гэтую пусыціў нехта з Генэральнага Камісарыяту зь невядомымі мэтамі. Гэтак яно, ці ня гэтак, аднак масавыя рэпресіі не адбыліся...

* * *

Калі распускалі прысьвілацкі лягер інтэрнаваных, жыдоў ня выпусцілі. Іх перавезылі ў Менскую турму. Пасля стварэння жыдоўскага “гэто”, іх перасялілі туды. Усю восень, пад аховай канваіраў, іх групамі ганялі на розныя працы па ўсім месьце.

Працавалі яны цяжка й задарма, толькі за кавалак хлеба. Невялікую групку жыдоўскіх дзяўчатаў прыводзілі на працу ў рэдакцыю. Тут яны працавалі пры пераборы папераў, якія на просьбу рэдакцыі былі прывезены з будынку Акадэміі Навук. Быў гэта архіў Інстытуту літаратуры й мастацтва, які выкінулі нямецкія салдаты, што пасяліліся ў будынку Акадэміі. Немцы ў халодную зіму того году палілі ўсё ў жалезных печках пастаўленых у пакоях акадэмічнае ўстановы. Пасля шматлікіх скаргаў беларусаў, немцы нарэшце дазволілі забраць рэшту папераў ды перавезыці ў рэдакцыю газэты. Ляжала гэтае папяровое съмечыце без дагляду. Нарэшце прыдзялілі гэтых жанчынаў разьбіраць яго. Маладзіцы пачалі капацца ў тых паперах дастаючы ўсё, што нагадвала рукапісы ці нешта вартаснае. Кастусь паабяцаў кожнай жанчыне па бохану хлеба за добрую знайдку. Тыя стараліся, як маглі. Найбольш было розных канцылярскіх папераў — справа здачаў ды іншае пісаніны, але часамі трапляліся й рукапісы.

Няшчасныя жанчыны ня ведалі, што іх чакае ў недалёкай будучыні. Яны спадзяваліся на палепшаныне свае долі. Але на пачатку лістапада 1941 году неяк уначы немцы падвезылі да “гэто” колькі аддзелаў свае паліцыі ды групы бяздушных забойцаў. Апошнія набіраліся з розных крыміналістаў. Перад съвітаннем яны занялі месца паводле раней выпрацаванага пляну й па сыгналу пайшли

па хатах забіваць бязвінных людзей: і старых, і малых, і жанчын, і дзяцей. Гэтыя забойцы выконвалі загад Гітлера пра канчатковое вырашэнне жыдоўскага пытання. Пачуліся стрэлы ў за імі па ўсіх акружаных кварталах панесьліся людзкія крыкі ў лямэнт аў ратунку. Людзі выбягали з хатаў у чым спалі ў беглі па вуліцы. Іх даганялі кулі ў валі на зямлю. На ходніках ляжалі забітыя. Страшэнны вэрхал працягваўся праз цэлы дзень. Забойцы шныралі па кішэнях забітых шукаючы золата ды іншых каштоўнасцяў...

Жанчыны з “гэта” ў рэдакцыю на працу ўжо не прыйшлі. Было ціха ў нязвычна ў тым пакоі дзе ляжалі паперы. Цяпер ніхто тых папераў не чапаў і куча іх ляжала чакаючы пакуль выкінуць іх са съмецьцем.

Глыбокім жалем ахінула душу Кастуся гэтая крывавая падзея. Гэта-ж былі людзі — кожны зь іх быў чалавекам, а чалавек, гэта гучыць горда, як казаў яшчэ за цара Максім Горкі. Кожны зь іх маўру ў аб лепшым. Моладзь імкнулася вучыцца. Шмат жыдоў паходзіла з працоўнага асяродзьдзя. Іхнімі папярэднікамі былі mestachkovыя краўцы ці шаўцы, вясковыя кавалі, рамеснікі. Аб іх пісаў наш пісьменнік Зьмітрок Бядуля. Іх пазабівалі... Ну, а дзеци!.. Калі малое дзіцяне працягвае рукі да чалавека ў надзеі дастацца да матчынай цыцкі, а ён пускае ў яго забойчую кулю, такому чалавеку — праклён. Нелюдзі без чалавечага блічча сталіся звыраднелымі забойцамі... Кастусю стала нават страшна думаць пра такіх нелюдзяў...

(працяг будзе)

Міхась Кавыль

НЕ РАСКРАТАЮ СТРУН

Засыпяваць-бы вясёлую песню —
Не раскратаю ў сэрцы я струн:
Дзень тут цешыцца радасцю весніяй,
Там маю расстралялі сястру...

Я ня ведаю, ўночы, ці ўраныні,
Толькі ведаю — ружы цывілі...
У бел-чырвоным у шлюбным убраныні
На магілу яе прывялі...

Прыялі... Вецер бlyтаў ёй косы...
Вочы кат ручніком завязаў...

У халодныя буйныя росы
Пакацілася зорка-съяза.

Пакацілася. Зынкла. Нікога...
Хто запаліць другую зару?
Завілася у цернях дарога
І мая і твая, Беларусь.

Праф. Якаў Каламінскі

НЕ ВЯДОМЫ ЧАРНОБЫЛЬ

Афіцыйныя ўлады, ці як было прынята гаварыць на савецкім слэнгу — інстанцыі — пры гэтым вочы шматзначна ўздымаліся ўгару — упарта ў злачынна ўтойвалі спачатку сам факт чарнобыльскага выбуху, а потым і жудасныя, катастрофічныя вынікі.

Гэтае трагічнае паведамленыне я пачуў у былой ГДР, у Ляйпцигу, дзе я працаваў на факультэце псыхалёгіі ва ўнівэрсітэце, які тады насіў імя Карла Маркса: быў запрошаны на пачэсную пасаду — сымвалічнай кафедры імя Вільгельма Вундта, якога псыхолагі ва ўсім сьвеце называюць “бацькам псыхалёгіі”.

Ужо 26 красавіка экраны заходня-нямецкага тэлябачання, перадачы якога ўсе мае знаёмыя ў ГДР тоячыся глядзелі так, прыкладна, як мы ў Менску слухалі радыёстанцыю “Свабода”, былі запоўнены трывожнымі паведамленнямі аб Чарнобылі, графікамі радыяактыўнага забруджвання пацярпейшых тэрыторыяў, малюнкамі зынішчэння сельгаспрадуктаў фармэрамі розных краін апаленых подыхам чарнобыльскай радыяцыі, — з адпаведнай урадавай кампэнсацыяй, вядома...

27 красавіка мясцовы псыхолаг Кранц Шубэрт, які пераклаў адну з маіх кніг на нямецкую мову, запрасіў нас з жонкаю на вячэру ў адзін з традыцыйных паляўнічых рэстаранчыкаў. Я заўважыў, што два маладыя немцы, якія са сваім пітвом сядзелі насупраць, паглядаючы на нас паўтараюць нейкае дзіўнае слова... Калі яны пайшлі, Франц спытаў:

— Вы зразумелі аў чым ішла гутарка?

— Не...

— Учора ў Вас у краіне ўзарваўся атамны рэактар. Недзе ў Чарнобылі...

— У Чарнобылі...

— Так, так...

Чарнобыль... Для ўсяго съвету гэаграфічнае паняцьце, якое стала трагічным сымвалам і доказам таго, што ад прыроды трэба ўсё-ж такі, чакаць міласці, а дакладней, літасці, для мае радзімы Нароўлі... Што-ж там...

Што дома, на Беларусі? Кінуліся да тэлефону. Дачка, нават, зьдзівілася нашаму хваляванью: у Менску ўсё спакойна, як быццам нічога ўсе здарылася. Потым ужо зьявілася кароткае, досыць съціплае паведамленыне, наўмысна стрыманае паведамленыне ТАСС аў непаладках на Чарнобыльскай АЭС: урадавая камісія створаная, усе могуць быць спакойныя.

А 1-га мая, у дзень “усенароднага сьвята”, і ў Кіяве, і ў Менску, нават у самых маленьких раённых цэнтрах, і дарослыя, і дзецы былі, як заўсёды, мабілізаваныя на “добрахвотную” дэманстрацыю, дзе на іх галовы сьвяціла ня столькі ласкавае, вясновае сонейка, колькі лілісія атрутныя радыяцыйныя выпраменяньнянні...

Глухое афіцыйнае замоўчванье... Дзейнічаў надзейны, выпрабаваны дзесяцігодзьдзямі прапагандысцкі стэрэатып: усё добра ў краіне “развітога сацыялізма”, а ўдзячны народ шчасльвы пад сонцам сталінска-брэжнёўскай канстытуцыі...

І гэтая традыцыя ўтойваньня й маны “супакоіць насельніцтва”, а можа замесьці съяды, дае сябе адчуваць і сёньня. Ніяма згоды нават у звычайных, калі можна так сказаць, улічваючы жахлівы іх сэнс, лічбах. Перада мною трывакуманты — афіцыйныя (і таму ананімная, а гэта значыць ніхто ні за што не нясе адказнасці!) брашура, выдадзеная ў 1990 годзе ў менскім выдавецтве “Полымя” на расейскай і ангельскай мовах “Чернобыльская катастрофа и трагедия Белоруссии”, артыкул “О последствиях аварии на Чернобыльской АЭС для Белорусской ССР (медицинские аспекты)”, які належыць аж пяці аўтарам, першым зь якіх, у парушэнні алфавітнага парадку названы міністр аховы здароўя БССР Казакоў В. С. і прэс-рэліз на ангельскай мове “Навіны” пад красамоўнай назвай “Чарнобыль паставіў нашую нацыю на грань катастрофы — 7000 ліквідатораў ужо памерла”. Што павінен думаць чытач, які захоча даведацца, колькі людзей на Беларусі жывуць на тэрыторыі для жыцця небяспечнай. Лічба амаль што асноўная, лічба якая вызначае маштаб катастрофы і, скажам адкрыта, меру неабходнай міжнароднай дапамогі, якую чакае наша краіна. Чытаем першы дакумант — афіцыйную двухмоўную брашуру — спачатку аб'ектыўныя й сапраўды жахлівыя лічбы: “У выніку аварыі на Чарнобыльской АЭС у зьнешніе асяродзьдзе выкінута больш 50 мільёнаў кюры розных радыяянуклідаў, 70% гэтых рэчываў прыходзіцца на Беларусь. У Беларускай ССР радыяактыўнаму забруджанню паддалося больш 18% яе тэрыторыі (1623 тысячи гектараў)”. А далей пачынаюцца, мякка кажучы, недакладнасці: “У паражаных раёнах (5 з 6 вобласцяў рэспублікі) знаходзяцца 27 гарадоў і 2697 насельных пунктаў (дарэчы, прэс-рэліз Дому дружбы ў Ню-Ёрку, які выкладае матэрыялы газеты “Набат”, дае некалькі другую лічбу: 25 гарадоў і 2779 вёсак. Я. К.), дзе жыве больш 2 мільёнаў чалавек — звыш адной пятай насельніцтва Беларусі”. Цудоўнае слоўца “больш”. Што за ім стаіць? 999 тысяч ці 2-3 небаракі?

Артыкул міністра й кампаніі дае дакладную лічбу: “На тэрыторыі з плотнасцю забруджання цэзіем-137 больш 1 ки/км² у рэспубліцы живе 2,2 млн. чалавек, гэта значыць звыш адной пятай насельніцтва Беларусі. Прэс-рэліз дае яшчэ адзін варыянт, відаць найбольш рэалістычны. “З насельніцтва Беларусі ў 10 мільёнаў чалавек, сёньня 2,4 мільёнаў жывуць на тэрыторыі, якая моцна пацярпела ад выбуху”. Каму верыць? Я думаю ўсё-ж такі апошнім звесткам. Мне

ведама, што толькі ў маёй роднай Гомельскай вобласці радыяактыўнаму ўздзеяньню паддалося звыш 1,2 мільёна чалавек. Не могу ўстрымаша, каб не зазначыць, што тут асабліва пацярпелі найбольш блізкія да Чарнобыля — Брагінскі, Хойніцкі й мой Нараўлянскі раёны, дзе акрамя радыяактыўнага цэзія-137, выпаў строцый 90 і плутоній 239, паўраспад якога тысячы гадоў! Чаго-ж мы чакаем?

Яшчэ два яскравыя прыклады ўтойваньня, якія асабліва абураюць. Сапраўды, як нехта трапна зазначыў, лепшыя гатункі хлускі рыхтуюцца з паўпраўды. Аўтары міністэрскага артыкулу надзвычай неахвотна ѹ асьцярожна-далікатна зазначаюць: “Разам з тым, належыць прызнаць, што ў асобных насельных пунктах і ў асобных людзей (“у отдельных лиц”) дозы абрэмненяўння перавышаюць устаноўленую норму, колькасць гэтага кантынгэнту складае больш 35 тысяч чалавек”. (Хочацца тут запытаць аўтараў: а ці нармальны ѹ зусім небяспечны для здароўя гэты “установленый предел”? І яшчэ зазначыць: мы ўжо ведаем, што можа крыцца пад гэтым асьцярожным “более”). Што-ж гэта за “кантынгент”? Ізноў дайма слова аўтарам артыкулу. “Гэта, па-першае, асобы, якія ўжываюць, нягледзячы на забарону, забруджаны ўласныя прадукты харчаваньня; па-другое, пераселеныя ў 1986 г. з бліжэйшых да АЭС насельных пунктаў; па-трэйце, рад жыхароў (як стрымана — можа, пад словам “рад” маюцца на ўвазе не тысячы людзей, а некалькі небараўкаў? — Я. К.), якія жывуць на тэрыторыях з забруджаннем па цэзію - 137 звыш 60 кюры на км²; і па- чацьвертае, асобы, якія прымалі ўдзел у ліквідацыі аварыі на АЭС. А далей нешта ці то зьдзек, ці то наўмысная дэзынфармацыя: “За гэтай катэгорыяй вядзенца пастаянны мэдыцынскі контроль”. Маўляў, не праймайцяся ѹ не турбуйцеся людзі добрыя. Усё — О-кэй!

Зусім інакш асьвятляе праблему навуковы кансультант “Набата” праф. Аляксандр Мацко, які выступаючы ў Доме дружбы ў Ню-Ёрку гаварыў пра лёс гэтых так званых ліквідатораў зь вялікім непакоем і большю. 7 тысяч былых ліквідатораў, гэта значыць маладых людзей, якія былі пасланы ў Чарнобыль без неабходнай ахоўнай візіткі ѹ якіх нават не папярэдзілі аб выніках радыяцый, ужо памерлі. Тысячы іншых маладых хлапцуў цяпер хварэюць. Яны пакутуюць хваробамі пазваночніка, трацяць зрок, у многіх — імпатэнцыя. Аднак савецкія ўлады адмаўляюцца прызнаць факт, што гэтыя хваробы з'явіліся як вынік уздзеяньня радыяцыйнага абрэмненяўння, атрыманага ў час ліквідацыі аварыі на Чарнобыльской АЭС.

— Як вы думаеце, — звярнуўся прамоўца да прысутных, — што адчуваюць маці гэтых маладых людзей да ўраду, па чыёй віні яны сталі ліквідаторамі?

Як гэта падобна на бюракратычную заўвагу аб “гэтай катэгорыі”, за якой нібыта “вядзенца пастаянны мэдыцынскі контроль”.

Цяпер пра тых, што самі вінаватыя ў сваёй бядзе. Папытайце, “асобы, якія ўжываюць, нягледзячы на забарону, забруджаныя пра-

дукты харчаваньня". Тут дасьведчаным аўтарам трэба было-б спытаць у гэтых непаслухмяных ці ёсьць у іх чыстыя ад радыяцыі пра-дукты. І яшчэ — мала верагодна, што міністар аховы здароўя не ведае аб жахлівых інструкцыях, якія ў пэрыяд з 10 па 18 ліпеня 1986 году атрымалі "зьверху" аграрпром СССР і Міністэрства аховы зда-роўя. Згодна зь імі трэба было перарабіць 45,000 тонаў мяса, атры-манага ў забруджаных радыяцыяй раёнах Украіны, Беларусі й Рәсей. З гэтай колькасцю 29,000 тон былі апрацаваны на Беларусі. Згодна гэтай-жа інструкцыі неабходна было скарыстаць на Беларусі, Украіне й Рәсей 2 мільёны тон малака ад таго-ж малочнага статку. Няма сілы пералічваць гэтыя канібалскія загады. Скажу толькі, што калі мы на Беларусі наліваем дзіцяці ў Менску ці ў Горадні, ці ў Брэсце шклянку малака, сэрца съціскаецца: а ці не атручваем мы яго сваёй-жа рукой... А правяраць нельга. Дэзімэтраў няма. Іх абяцаюць ужо шэсьць гадоў... І наўрад ці дадуць...

Сёння аб Чарнобыльскай катастрофе многа пішуць і гавораць: безыліч журналістычных матэрыялаў, кінафільмы, телеперадачы, на-ват п'есы й аповесьці. Гэта, вядома, добра. Адно з дасягненіньняў галоснасці. Але, як кажуць, тут ёсьць пытаныні — можа ўзынікнуць уражаныне, што аб Чарнобылі, аб яго жудасных выніках і пра-блемах "усё ўсім вядома", а калі так, дык, напэўна, прыняты дзеясныя меры, няма аб чым хвалявацца — гэта адна зь ілюзіяў, народжаных галоснасцю. Галоснасць, вядома, цудоўная рэч, але пры адной умове: яна павінна суправаджацца слухомасцю, калі можна так сказаць, гэта значыць — канкрэтнымі дзеяньнямі па выпраўленыні становішча. Чалавеку, які пакутуе ад болю, мала мець магчымасць скардзіцца, крычаць і стагнаць — трэба, каб гэты лямант нехта па-чуў і паклікаў "хуткую дапамогу". Ці ўсё ў парадку з дапамогай Беларусі? Як вядома, менавіта Беларусь атрымала ад Чарнобыля самы моцны ўдар. 70% усёй чарнобыльскай атруты ўпала на Бела-русь. Наглядаецца небяспечная тэндэнцыя да распаўдання радыя-актыўнай атруты. Апошнім часам у беларускіх газетах публікуюцца карты раёнаў, у якіх забараняецца зьбіраць грыбы. Ізноў-такі ня ўся праўда: чаму толькі грыбы й ці ў грыбах справа? Але ёсьць такі аспект Чарнобыльскай катастроfy, аб якім і паўпраўды не вядома: гэта псыхалагічныя вынікі ўзьдзеяньня радыяцыі на чалавека наагул і на псыхіку дзіцяці ў прыватнасці. Гэта сапраўдная "terra incognita" — "зямля невядомая" для сусветнай грамадзкасці. А яна павінна ведаць і разумець, чым пагражаютъ экалягічныя катастрофы псыхічнаму становішчу чалавечства.

Ужо першыя дасьледваныні, якія пачаліся са спазненінем на пяць гадоў, паказалі, што псыхіка людзей на забруджаных землях мае зараз сур'ёзныя паталагічныя змены.

26 ліпеня 1991 году ў Менскім мэдыцынскім інстытуце адбылася па сутнасці першая навуковая канфэрэнцыя "Псыхічныя вынікі аварыі на Чарнобыльскай АЭС", дзе побач з мэдыцынскімі абміркоўваліся ѹ псыхалагічныя аспекты. Прывяду некаторыя даныя з

дакладаў, якія былі зроблены на гэтай канфэрэнцыі. Дасьледваныні паказалі, што ў 95% абсьледаваных людзей, якія жывуць у зонах "жорсткага апраменівання", маюцца псыхічныя парушэнні: гэта наўрозы, паталягічныя акцэнтуацыі харктару, розныя формы дэ-задаптациі. У гэтых людзей адзначаны спалучэныне псыхасаматычных і арганічных зъмяненіяў, усе яны скардзяцца на галаўныя болі, хуткую стомленасць, палавую слабасць. Асабліва трывожна гучаць дадзеныя аб псыхічных зъмяненіях у дзяцей. Адзначаецца астэнізацыя, затарможанасць разумовай дзеянасці, паталягічныя зъмяненіні памяці, увагі, павышаная раздражняльнасць, галаўныя болі, апатыя, цяжкасці ў наладжванні сацыяльных контактаў і між-асабовых зносін. Многія згубілі аптымізм і наагул сэнс жыцця. Найбольш істотныя змены адбыліся ў псыхіцы дзяўчынак. І ўсё гэта вынік парадаксальнай жыццёвой сітуацыі, калі навакольнае асяродзьдзе ўспрымаецца, як нешта варожае й жахлівае. Як растлумачыць дзіцяці, чаму нельга есці яблыкаў з дрэва, зьбіраць грыбы ѹ суніцы, лавіць рыбу... нельга падставіць твар летняму ласкавому дажджуку... Усё нельга — нельга — нельга... А што можна?..

Як паказалі псыхалагічныя дасьледаваныні, людзі, якія жывуць у забруджаных зонах, парознаму рэагуюць на сітуацыі. Адны ўжо ні ўва што не вераць і зь ціхім адчаем чакаюць непазыбежнага. Другія, па мэханізму выцясьненія, сыхільныя недаацэньваць небяспеку: маўляў, вучоныя перабольшваюць, чорт мяне ня возьме!.. У 1990 годзе менская выдавецтва "Мастацкая літаратура" выпусціла зборнік сваесаблівай экалягічнай публіцыстыкі "Зона бяды", які амаль уесь прысьвечены Чарнобыльскай бядзе. Я маю намер у далейшым прааналізаваць адлюстраўванне ў ёй псыхалагічных праблемаў. Але ўжо цяпер сёе-тое можна сказаць аб tym, што ў далейшым мабыць назавуць Чарнобыльскім сындромам. І абыякавасць да небяспекі, і радыяфобія, гэта-ж не інакш, як сацыяльна-псыхалагічна паталёгія. Асабліва яскравыя яе прыкметы намаляваюць у сваіх "Запісах аб радыяцыі" Б. Сачанка. Дарэчы яны аставілі ў мяне найбольшае ўражаныне. Вось некаторыя з фактаў ігнаравання небяспекі.

"Думаю пра чалавечую натуру. У нашым Вялікаборскім сель-савеце ня ўсе палі ѹ вёскі засыпаны аднолькава радыянуклідамі. Ёсьць і чысьцейшыя. І вось калі пасылаюць працаўца на чысьцей-шыя палі людзей, многія адмаўляюцца — плата-ж меншая. Знайшли-ся й такія, хто з чысьцейшых вёсак перавёз у нашую свае хаты, каб атрымліваць надбуйку-“грабавыя”.

І яшчэ пра тое-ж. Дыялог аўтара з братам Пятром, які жыве ѹ вёсцы.

— А мы, — кажа ён мне, — прывыклі ўжо да гэтай радыяцыі. На-ват у “зону” часцяком ездзім.

— А ѿ “зону” чаго?

— Запчасткі бяром. Там-жа, проста на калгасных дварох, уся тэх-ніка пааставалася. І трактары, і сеялкі, і машыны... Ды і так багата чаго. То мы забіраем...

— Дык гэта-ж зараза...

— А ў нас усё цяпер з гэтай заразай... I ядзім-жа яе, і п'ём, і дыхаем ёю... Так што. Больш ці менш — гэта ўжо не мае значэння. У нас вунь у вёску з Брагінскага раёну людзей перасялі. Дык яны езьдзяць сеяць свае соткі, даглядаюць пасевы. А ўвосень адтуль і ўраджай прывозяць... Нічога, жывуць! Жылістыя палешукі, нішто ім не страшна. Нават радыяцыя...

У другой часткі людзей — іншая крайнасць: у многіх узынікла сапраўдная радыяфобія. У Б. Сачанкі ёсьць і аб гэтым. З размовы з братам:

— Я, як і некаторыя іншыя, сабраўся пакінуць вёску, — признаўся Грыша. — Запрашалі мяне ў адно месца, яшчэ да гэтай аварыі. Вось я й наведаўся туды...

— І што?

— Рукі нават ніхто не падае. Баяцца набрацца ад мяне радыяцыі. Уцякаюць, як ад заразнага...

Да аўтара прыехалі госьці зь вёскі. “Дзецикі топчуцца ў парозе, не ідуць далей на хату, хоць я й запрашаю.

— Чаму вы такія нясымельны? — не вытрымліваю я.

— А ведаецце, — признаецца адзін зь дзецикоў, — баімся гэтай радыяцыі і вас заразіць...

І яшчэ адно съведчаныне: “У час паездкі, — піша Б. Сачанка, — сустрэлі мы жанчыну, якая расказала: яе выкідалі з чаргі, калі яна прызнавалася, што перасяленка з “зоны” — баяліся заразіцца, набрацца радыяцыі.

Ведама, тут да радыяфобіі далучаюцца прычыны сацыяльна-эканамічныя. Мястцовыя людзі, якім і так не соладка, баяцца, што перасяленцы вымусяць іх падзяліцца ежай, працай, жыльём... Былы міністар адкукацыі Беларусі М. Дзямчук расказаў мне, калі ішло абмеркаваныне праграмы псыхалагічнай дапамогі дзесяцям Чарнобыля, што нават у школах вучні — “абарыгены” часам адмоўна ставяцца да сваіх аднаклясьнікаў — перасяленцаў. Ня хочуць зь імі гуляць, адмаўляюцца сядзець за адной лаўкай. Нават мянушку прыдумалі: “чарнобыльская вожыкі”. Для яе ёсьць дзьве падставы — у друку прамільгнула паведамленыне аб тым, што ў “зонах” нараджаюцца жывёлы мутанты й сярод іх лысія вожыкі без іголак. I другая, на першы погляд, супрацьлеглая — можа яны хочуць сказаць: “вы колецеся, як вожыкі сваёй радыяцыі”.

На адной з маіх лекцыяў аб Чарнобыльскай трагедыі ў ЗША, слухачы нагадалі, што ў Японіі насельніцтва адмоўна ставілася да тых сваіх суайчыннікаў, якія выжылі пасля атамнай бомбы ў Хірасіме й Нагасакі. Яны атрымалі мянушку “Хібакуша”... Палескія Хібакушки?

І яшчэ адна сумная аналёгія: менавіта так ставіцца большасць у ЗША да хворых на “Эйдс”. У многіх узынікла сапраўдная радыяфобія. I амаль ніхто ня верыць у лепшае будучое.

Недавер і расчараўаныне нараджаюць варожыя адносіны ня толькі да ўлады, але й да мэдыкаў: “Мы ім як “падыспытныя кролікі”. Насмокчуць у нас крыві для сваіх дысэртаций і паедуць!.. А вынікаў ніякіх!” Такія адносіны да мэдыкаў. А як сустракаюць псыхолагаў? На гэтае пытаныне адказу яшчэ німа: адзін з парадоксаў Чарнобыля ў тым, што псыхалагічныя дасьледаваныні й арганізацыя псыхалагічнай дапамогі зараз толькі пачынаюцца, ізноў-жа са злачынным спазненнем амаль на пяць гадоў. Нарэшце дзяржаўныя ўлады пачулі голас псыхолагаў і выдзелілі нейкія сродкі на псыхалагічную дапамогу пацярпейшым ад радыяцыі дзесяцям. Распрацаваная праграма ўключае дыягностыку й псыхалагічную рэабілітацыю дзесяцей, якія жывуць у зонах радыяактыўнага забруджання ды тых, якім пашчасьціла перасяліцца ў так званыя “чыстыя” раёны. Адносіны грамадзкасці да гэтай і падобных праграмаў супярэчлівыя, амбівалентныя. Перш за ўсё, узынікае законнае й натуральнае абурэньне: гэтых людзей трэба без затрымкі, як мага хутчэй перасяляць у сапраўды бяспечныя раёны, забясьпечыць на новым месцы жыльём, чыстым харчаваньнем, дзіцячымі садкамі й гэтак далей. Але для гэтага ў Беларусі не хапае сродкаў: спачатку ўлады ўпарты адмаўляліся ад міжнароднай дапамогі — маўляў, усё добра ў нас і так і толькі цяпер спахапіліся. На сапраўдную псыхалагічную дапамогу, дзейную ѹ кваліфікаваную, не хапае сродкаў, ні вопыту. Пачаць хоць-бы з кадраў: па дадзеных, якія прагучалі на канфэрэнцыі, аб якой я ўжо гаварыў, на ўсю Беларусь — толькі 23 клінічных псыхолагаў. Хто-ж будзе ажыццяўляць псыхалагічную дапамогу? Німа дыягнастычных лябараторый і рэабілітацыйных цэнтраў нават у такіх буйных местах, як Менск, Магілёў і Гомель. Востра патрэбны перасоўны, мабільны псыхадыягнастычны й рэабілітацыйны лябараторыі, змантаваныя ў машынах тыпу “хуткай дапамогі”, якія маглі-б дабрацца ў самую глухую вёску, пацярпейшую ад радыяцыі.

Хачу падкрэсліць: ніхто, на жаль, не застрахаваны ад новага Чарнобылю ці ад чаго-небудзь падобнага. У інтарэсах усяго міжнароднага супольніцтва зрабіць з гэтай катастрофы навукова-практычныя выводы. Вопыт псыха-дыястастычнай працы й псыхалагічнай дапамогі ахвярам экалягічных і тэхнічных катастрофаў патрэбны ўсяму супольніцтву свету.

Да гэтага часу дапамога з розных краін съвету, у тым ліку са Злучаных Штатаў Амерыкі ішла па мэдыцынскай галіне. Мы бясконца ўдзячныя, напрыклад школе РАМАПО й шпіталю “Добрых самарытанак” з Суффэрка, якія ня так даўно паслалі ў Беларусь на мільён даляраў мэдыкамэнты ды данарскую кроў.

Падасьпела пара й для псыхалагічнай дапамогі. Сёе-то ўжо ўдалося зрабіць. Днямі ініцыятыўная група на чале зь Ню Ёрскім псыхолагам доктарам Майкэлам Кісінім заснавала сумесную з нашымі псыхалогамі Асацыяцыю, у праграму дзейнасці якой уваходзіць і вырашэнне псыхагагічных проблемаў Чарнобыля. Мы чакаем, што да нас далучацца й псыхолагі іншых краінаў.

Чарнобыльская катастрофа — гэта зьява глябальная, плянетарная, а для мяне гэта яшчэ й асабістая трагэдыя. Чарнобыльскі агонь амаль спаліў маю малую радзіму — Нароўлю, што над Прыпяццю, дзе я нарадзіўся, скончыў школу, дзе й зараз жывуць і атрымліваюць, як кажуць у народзе, “грабавыя” мае школьнія сябры й настаўнікі.

Попел Нароўлі стукае ў маё сэрца...

Анатоль Бярозка

* * *

Тысячай воч палымяных, распаленых цемрай начною,
неба ўпілося ў зямлю; і на цяжкія ськібы ральлі
зорныя блескі упалі; плоймай злавесна-нямою
чорна у чорных барознах цені ліхія ляглі.

Ноч шапталася зь ветрам... За полем шырока ўзгараным
шэрыя хаты, бедныя стрэхі ў зньязі паснулі;
ў стрэхі неба ўпілося зъязнінем зор палымяных...
Ноч шапталася зь ветрам... Так ціха... Ня чулі
сонныя стрэхі пахільх хат, закарэлья руکі;
бо цяжкі мазоль тых рук, як цяжкія ськібы ральлі;
чорная доля, як чорны хлеб... У ёрмы прынукі
доўгіх вякоў ланцугі волатаў моц упраглі.

Тысячай воч палымяных неба упілося ў барозны,
ў ціхія хаты... У жорсткія руکі... У чорны іх хлеб і ў соль.
Шэрыя хаты, цвёрдые руки — маўклівы і грозны:
гэтак ціха маўчаць умее толькі магутны боль.

Марыян Пецюкевіч (Польшча)

У ПОШУКАХ ЗАЧАРАВАНЫХ СКАРБАЎ

У СПАМИНЫ

(працяг)

ВІЛЕНСКАЯ БЕЛАРУСКАЯ ГІМНАЗІЯ

Пра існаваньне Віленскай Беларускай Гімназіі ў першыню я й мае бацькі да-
ведаліся ў 1922 годзе ад ксяндза — беларуса Віктара Шутовіча. Ён быў тады
пробашчам нашага парыфіяльнага касцёлу ў Барадзенічах. Жывучы ў такім заха-
лусьці, як наша Браслаўшчына, цяжка было ў тыя годы даведацца, што дзееща
на съвеце. Беларусь, беларускі народ, беларускае пытаньне для нас несъядомых
нацыянальна сялян, падзеленых праклятай гісторыяй на два варожыя лягеры —
праваслаўных-«рускіх», і каталікоў-«палякаў», на мужычкоў польскай і рускай
«веры», было нейкім абстрактным паняццем. Але там-сям на беларускай зямельцы,
пасля рэвалюцыі 1905 і 1917 гадоў пачалі прастаць зярніткі нацыянальнай съве-
дамасці. У нашай ваколіцы засяваў гэтая зярніткі кс. Віктар Шутовіч словам
жывым і друкаваным пры дапамозе газеты «Крыніца» ды розных брашурак і
зборнічкаў беларускай мастацкай літаратуры, пераважна выдаванай у Пецербурзе.
Кс. В. Шутовіч атрымліваў беларускае друкаванае слова зь Вільні ад свайго
сябры ў земляка — ашмянчука кс. Адама Станкевіча Кс. Адам Станкевіч быў вы-
датным беларускім дзеячам каталіцкага арыентатацыі. Між іншым быў ён адным
з арганізатораў Віленскай Беларускай Гімназіі й яе настаўнікам закону Божага
для вучняў-каталікоў. Вось гэтая контакты кс. В. Шутовіча з кс. А. Станкевічам
і давалі магчымасць кс. В. Шутовічу арыентавацца, што творыца ў Вільні —
тагачасным цэнтры ўсёй беларускай нацыянальнай і культурнай працы на бела-
рускіх землях акупаваных Польшчай.

Трэба сказаць, што нягледзецы на вельмі цяжкае матэрыяльнае палажэнье
сялянства пасля Сусьветнай вайны ды перамен палітычнага, эканамічнага й гра-
мадзкага ладу ва Усходній Эўропе, бацькі мае за ўсякую цану стараліся хоць-бы
аднаго з пяці сыноў навучыць нейкаму рамяству, ці хоць агульнай грамаце, каб
у будучыні мог мець «свой хлеб».

Прыбліжалася восень, а за ёю пачатак школьнага году. Трэба было нешта
канчаткова пастанавіць. Бацька Бронька Карсака быў цесьляром, працаўаў на
будовах пераважна па маёнтках або ў заможных гаспадароў. Даведаўшыся ад
некага, што ў Вільні ёсьць польская гімназія ім. Адама Міцкевіча й дастаўшы яе
дакладны адрыс, аднойчы прыйшоў да нас і намовіў майго бацьку, каб мяне разам
з Бронькам паслаць на ўступны экзамін. Маіх бацькоў пераканаў тым, што ў
казённай гімназіі ня трэба плаціць за навуку, і што каштаваць будзе толькі ква-
тэра ды харчы. Праўду кажучы, мне не хацелася ехаць на экзамін у гэтую гім-

назію, бо яна прадстаўлялася мне такой-жэ, як дзісенская. Але іншай альтэрнатывы для мяне ня было: або паслухаць бацькоў і ехаць у Вільню ў польскую гімназію, або заставацца на вёсцы ды ісьці да дзеда Марціна валіць цяжкім молатам.

Я выбраў першае. За два тыдні перад пачаткам школьнага году, набраўшы з дому харчоў, падаліся мы з Бронькам у Вільню.

Затрымаліся мы ў маёй беднай цёткі, якая жыла зь сям'ёю на падстрэшны драўлянага дому на беразе Вяльлі. Адсюль хадзілі мы на экзамін. Будынак гімназіі знаходзіўся пры вуліцы Адама Міцкевіча. Уся тутэйшая абстаноўка зьбівала нас з панталыку. Мы зусім разгубіліся. Экзамін не здалі нават з тых прадметаў, да якіх былі даволі падрыхтаваныя. Я здаецца здаў толькі з геаграфіі й нямецкай мовы. Польскую мову праваліў. Прыйблізна ў Броньку меў такія-жэ посьпехі. У панурам настроі вярнуліся мы да цёткі.

Перад ад'ездам у Вільню я зайшоў да кс. Шутовіча. На разывітаньне ён даў мне пару злотых і два адрысы. Адзін быў да кс. Ад. Станкевіча, які жыў пры касьцеле сьв. Яна, а другі адрыс Віленскай Беларускай Гімназіі. (Вострабрамская 9). Пры гэтым сказаў: «Калі не пашанцуе здаць у польскую гімназію, ідзеце да кс. Станкевіча, ён ужо параіць вам што рабіць далей.

Ад цёткі мы падаліся да кс. Ад. Станкевіча. Пакуль мы трапілі да яго, то досьці доўга топалі па дзядзінцы кісцёла сьв. Яна. Па нейкім часе зь дзявярэй выйшаў даволі тоўсты, сярэдняга веку ксёндз і запытаў хто мы й каго тут шукаем. Мы адказалі яму нашай дзівоснай цяцерской польшчынай, аж ксёндз усьміхнуўся. Кс. Адам загаварыў з намі на чыстай беларускай мове. Пры канцы нашай візыты кс. Станкевіч пачаставаў нас чаём і вясковым, духмяным хлебам намазаным топленым салам. Саладзілі сахарынай.

На другі дзень пасынедаўшы, падаліся мы з Бронькам на Вострабрамскую 9. Калі мы мінулі адну й другую браму быўшага Базыльянскага манастыра, перад вялікім масыўным будынкам, мы ўбачылі шмат школьнай моладзі, судзячы па візітуры й абутку, пераважна вясковай. Мы радасна з Бронькам пераглянуліся й зразумелі адзін аднаго, што мы тут, як у сваіх Цяцерках і Густаце. Чулася тут выключна беларуская мова розных дыялектаў.

Першы нас сустрэў на гімназіяльным ганку з суровым выглядам чалавек. Быў гэта, як пасъля мы даведаліся, інспэктар гімназіі — Мікола Красінскі. Ён завёў нас да дырэктора гімназіі Браніслава Тарашкевіча. Якраз у гэтыя дні Бр. Тарашкевіч прымаў абавязкі дырэктора гімназіі ад быўшага дырэктора М. Каҳановіча. Тарашкевіч прыняў нас падзелавому, афіцыйна, але зычліва й сардэчна. Параіў, як трэба напісаць заяву ў гімназію й падаць у канцылярию. Усе патрэбныя фармальнасці мы выканалі й натхнёныя добрай надзеяй вярнуліся на сваю кватэру. Пару дзён мы рыхталіся да экзамінаў.

Здавалі мы экзамін у 4-ю клясу, бо ў ніжэйшыя клясы па сваім узроўніце не маглі быць прынятыя. Нашы равеснікі — мяшчане вучыліся ў 7-8 клясах.

Экзаміналі нас такія настаўнікі: З роднай мовы — Максім Гарэцкі, з геаграфіі — Генадзь Багдановіч, з матэматыкі — Іваноў, зь нямецкае мовы — Натальля Банцлебэн, з закону Божага — кс. Ад. Станкевіч. Хто экзамінаваў зь гісторыі Беларусі ды польскую мову — не памятаю. Назаўсёды ў маёй памяці засталіся мае экзамінатары, а пазней настаўнікі: М. Гарэцкі, Г. Багдановіч, Н. Банцлебэн і кс. Ад. Станкевіч. Гэтыя настаўнікі ўсёй душой, усім сэрцам пасъвяціліся сваёй пэдагагічнай і выхаваўчай працай беларускай моладзі ў духу здаровага патрыятызму.

Яны давалі веру й прышчэплівалі маладым душам любоў да роднага народу.

Асабліва запалоніў мяне М. Гарэцкі. Ён хіба першы зацерушыў у маю душу, у маё сэрца іскру любові да роднае мовы, да нацыянальнай культуры, да Беларусі. З гэтай іскры ўзынік зыніч, які будзе гарэць да канца майго жыцця. Як М. Гарэцкі, так і Г.Багдановіч у першым годзе маёй навукі ў Віленскай Беларускай Гімназіі былі змушаныя польскімі ўладамі пакінуць працу ў гімназіі ды выехаць з Вільні ў Савецкі Саюз. У той год выехаў таксама ў Савецкі Саюз і быўшы дырэктар гімназіі М. Каҳановіч. Віленская Беларуская Гімназія страціла выдатных пэдагогаў і выхавацеляў беларускай моладзі, будучых барацьбітоў за справядлівія інтарэсы беларускага народу. Асабліва выезд М. Гарэцкага прычыніў вялікую страту ня толькі гімназіі, але ўсіму народу Заходній Беларусі. Максім Гарэцкі аднак нядоўга цешыўся воляй на роднай беларускай зямлі.

Гімназіяльная моладзь у асноўным была беларуская, пераважна зь вёсак, але вучыліся тут і мяшчане. Найбольшы працэnt мяшчанскае моладзі быў жыдоўскае нацыянальнасці. У меншай меры былі расейцы, татары й інш. Канфліктаў між моладзі на нацыянальным грунцыце не заўважалася, на перапынках ніхто нікому не перашкаджаў размаўляць на сваёй роднай мове. Навучаньне ўсіх прадметаў у гімназіі адбывалася выключна на беларускай мове, таму іншамоўная моладзь хутка апаноўвала беларускую літаратурную мову.

Вясковая моладзь знайходзілася ў найгоршым матэрыяльным становішчы, за выняткам дзяцей багацейшых бацькоў. Зрэшты, з вонкавага выгляду можна было даволі дакладна акрэсліць, якая моладзь была ў лепшым, а якая ў горшым пала-жэніні. Мяшчанская моладзь лепей і прыгажэй апраналася ды лепш харчавалася. Сялянская моладзь такое выгады ня мела.

Ад чацьвертай да сёмай клясы я вучыўся з такімі сябрамі: Янка Марцінчык — здаравяка, перарослы хлапец на клясу ў якой вучыўся. Паходзіў зь вёскі. Мікола Яцкевіч — сын сьвятара, вельмі працавіты й таму быў у ліку добрых вучняў. Перад вайною скончыў мэдыцынскі факультэт Віленскага ўніверсітэту Сыцяпана Баторыя. Зараз працуе лекарам, здаецца, у гарадзкім пасёлку Шаркоўшчына. Янка Марцінчык ня маючи магчымасці далей вучыцца ў Польшчы, пайшоў праз граніцу ў Савецкую Беларусь. Ён хацеў там далей вучыцца ды працаўцаць для добра свайго народу. Сылед па ім загінуў, відаць быў зыніччаны сталінскімі апрычнікамі. Васіль Станкевіч — музыкант. Ён іграў «на ўсіх інструментах». Быў хлапцом бястурботным, блага вучыўся, польскае мовы ён добра ніколі не навучыўся, але быў добрым матэматыкам. Васіль, кончыўшы гімназію, разам са сваімі прыяцелямі падаўся ў Савецкую Беларусь. Але і аб іх сылед застыў. Барыс Кавэрда — быў здольным, начытаным, інтэлігентным, але закрытым і панурым. Трымаў ён сувязь з расейскімі чарнасоценцамі. Пазней ён паехаў у Варшаву й даканаў там злачынства. Ён застрэліў савецкага паўпреда Войкава.

Да здольных вучняў нашае клясы залічаўся Станіслаў Станкевіч з Ашмяншчыны, віленскі мяшчанін Хведар Ільяшэвіч, Зося Асаевіч і інш. Станіслаў Станкевіч кончыў Віленскі ўніверсітэт на факультэце гуманістыкі. Праз пару гадоў напісаў докторскую дысэртацыю ў праф. Конрада Гурскага на тэму: Pierwiastki białoruskie w twórczości Adama Mickiewicza. Гэтая праца й сёньня высока цэніцца ў Польшчы. Хведар Ільяшэвіч быў здольным да навукі. З добрымі вынікамі ён скончыў Віленскі ўніверсітэт на аддзеле гісторыі. Напісаў ён магістэрскую працу аб друкарні Мамонічаў у Вільні. Арганізатарам съмеху, жартаў і сатыры быў віленскі мяшчанін

— Грышка Марголіс. Беларускай літаратурнай мовай валодаў добра. Лазар Абрамовіч — настаўнік закону Божага для вучняў юдэйскага веравызнаньня заўсёды лавіў Грышку на калідоры й змушаў ісьці на лекцыю закону Божага. Грышка хутка знайшоў спосаб, каб адчапіцца ад Лазара Абрамовіча. Ён на лекцыі садзіўся на першую лаўку, браў хлеб з салам і заядаў зь вялікім апетытам. За гэта Лазар Абрамовіч выганяў Грышку з клясы. Тагды Грышка ішоў на пляц і гуляў у футбол.

У гімназіі вучылася многа здольнай і таленавітай моладзі. Паэтычнымі і красамоўнымі здольнасцямі адзначаўся Франук Грышкевіч. Быў ён круглы сірата. Жыў у прытулку пры гімназіі. Скончыўшы гімназію паехаў у Прагу (Чэхаславакія) і там скончыў універсітэт, здаецца літаратурны факультэт з тытулам доктара філазофіі. Вярнуўшыся ў Вільню быў «бесспрацоўным інтэлігентам». У вайну быў ён дырэктарам Беларускай Віленскай Гімназіі. Па вайнне арыштаванага вывезылі ў Менск... Звярталі на сябе ўвагу сваёй палітычнай і нацыянальной дзейнасцю Лявон Бабровіч, Кузьма Янель, Радзюк. Кончыўшы гімназію яны таксама падаліся ў Савецку Беларусь, дзе здаецца ўсе бяз вынятку загінулі. Шкада шчырых хлапцоў, гарачых патрыётаў і здольных да навукі. Можа не адзін з іх мог стаць вядомым вучоным і патрэбным Беларусі...

Для вучняў Віленскай Беларускай Гімназіі, як для іншых беларускіх гімназіяў, у вышэйших навуковых установах Польшчы месца ня было. Усе беларускія сярэднія школы ня мелі дзяржаўных правоў, былі прыватныя. Каб трапіць у вышэйшую навучальную ўстанову вымагалася мець дзяржаўны атэстат сталасці. Каб атрымаць гэту «паньстровую матуру» — трэба было здаваць экзамін за ўесь гімназіяльны курс экстэрнам пры дзяржаўнай камісіі. Каб здаць экзамін экстэрнам для беларускіх кандыдатаў на атэстат сталасці, мала было добрай веды, добрай падрыхтоўкі. Трэба было адмовіцца ад сваёй нацыянальнасці. Лягчэй было біблейскую вярблюду пралезыці праз вуха іголкі, чым беларусу праз гэту камісію. Такім чынам Польшча паказвала сваю «культурнасць і гуманнасць» і то для людзей, якія з прад вякоў жылі на сваёй роднай зямлі...

Варта зазначыць, што матэрыяльнае становішча навучэнцаў Віленскай, а таксама й Радашкаўскай беларускіх гімназіяў было вельмі цяжкое ў першыя некалькі гадоў іх існаваньня. Цяжкое яно было ня толькі для навучэнцаў, але і для настаўнікаў. Эканамічны крызіс Польшчы надзвычай балюча адчувалі г. зв. «крэсы ўсходнія», якія зьяўляліся польскай калёніяй. Адсюль палякі высмоктвалі ўсё. Маса розных хамаў-«культуртрэгераў», паліцыі й шпікоў тварыла зыдзек над беларускім народам. У такіх абставінах стагнала беларуская вёска і незаможнае места. Такое палажэнне выклікала незадаваленіе й мабілізавала прыгнечаных на баравьбу з польскай уладай на нашай роднай зямлі. Польскія ўлады брутальна і па хамску нішчылі ўсё нацыянальна-беларускае, а асабліва беларускае школьніцтва. Палякі панічна баяліся нацыянальна съведамых беларускіх масаў. Гісторыя паказала ідэйтвта такое шавіністичнае палітыкі адносна беларускага народа.

Дзейнасць Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады, а таксама іншых беларускіх арганізацый была цесна звязаная з Віленскай Беларускай Гімназіяй. Актыўна ўключаліся ў дзейнасць беларускіх арганізацый большасць настанікаў і вучняў старэйшых клясаў. Маю на ўвазе вучнёўскую моладзь беларускага нацыянальнасці. Гэтых удзельнікаў можна было падзяліць на два напрамкі (у сэнсіе ідэялагічным), на «левых» і «правых». У гады дзейнасці «Грамады» падзел гэты

быў даволі выразны. «Левыя» гуртаваліся каля «Грамады», а «правыя», пераважна каталіцкая моладзь, каля арганізацыі беларускага хадэцыі (Хрысьціянскай дэмакратыі), якой духоўным кіраўніком быў кс. Адам Станкевіч. Меншая частка заглядалася на «Сялянскі саюз», якім кіравалі сэнатар Васіль Рагуля, пасол Фабіян Ярэміч і якісь час др. Янка Станкевіч. Згаданыя арганізацыі стараліся хоць скромна памагаць вучнёўской моладзі, найчасцей у форме закватэраваньня або нэндзных заработкаў. Напрыклад кс. Адам Станкевіч наняў на вул. Палацкай 9, вялікую кватэру й сюды прыймаліся найбяднейшыя вучні зь вёскі. Кватэрнты-вучні, якія ні граша не плацілі за кут, былі пераважна каталікі з Ашмяншчыны, дзецы сваякоў і знаёмых кс. Адама Станкевіча ды ягоны гаспадыні — Марысі Шутовіч. Вось чаму прыватны «інтэрнат», у якім гуртавалася добрых пару дзесяткаў вучнёўской моладзі ў асноўным і састаўляў «актыў» беларускай каталіцкай парафіі пры летувіскім касцеле сьв. Мікалая. З вучняў складаўся й касцельны хор. Трэба зазначыць, што ў хор належалі й іншыя ўдзельнікі, а кіравалі хорам пасыльдоўна — Антон Грынкевіч, Альбін Стэповіч ды рэдактар Янка Пазняк. Моладзь таксама памагала ў распасюджаньні беларускіх выданняў, асабліва калі разъяжджалася дамоў на канікулы.

Моладзь «каталіцкага інтарнату» ў асноўным харчавалася сухім правіянтам, дасланым ці прывезеным ад бацькоў. Раніцай і вечарам бывала кава. Абед, як папала. Часамі Марысі варыла суп, калі было сала на акрасу.

Ня лепш жылося й праваслаўнай моладзі, якая прыймала ўздел у працах левых арганізацый. Сродкі, якія здабывалі гэтыя арганізацыі ўзлі на актыўную працу, на выдавецтва, на пропаганду й г. д.

Але ў гэтых цяжкіх умовах гартаваўся моцны дух моладзі. У гэтай кухні рыхтавалася моладзь не на чыноўнікаў, не на панкоў, не на лёгкі хлеб, але на баравьбітоў за лепшую долю, за лепшую будучыню сваю й свайго сярмяжнага народу, якія вякамі жыў пад прыгнётам нацыянальным і сацыяльным. Таму вучнёўская моладзь дабравольна, бяз прымусу, без агітацыі стыхійна ўлівалася ў арганізацыі, якія вялі ўсъведамляючую, культурную й палітычную дзейнасць. Не чакала й не жадала ніякай матэрыяльнай заплаты за свой ўздел у працах беларускіх арганізацый, ці то «правых», ці то «левых», бо была съведамая, што спаўняе свой нацыянальны абавязак. Тут трэба яшчэ й яшчэ раз зазначыць, што польскія ўлады без пардону й аглядкі моцна прасльедавалі беларускі нацыянальны рух. З «правымі» непаслухмянцамі распраўляцца ня было так лёгка, бо можна было прасльедаваным нейкім чынам бараніцца ў судзе адпаведнымі параграфамі польскай канстытуцыі, якая быццам гарантавала нейкія права нацыянальным меншасцям да культурнай дзейнасці. Як гэта ў тых часах жартам і з насымешкай казалі: «Польская канстытуцыя гарантует беларусам права танцаваць «Лявоніху», але з польскімі прыпейкамі». Затое ўдзельнікаў «левых» арганізацый, польскія санкцыяны, адміністрацыйныя й школьнія ўлады грамілі без пардону, прыпісваючы нелегальну камуністычную дзейнасць. Штопраўда, камуністычная плынь дзейнічала на арганізацыйнае жыццё «левых» у Заходній Беларусі. Польскія санкцыяны ўлады мелі наяўныя доказы, што дзейнасць «левых» арганізацый фінансуе камуністычную партыю. Маючы «поўную падставы й правы» да ліквідацыі «roboty wywrotowej» без ніякага пардону, з усёй жорсткасцю змабілізіўшы паліцэйскі апарат, прыступілі да пагрому беларускіх «левых» арганізацый, у першую чаргу да ліквідацыі «Грамады». Арыштавалі шмат дзеячоў, у тым ліку й «нетыкальных»

сэнатарап і паслоў польскага парлямэнту на чале із старшынёю Браніславам Тарашкевічам. Запоўніліся «Лукішкі», а таксама астрогі на правінцыі. У ліку арыштаваных грамадаўцаў апынуліся й вучні Віленскай Беларускай Гімназіі. Некаторыя зь іх паслья съледзтва й суда ў гімназію ўжо не вярнуліся...

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ Й РЭЛІГІЙНАЯ РОУНАСЬЦЬ

Як ужо сказана раней, нацыянальны й веравызнаўчы склад вучнёўскай моладзі, а таксама й настаўнікаў быў разнародны. з абсалютнай перавагай беларусаў праваслаўнага веравызнання. У сувязі з гэтым паўстае пытанье, ці ўзаемная варожасць нацыянальная й рэлігійная мела месца на грунтарце Віленскай Беларускай гімназіі, а таксама Радашкоўскай? Мы добра памятаем, як чужынцамі сяялася ўзаемная ненавісць і нават трывалая варожасць сярод нашага народу ягонай рэлігійнай рознароднасці. Праваслаўных царская ўлада сваім магутным апаратам на чале з праваслаўным расейскім духавенствам усіх залічала да «рускай» нацыянальнасці, каталікоў — да «палякаў», мусульманаў да татараў. Індэнтыфіковалася: праваслаўны — рускі, католік — паляк. Адсюль паўстала «руская» і «польская» веры.

Вось гэта «праўда», гэта «тэорыя», зроджаная ворагамі нашага народу для сваіх палітычных і захопніцкіх мэтаў, яшчэ й сёньня дзе-ні-дзе ў зачадзелых і ачмучаных галовах перахоўваеца, як съвятая запаведзь. Дзякуючы адпаведнай усьведамляючай працы беларускага патрыятычнага настаўніцкага актыву, гэта шкодная «тэорыя» сярод моладзі нашай гімназіі ня мела месца. Розыніца веравызнаўбая не дзяліла беларускай моладзі на варожыя лягеры. З пашанай адносіліся да рэлігійнай прыналежнасці і іх пачуццяў адных да другіх. Вычувалася пэўная талерантнасць нацыянальная й рэлігійная. Праваслаўная вучні зваліяліся ад занятоўкай на свае съвяты, каталікі на свае, а майсеевага вызнання на свае. Кожнае веравызнанне мела сваіх настаўнікаў па закону Божаму. Лекцыі закону Божага выкладаліся на беларускай мове, толькі для жыдоў парасейску, бо выкладчыкі ведаў беларускае мовы.

У той час (маю на думцы міжваенныя гады) калі шалеў польскі нацыяналізм на беларуска-жамойдзка-ўкраінскіх заходніх землях, калі польскае каталіцкае духавенства ад верху да нізоў праводзіла палянізатарскую акцыю супольна з усім дзяржаўным апаратам, калі вельмі рэзка выступаў рэлігійны антаганізм, у беларускай гімназіі шырылася рэлігійная талерантнасць (цярпімасць).

Мала таго, хоць ведама было, што будучы прасьледаваныя праз каталіцкія духоўныя ўлады, некаторыя беларускія ксяндзы й праваслаўныя съвятары, звязаныя з Віленскай Беларускай гімназіяй і зь беларускім адраджэнска-вызвольным рухам, (як напр. кс. кс. Адам Станкевіч, Вінцук Гадлеўскі, Улад. Талочка, Ільдэфонс Бобіч, Янка Семашкевіч ды іншыя, съвятары Пліс, Алякс. Коўш і інш.) стараліся закопваць пропасць, якая разъдзяляла беларусаў праваслаўных і католікаў. Яны на ўласную руку, рыскуючы перад сваімі духоўнымі ўладамі, праводзілі, як быццам экумэнічную работу. Як ведама, звычайна каталіцкае (польскае) духавенства на нашых землях і праваслаўнае — расейскае, або абруселае, жыло між сабою, як кот з сабакам. Канфлікты рэлігійныя й нацыянальныя маюць сваю шматвяковую гісторыю. Паглыбліся яны яшчэ больш паслья ліквідацыі Берасцейской рэлігійнай вуніі, якую мітрапаліт Язэп Сямашка распачаў у 1839 годзе. Гэтае «воссоедненіе»

з праваслаўнай царквой, як ведама праводзілася царскім апаратам у вельмі жорсткай форме. Узаемная нянявісць чужога нашаму народу духавенства праваслаўнага з каталіцкім асягнула найбольшую вышыню паслья паўстанняў, калі праваслаўнае духавенства апынулася на баку царскай рэакцыі, а каталіцкае ў варожым для цара лягеры. Нираз прыходзілася бачыць, як праваслаўны духоўнік праходзячы ля касьцёла не ўшаноўваў съвятыні зыніманьнем каплюша, а каталіцкі ксёндз таксама не ўшанаваў праваслаўнай съвятыні. І як адны, так і другі не заходзілі ў не «свае съвятыні», не кажучы ўжо пра ўдзельнічаныне ў набажэнствах. Ни толькі самі адны другіх баяліся, як дзяяблы съвянцонай вады іншага веравызнання і ўзаемных кантактаваў, але й сурова забаранялі сваім адзінаверцам, уключна да экскамунікі й праклінанью анафеме. У гэты-ж час мы сустракалі ў Вільні такія малаверныя факты: кс. Адам Станкевіч дружыў са съвятаром Аляксандрам Каўшом і пры сустрэчы пабратэрску абдываліся й цалаваліся; кс. І. Бобіч, кс. Ул. Талочка ў съценах Віленскай Беларускай Гімназіі — сустракаючыся ѹ пасяброўску сардэчна вітаючы з выкладчыкамі закону Божага іншага веравызнання, напр. з пратаерэм Плісам, рэктарам праваслаўнай духоўнай сэмінарыі Язэпам Дзічкоўскім, съвятаром Кульчицкім, з настаўнікам юдэйскага закону Божага Лазарам Абрамовічам і прадстаўнікамі іншых веравызнанняў, як стараверскага, пратэстанцкага. Мала таго, а. А. Коўш удзельнічае ва ўрачыстых днях кс. А. Станкевіча, як імяніны, юбілей 25-годзьдзя съвятарства і г. д. У съвяткаванынях беларускага нацыянальнага съвята, апрача съвецкіх акадэміяў адбываліся багаслужэнні ў царкве, у касьцеле съв. Мікалая, у сынагодзы. Вучнёўская моладзь, настаўнікі гімназіі і беларускае грамадства Вільні грэміяльна прымае ўдзел ў рэлігійных багаслужэннях прысьвечаных съвяту. Присутныя на багаслужбe (пры канцы) адсыпевалі гімн «Божа, што калісь народы на асобы падзяліў». На багаслужэннях прысьвечаных нацыянальнаму съвяту, ці з прычыны пачатку школьнага году і ў царкве і ў касьцеле ўдзельнічалі ўсе жадаючыя бяз розыніцы веравызнання. І мы маглі бачыць, як кс. Адам Станкевіч пры заканчэнні праваслаўнага багаслужэння падыходзіў да алтара й разам з усімі цалаваў крыж, а за ім падыходзілі прысутныя каталікі й прыкладаліся да праваслаўнага крыжа. А на каталіцкім багаслужэнні мы бачылі а. А. Каўша ці Кульчицкага, якія з павагай маліліся, кладучы на сябе праваслаўны крыж шырокім размахам рукі. Такія прыклады збліжалі аднакроўных братоў, парозненых варожым духавенствам, якое служыла ня столькі інтарэсам Божым, колькі сваім асабістым...

ПАСТУПОВАЯ ЛІКВІДАЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ ГІМНАЗІЯЎ

Ня будзе самахвальствам, калі скажу, што будучы вучнem Віленскай Беларускай Гімназіі, я даволі шырока разгарнуў, як у нас казалі, беларускую работу ў сваім вісковым асяродзьдзі. Мая вёска Цяцеркі й суседняя парафіяльная Бародзічы сталіся цэнтрам беларускай культурнай і палітычнай дзейнасці, якая праменявалася можна сказаць, амаль на цэлы Браслаўскі павет.

Для таго, каб наша дзейнасць мела легальны характар, каб лепш было барацьца перад польскімі адміністрацыйнымі й палітычнымі ўладамі, мы арганізавалі ў Цяцерках гурток Беларускага Інстытуту Гаспадаркі й Культуры да якога належала моладзь і Беларускага Сялянскага Саюзу. Як адна, так і другая арганізацыя мелі свае цэнтры ў Вільні. Моладзь і старэйшае пакаленіне хоць і напатыкалі ў сваёй

працы бязупынныя перашкоды й шыканы, усё-ж рабіла вялікую культурную, усьведамляючую нацыянальна работу. Пашыралася друкаванае слова й беларуская народная песня, ставіліся на сцэнах п'есы, дэмантравалася беларускае нацыянальнае адзеньне. Былі саматужна арганізаваныя беларускія бібліятэкі. Трэба шчыра сказаць, што вялася чистая беларуская праца, якая была карыснай і патрэбнай нашаму народу. У нашым асяродзьдзі ня было ні здраднікаў ні рэнегатаў...

Пакуль не паявіліся «добрая» й «благая» апякуны, хоць і ў вельмі цяжкіх умовах, дзіве апошня беларускія гімназіі (Віленская й Радашкоўская) працавалі нармальна й пачэсна выконвалі свой абавязак, рыхтуючы ў патрыятычным духу моладзь — прышлых съведамых і адважных барацьбітоў за лепшае заўтра свайго народу. Роля беларускіх нацыянальных кузняў з кожным днём рабілася нязноснай для ворагаў беларускага адраджэння. І гэтыя адвечныя ворагі пастанавілі ўсімі даступнымі сабе сродкамі, уключна да нізкай і нахабнай правакацыі, ліквідаваць гімназіі. Ворагі папросту баяліся росту беларускай інтэлігенцыі, таму пільна шукалі спосабы ліквідаваць беларускія гімназіі.

Пачалася дэмаралізацыя моладзі, адрыў яе ад кнігі, ад навукі. Усыед за гэтым пайшлі арысты, паліцэйскі тэрор, запужванье. Зьявіліся сярод моладзі (на шчасце нешматлікі) адзінкі правакатарап, а таксама супрацоўнікі з уладамі сярод настаўнікаў.

Ужо ў 1926-27 годзе Віленская Беларуская Гімназія была рэарганізаваная. Засталося толькі 7 клясаў. Восьмую клясу злыквідавалі. Пасыля заканчэння 7 клясаў Віленской Беларускай Гімназіі, я падаўся ў Радашкоўскую Беларускую Гімназію, у якой была восьмая кляса. Праз 9 месяцаў я здабыў атэстат Радашкаўской Гімназіі.

Сярод лета, калі я памагаў на бацькавай гаспадарцы й абдумваў як перайці ў Чэхаславакію, неяк нечакана зявіўся да нас польскі паліцыянт і загадаў мне зьбірацца ў дарогу. (Відаць паліцыя пранюхала, што я зьбіраюся ўцякаць за мяжу). Уся сям'я ўстрывожылася, маці з горкімі съязамі падрыхтавала мне ў хатуль бялізну й харч, а брат запрогшы каня завёз мяне ў паліцыянта ў Браслаў. Адсюль без аглядкі трапіў я ў 1-шы полк легіёнаў у Вільні.

СЛУЭТЫ НЕКАТОРЫХ НАСТАУНІКАУ ВІЛЕНСКАЙ БЕЛАРУСКАЙ ГІМНАЗІІ

Думаю, што мэтазгодна будзе назваць некаторых настаўнікаў і ў меру магчымасці коратка ахарэктарызаваць іх, як пэдагогаў, і як грамадзянаў.

За гады маёй навукі ў Віленской Беларускай Гімназіі, як кажуць, зъмянілася аж чатыры дырэкторы. Калі я прыехаў на ўступныя экзаміны ў гімназію, застаў яшчэ дырэктарам М. Кахановіча, які ўжо перадаваў абавязкі дырэктара Браніславу Тарашкевічу. У сувязі з выбраньнем яго ў паслы польскага сойму, Тарашкевіч дырэктарам быў коратка. На яго месца прыходзіць настаўнік фізыкі й матэматыкі інж. Антон Нэканда Трэпка. Яму давялося даўжэй кіраваць гімназіяй. Пазней новым дырэктарам стаў Радаслаў Астроўскі.

Пра кожнага можна сказаць нямала, асабліва пра Астроўскага, бо пры ягоным дырэктарстве я вучыўся найдаўжэй. Старшыя вучні казалі пра Кахановіча, што быў гэта добры настаўнік чулы выхаваўца. Меў адну загану, ён любіў перакуліць поўна налітую чарку моцнай гарэліцы-весялушки. Меў ён вельмі прыгожую жонку.

Кахановіч быў выбраны ў польскі сойм, і гэта змусіла яго адмовіцца ад дырэктарства гімназіі. Зарплата яго высока павялічылася, і Кахановіч зусім расціплюйся. Былі выпадкі, калі знаходзілі яго лежачым на вуліцы... Добра ня ведаю, дабравольна, ці пад націскам польскіх уладаў, Кахановіч легальна праз Гданьск выехаў у Савецкі Саюз. Які лёс сустрэу яго там, сказаць цяжка, але відаць такі, як усіх іншых беларускіх дзеячоў.

Браніслаў Тарашкевіч таксама нядоўга выконваў абавязкі дырэктара гімназіі. У ніжэйшых клясах ён ніякіх предметаў не выкладаў. У старэйшых — лацінскую мову і, здаецца, беларускую літаратуру. Яго веда ў галіне беларускай філялёгіі была вялікая й грунтоўная. Выкладаў ён, як казалі вучні старэйшых клясаў — цікава. Моладзь яго любіла — быў ён чулы на патрэбы, даступны, добры. Шмат увагі ўдзяляў школьнаму хору й розным самадзейным гурткам. Вучні любілі яго ў шанавалі. Калі разгарнулася шырокая палітычная дзеянасць, Тарашкевіч пакідае гімназію, але контактат з ёю не зрывале. Я меў прыемнасць быць у кампаніі пасла Браніслава Тарашкевіча. Бацькі яго — сяляне жылі ў вёсцы Чарнулішкі, каля Вільні. Прыйжджаючы да бацькоў крыху адпачыць, Тарашкевіч заўсёды наведваў у Лаварышках кс. Янку Семашкевіча, які пісаў беларускія вершы пад псэўданімам Янка Быліна. У Быліны я гасціцца некалькі разоў. Кс. Семашкевіч быў ведамы са сваёй дасыцінай і весялосцю, як з рукава сыпаў народным гумарам. Аказваецца, што й мой дырэктар, у гімназіі паважны, часам нават суворы, тут у кватэры Быліны быў простым дасыціным, находлівым субяседнікам. Ягоныя гумарыстычныя апавяданыні, абразкі й прымаўкі былі надзвычайныя. Зварачаў на сябе ўвагу ў гутарках на паважныя тэмы. Я. Быліна казаў: «Бранюк мудрэйшы за Салямана».

Пасыля Браніслава Тарашкевіча, нейкі час кіраваў гімназіяй інж. Антон Нэканда Трэпка. Быў ён чалавекам грунтоўнай веды ў галіне фізыкі й матэматыкі, добры пэдагог, добры чалавек, але даволі нэрвовы й хуткі. Меў съхільнасць да перабольшвання малых фактаў, арганізацыйна-адміністрацыйных здольнасцяў ня меў.

Апошнім майм дырэктарам (1926 г.) быў Радаслаў Астроўскі. Быў гэта вельмі энэргічны, быстры чалавек, дасканалы арганізатор і адміністратор. Дысцыпліну паставіў у гімназіі амаль вайсковую. Выгляд меў суворы, але часам прасьвечвалася ўсъмешка. Крочыў па калідорах гімназіі, як камандзір на парадзе. Ня ведаю, ці хто яго любіў, але баяліся ўсе. Як настаўнік — быў выдатны. Вельмі цікава праvodзіў лекцыі матэматыкі й астраноміі.

Пакуль моладзь не ўцягнулася ў палітычную дзеянасць «Грамады» ды іншых акцыяў, дысцыпліна й узровень навукі ў гімназіі былі даволі высокія. Выпускнікі Віленской Беларускай Гімназіі ў Чэхаславаччыне лічыліся добра падрыхтаванымі да навукі ў вышэйшых установах. Але, калі перастаў дырэктар быць дырэктарам, а вучні вучыцца, то й узровень ведаў навучэнцаў аbnіжыўся. Пачаліся непаладкі, балаган і тэрор. Гэта быў пачатак ліквідацыі гімназіі, гімназіі з чистым беларускім абліччам.

Варта затрымацца на апісаныні настаўнікаў гімназіі, найперш тых, якія найглыбей засталіся ў маёй памяці.

Пра ксяндза Адама Станкевіча, як чалавека й выдатнага дзеяча беларускага нацыянальнага й культурнага адраджэння ў Заходній Беларусі, было-б кашчунствам пісаць коратка ў гэтых успамінах. Яго імя заслужыла на тое, каб нехта з ма-

ладых, чэсных беларускіх патрыётаў напісаў доктарскую дысэртацию пра яго. Ён адзін з найбольшых і непахісных маякоў беларускага нацыянальнага ѹсацыяльнага адраджэння беларускага народу.

Думаю, што ня будзе перабольшаньня, калі скажу, што ў калектыве пэдагогаў Віленскай Беларускай Гімназіі, праз усе гады яе існаваньня, ня было яму роўнага. Ягоныя адносіны да вучняў былі і бацькоўскія, і сяброўскія. Быў ён добрым настаўнікам і вельмі разумным, дыпляматычным выхаваўцам. Ягоныя лекцыі закону Божага ці лацінскай мовы, былі прыемныя й карысныя. Ягоныя лекцыі закону Божага выкладаліся без падручнікаў. Гэта былі вельмі зімальныя філозофска-людзкія, жыццёвые прыемныя бяседы. Мэтай ягоных лекцыяў было пасеенне ў душы моладзі любові да свайго народу, здаровае й глыбокае маралі, этикі, гуманізму, любві да працы, якая выцякае з хрысьціянскага наўчаньня.

Ксёндз Адам ((як яго ўсе называлі), быў простым, беспасрэдным, сяброўскім. Характэрнай рысай яго было дзяліца апошнім кавалкам хлеба са сваімі вучнямі, або патрабуючымі дапамогі. Ксёндз Адам ніколі не зрываў контактаў з моладзяй, якая вучылася ў Віленскай Беларускай Гімназіі ці на ўніверсітэце Стэфана Баторага ў Вільні. Быў ён звязаны й з студэнтамі-беларусамі, якія вучыліся за межамі. Калі хто з вучняў па сваёй незаможнасці ня мог аплаціць вызначанай сумы за навуку, а такіх было нямала, асабліва выхадцаў зь вёскі, то як-жа часта кс. Адам вытрасаў апошнія злотыя са свайго партфэля...

Па выезьдзе Максіма Гарэцкага ў Сав. Беларусь, беларускую мову выкладаў Антон Луцкевіч. Родную мову ды літаратуру, Луцкевіч выкладаў умела й цікава. Ён умеў таксама, як і М. Гарэцкі, распаліць агонь у маладых сэрцах гарачай любові да свайго роднага краю ды народу, да сваёй культуры. Ягоныя лекцыі былі вельмі зімastoўныя, цікавыя, зімальныя ды карысна ўзбагачалі нашу веду пра родную мову й літаратуру. Ён умеў вельмі сугэстыўна падаваць матэрыял. Ягоныя паясьненныні тэмаў шырaka выходзілі за рамкі прадбачанай праграмы.

Гледзячы сёньня з пэрспэктывы часу на асобу Антона Луцкевіча й ягонага брата Івана, перажываем вялікую крывауду й абурэнне на тых, якія так хлусыліва прадстаўляюць і зневажаюць заслужаных дзеячоў нашага народу. Хто-ж, як не пакаленьне Луцкевіча і іхных сучаснікаў, працярэбліваў съцекі й выводзіў з джунглі цемры ды несьвядомасці наш народ і паказваў яму съвятыню вучыў разам з Я. Купалам, Я. Коласам, праф. Эпімах-Шыпілам людзьмі звацца. Яны, тое пакаленьне заслужыла на народную пашану, на пачэснае месца ў сапраўднай гісторыі нашага народу.

Апрача пералічаных духовых атрыбуutaў Антона Луцкевіча, хочацца яшчэ скажаць, што быў гэта чалавек вялікай і глыбокай культуры, якая праменявалася ад яго на асяродзьдзе ў якім ён прабываў. Яго паглынальная натура прымала для сябе ўсё ўзынёсле ў лепшае з культуры Захаду, дзе ён пабываў. І гэта, мабыць, не аднаго хамуйлу дражніла, разіла, і пры нагодзе за ягоную культурнасць упікалі.

Па нейкім часе беларускую й расейскую мовы пачаў выкладаць Міхаіл Заморын. Скуль ён узяўся, я ня ведаю. Па сваіх паводзінах быў гэта тып царскага афіцэра. У гімназіі ён стараўся стварыць рэактуцкую дысцыпліну.

Расейскую мову ён ведаў добра, а беларускую, відаць, вучыўся, вучачы нас. Яго беларуская вымова была штучная й чужая для нашага вуха. Ужыцца з вучнямі ня змог. Такім і застаўся...

Агульную гісторыю выкладаў Савіцкі, на імя, здаецца, Янка. Быў ён добрым пэдагогам, свой прадмет ведаў грунтоўна й сваю веду ўмеў перадаць вучням. Савіцкі меў прывычку чытаючы лекцыю стаяць ля печы й грызыці пазногі. Шукаючы лепшых варункаў працы й жыцця, падаўся ў Менск. Сълед па ім загінуў...

Найбольш «пацешнымі» настаўнікамі былі: Іваноў, Сяняўскі, Каліноўскі й Данілевіч.

Настаўнік Іваноў быў расейцам. Крыху падвучыўшыся беларускай тэрмінагёгіі, выкладаў матэматыку. Быў добры спэцыялістам-настаўнікам. Ведама было, што ён гадаваў козы. Вучні даведаўшыся пра «гоббі» Іванова, заводзілі зь ім жарты. Няраз, асабліва Янка Марцінчык, пачынаў расказваць настаўніку пра яго суседзкія козы, і Іваноў іншы раз слухаў гэта доўга й уважна.

Ів. Сіняўскі быў выбуховым, крыклівым, гвалтоўным у рухах. Ня меў ніякага дару настаўніцкага майстэрства. Вельмі нэрвовы. Быў неахайным, заўсёды меў брудныя рукі, часта не галіўся, а як выходзіў зь клясы, то ўесь быў вымазаны крэйдай.

Вальдэмар Каліноўскі, настаўнік польскай гісторыі быў чалавекам добрым, лагодным. Чытаючы лекцыі, падручнік трymаў пад самым носам. І гэта заўсёды. Пры адказах вучні таксама клалі перад сабою падручнік польскай гісторыі й чыталі слова ў слова. За гэта праф. Каліноўскі публічна хваліў апытанага ды казаў сядцаць.

Настаўнік Данілевіч, які выкладаў фізыку, быў чалавекам немаладым, старым кавалерам. Яго фізычную презэнтацыю можна акрэсліць адным словам: «бядалага». Блізаруکі, хадзіў павольна, клышавы, размаўляў таксама павольна. Як пэдагог быў добры з грунтоўнымі ведамі. Меў свае дзівацтвы, і вучні гэта добра падмячалі. Адзнакі ставіў надзвычай нізкія, на пратэсты не зважаў.

Таксама ў гіназіі звязрталі вялікую ўвагу на песню й музыку. Існаваў добра арганізаваны школьны хор. Кіравалі хорам выдатныя знаткі гэтага мастацтва, як Егер, Рыгор Шырма, Альбін Стэповіч ды іншыя.

Рысаваць вучыла Ніна Сасноўская. Мілая, зь вялікай культурай і пэдагагічнай ведай мастачка. Мела цяжкасці з утриманнем дысцыпліны.

Драматычным гуртком кіраваў Мікола Красінскі, пасыля М. Шчапановіч і Франьцішак Аляхновіч, беларускі драматург.

Успомніў я маленьку частку той багатай у розныя факты гісторыі Віленскай Беларускай Гімназіі. Некаторыя мамэнты могуць быць супярэчлівыя, бо мінула ад того часу шмат гадоў. Гімназія існавала ў нялёгкі час, і такія настаўнікі, як Алёна Сакалова да апошніх дзён існавання гімназіі гэраічна змагаліся за кожную душу нашай моладзі, каб яна ня трапіла ў янычары.

Будучыя гісторыкі яшчэ скажуць сваё важкае, цікавае слова пра існаванье Беларускай Гімназіі ў Вільні, якая закончыла сваё славнае жыццё ў 1944 годзе...

(працяг будзе)

КОЖНЫ БЕЛАРУС ПАВІНЕН АДВАЖНА й САМААХВЯРНА

ЗМАГАЦЦА ЗА ПОУНУЮ НЕЗАЛЕЖНАСЦЬ СВАЕ БАЦЬКАУШЧИНЫ !

Васіль Будзімер (Нямеччына)

СЯЛЯНСКАЕ ЗЕМЛЯКАРЫСТАНЬНЕ НА БЕЛАРУСІ

1. Становішча беларускага сялянства да лютайскай рэвалюцыі 1917 г.

Беларускі селянін адвечна марыў аб сваім уласным куску зямлі з выгаднаю сялібаю, чыстаю смачнаю вадою для піцьця, урадлівымі нівамі й сенажаціямі, ды добрымі памеркаванымі суседзямі. Ажыццяўленыне гэтых мараў было вялікай, радаснай падзеяй у жыцьці, съветлым съятам, ад якога вёўся падлік гадоў народжаным і памерлым у сям'і, прызваных у войска й іншым важным здарэнням.

Недарма наш выдатны паэт Якуб Колас у сваёй цудоўнай паэме «Новая зямля» так вобразна й прыгожа, з таленавітай аналізай сялянскіх думак-мараў праудзіва адлюстраваў прагавітую смагу зямельную панскага лясьніка Міхася й яго брата Антося.

Калі мы зробім невялікую экспкурсію ў гісторыю землякарыстаньня на Беларусі, то пераканаемся, што ад часу вызваленія ад панскага прыгону да новай калгаснай паншчыны толькі шчаслівия адзінкі, перамагаючы надзвычайнія цяжкасці, змаглі наладзіць сваё сялянскае жыцьцё паводле сваіх думак і жаданьняў.

Не патрэба асобных доказаў і прыкладаў, каб беспамылкова пераканацца, што нашае сялянства, вызваленае ад прыгону й надзеленае зямлёю маніфэстам цара Аляксандра II у 1861 годзе было моцна пакрыўджана. Самыя горшыя землі абшарнікі аддалі ў надзелы бытым прыгонным. Неурядлівия пяскі, часта за дзесяць-пятнаццаць кіляметраў ад сялібаў, ды балоты з кіслаю асакою й лазняком, былі «дараваны» сялянам у выкананьне міласцівага маніфэсту цара-вызвольніка. За гэтая царская й панская ласкі сяляне абвязаны былі выплачваць кошт зямель на працягу пяцідзесяці гадоў. Выкупілі і ўсе заплацілі! А між іншым нашы прадзеды й дзяды мелі бязумоўнае права й бяз выкупу атрымаць сваю зямлю.

Крыўды былі ў той час адсунутыя ў бок, хоць паасобныя паўстаньні на Віцебшчыне, Magileўshchynе асабліва, як трывожныя зарніцы, асвятлялі небасхіл. Слаўнае паўстаньне ў 1863 годзе пад правадырствам Каствуся Каліноўскага, гэта першая спроба беларускіх сілаў із зброяю ў руках здабыць незалежнасць, бязумоўна мела мэтаю справядліва вырашыць у першую чаргу сялянскае пытаньне. Не дарма-ж Каствуся Каліноўскі паўстанскую газету назваў «Мужыцкай праудай». Паўстаньне было здушана. Крыўда нязнікта, няпрыкрытае ашуканства пры надзяленыні зямлёю пасыля скасаваньня прыгону засталося, і выклікала справядлівы недавер сялянаў да абшарнікаў і рознага роду чыноўнікаў. Недавер, як ліхая спадчына, так і застаўся назаўсёды.

Устойлівасць сялянскіх гаспадарак ня была абаронена спэцыяльнымі разумнымі законамі, як гэта было ў ёсьць, прыкладам у Нямеччыне. Таму ня выпадкова, ужо ў першых гадох нашага стагодзьдзя ў вёсках амаль зынклі моцныя з поўнымі надзеламі гаспадаркі. Як толькі ў сем'ях павялічваліся дарослыя, якія ня мелі іншых способаў жыцьця, як земляробства, сялянскія сем'і прыступалі

амаль бяз вынятку да падзелу зямлі й іншай маесці.

У выніку такіх падзелаў у вёсках не хапала месца на сялібах для будаўніцтва хатаў новым гаспадаром. У такіх выпадках узынікалі паралельна з старымі сядзібамі новыя вёскі-выселкі. Такое зъявішча вельмі выразна можна бачыць у вёсцы Лучнікі, якая знаходзіцца ля самага места Слуцку, або ў вёсцы Языль у чатырох кіляметрах ад Старога Урэчча (на Случчыне). Гэтыя вёскі сталі «двух і трох - павярховымі». Вузенькія ніўкі дзялілі ўжо ня ўздоўж, а аддзельнымі кускамі ўпоперак, бо барана была шырэйшая за ніўку й займала-б сваімі зубамі паласу суседа. Гэтыя сямейныя падзелы гаспадарак выклікалі між братамі й бліzkімі родзічамі сваркі й бойкі, судовыя справы, якія цягнуліся гадамі й бязумоўна выклікалі толькі непатрэбныя траты сродкаў і часу. Новыя маламоцныя гаспадаркі прымелоўвалі да сябе селяніна й трymalі яго на становішчы галоднага паўпраletара, які хапаўся за ўсякую выпадковую працу, каб пракарміць сям'ю. Ён наймаўся ў парабкі да абшарніка за самую нізкую аплату, ехаў у Данецкія вугальні капальні (з Magileўshchynы) на цяжкую працу шахцёра, працаўваў на высеках і сплавах лесу, наймаўся арцелямі на цяжкія земляныя працы на будовах чыгунак. Не выпадкова-ж ведамы расейскі пісьменнік Някрасаў у сваёй паэме «Жалезная дорога» так спагадліва аддаваўся аб беларусу землякопу. Сапраўды, беларускімі рукамі будаваліся тагачасныя чыгункі.

Больш адважныя, маладыя й здаровыя пакідалі сваю няласкавую бацькаўшчыну й ехалі за акіян у далёкую Амэрыку, Канаду й Аргентыну, каб там на чужыне знайсці лепшую долю й дабрабыт. Бальшыня эмігрантаў ставілі сабе за мэту на самай цяжкай працы загараваць неабходныя сродкі, вярнуцца на бацькаўшчыну, каб там набыць зямлю й уласны кут. Войны, акупацыі ды савецкі серп і молат шмат каго затрымалі на чужыне назаўсёды.

Гэтым толькі можна тлумачыць многалюдную беларускую старую эміграцыю ў ЗША.

Тыя, што мелі працаздольныя сем'і, шукалі ратунку ў арендах зямлі, якую бралі ад дробных земляўласнікаў. За гроши, на палову ўраджаю й іншыя варыянты аплаты за права апрацоўваць чужую зямлю, асяляліся арэндатары. Мэта была адна: праз пятнаццаць-дваццаць гадоў цяжкай працы, ашчаднасці ўва ўсім, абмежаваныя самых неабходных патрэбаў, зберагчы сродкі, пасыля набыць зямельную ўласнасць, каб спакойна дажыць працоўны век на сваёй зямлі й каб дзеды ўжо не валачыліся па сьвеце.

А хто падлічваў той беларускі народ, які з торбамі на пляchoх, за многа дзесяткаў кіляметраў шукаў новыя землі на бязъмежных былых лясных абшарах магнатаў кн. Гоэнлёгэ, гр. Плятэраў, Гамаліцкіх і іншых.

Лес у векавых пушчах быў бязылітасна зынішчаны й вывезены за межы краю, а пасекі з пнёўем засталіся. Сярод гэтых пнёў-яў на Бабруйшчыне, Ігуменшчыне, Барысаўшчыне ды амаль на ўсёй лясной Беларусі шукаў народ працы на зямлі.

За гаротныя сродкі ды пры дапамозе банкаўскага крэдыта набывалася пасека. Селянін пакідаў цесную вёску, прадаваў нярухому маесці і з сваім скарбам і сям'ёю перабраўся на новую зямлю. Каб пабудаваць сваё жыцьцё на гэтых, часта й добрых землях, патрэбна была сіла, упартасць ды вытрымка перанесці цяжкія ўмовы жыцьця першага дзесятка гадоў. Выплаціўшы крэдyt, пабудаваўшыся, перабраўшы кожны кусочак зямлі матыкаю, ачысьціўшы пасеку ад карчоў,

можна было ўжо спадзявацца на дабрабыт. І запрауды, праз шэраг гадоў на дзікіх пнёўнях пакутнікі стварылі квітнеючыя хутары, засынкі, пасёлкі. Шырокая паласа гэтых паселішчаў з заможным сялянскім жыцьцём, цягнулася па абодвых бакох старой шашы пачынаючы ў некалькі кіляметрах ад Слуцка, аж да самай рэчкі Арэсы й далей на паўдня да балотаў Любансчыны.

Знайшлі сабе месца беларусы, асабліва з Магілёўшчыны, на землях далёкага Сібіру, куды было арганізавана, хоць і дрэнна, перасяленыне, так званым перасяленчым камітэтам расейскай дзяржавы.

Аднак усе гэтыя пошуки зямлі не маглі вырашыць цалком зямельнага пытання на Беларусі. Першая Сусветная вайна зь яе зынішчэннямі, доўгатрывалым фронтам на абшарах нашай бацькаўшчыны, прымусовым бежанствам, канчальна падарвалі эканоміку вёскі, пакінуўшы пажарышчу, калючи дрот, незасыпаныя акопы, калекаў, удоў, сірот ды бязыменныя магілы па бакох вялікіх дарогаў.

Поруч з малазямельнай вёскай вялася гаспадарка ў маёнтках абшарнікаў. Урадлівыя палі, сакавітыя мурожныя, або заліўныя сенажаці, тысячы гектараў цудоўных бароў, танныя рабочыя рукі стварылі ўсе ўмовы, каб маёнткі на Беларусі сталі навычарпальнай крыніцай розных сельска-гаспадарскіх прадуктаў. З боку абшарнікаў неабходна было толькі стараныне, каб далёка не адстаць ад тэхнікі й тых агранамічных мерапрыемстваў, якія ўжываліся ў сельскай гаспадарцы на Захадзе. На добры лад абшарнікі абавязаныя былі пабудаваць цэлы шэраг прадпрыемстваў у маёнтках па пераапрацоўцы й кансэрвациі сырых прадуктаў зямлі, садоў, гародаў. Прадукцыя такіх прадпрыемстваў, як крахмальні, масла-сыравары, сушыльні фруктаў і гародніны, алейні знайшлі-б збыт, а млыны, цагельні, чарапічныя заводы памагалі-б эканамічнаму росту краю. Наагул, усякія прадпрыемствы нясуць прагрэс, даюць рух уперад, а галоўнае далі-б працу бязъязмельнаму сялянству, чым паслабілі-б на вёсцы бяду й галечу.

Праўда, Беларусь мела досьць густую сетку бравароў. Але бравары не працаёмкія прадпрыемствы й прыносялі даход толькі абшарнікам. Сыпірт меў добры збыт, а сыравіна для яго — бульба, вельмі ўрадлівая на нашых глебах. Нашы паны-абшарнікі ня думалі аб дабрабыце краю, на далёкай адлегласці стаялі ад народу, вялі ў бальшыні лёгкадумнае жыцьцё, раськідаючы ды прагульваючы аграмадныя сродкі за межамі й на розных «цёплых водах».

2. Змаганыне сялян за зямлю паслья лютайскай рэвалюцыі — арганізацыя саўгасаў і земляўпарадкаваныне.

Беларускае сялянства нездаволенае было палітычнымі й эканамічнымі парадкамі ў расейскай дзяржаве. Вёска спадзявалася, што рэвалюцыя павінна ўнесці нейкія змены ў ёйнае незайдроснае жыцьцё. Асаблівую надзею на рэвалюцыю ўскладала бяднейшая частка вёскі й бяспраўныя парабкі маёнткаў. Адны спадзяваліся атрымаць зямельныя прырэзкі да сваіх вузенькіх ніўкаў, а ў другіх ўваскрэслі надзеі на атрыманыне зямельнай собскасці, якую мела даць ім бяз выкупу дзяржава.

Вось-жа з такімі настроемі спаткала вёска лютайскую рэвалюцыю 1917 году, а разам зь ёю й беларускае сялянства, што было апранута на розных франтох у салдацкую шынэль. Таму й ня дзіўна, што з рэвалюцыяй у вёсках, воласцях,

паветах узыніклі розныя зямельныя камісіі й камітэты. Агульнае зъяднаныне вёскі штурхала сялян шукаць выхаду. Такім выхадам была зямля. Трэба было яе знайсьці й засеяць за ўсякую цану. Думалася, што хто пасе, то той і пажне. Так гаварыла народная мудрасць.

Аднак на Беларусі не заўсёды жалі тыя, хто сеялі. Войны й акупацыі паслья рэвалюцыі прынеслы вёсцы яшчэ большыя спусташэнні, боль і смутак людзям. Адныя агітавалі за захоп зямлі, адначасна накладаючы сваю цяжкую лапу на абшарніцкія маёнткі й утвараючы там савецкія гаспадаркі. Прыходзілі другія й жорстка каралі, а то й проста бяз суду зынішчалі нарушальнікаў замельнай собскасці.

З прыходам савецкай улады замест маёнткаў паўставаў саўгас. Перамяніўся толькі шыльд, а ў саўгасах працевалі тыя-ж бяспраўныя парабкі. Адносіны да акаляючага сялянства ні ў чым таксама не зъмяніліся: як і пры абшарніку саўгас за высокую часць для сябе здаваў малазямельным сенажаці, за карыстаныне пашаю зь вёскі сцягвалася плата грашыма або адработкам. За невялікія патравы саўгаснай собскасці накладаўся штраф. Савецкія суды таго часу за дробныя ўчынкі каралі сялян прымусовай працай у тых-же самых саўгасах.

Усвоішы добра няхітрую дыялектыку прарапанды, што ўсё належыць да народу, у тым ліку й савецкая гаспадарка, сялянству зусім не падабалася ў вядзеньне гаспадаркі ў саўгасе. Прыкладам, для сялян зусім незразумелым было, чаму на Случчыне на багатых урадлівых глебах, замест патрэбнай людзям пшаніцы, уся зямля ў саўгасах засявалася кармоваю травою «ежа». Як насеяньне гэтай «ежы», так і самая трава вывозілася за межы Беларусі. Кіраўнікамі саўгасаў назначаліся ў бальшыні самадуры або людзі, якія ніколі ня бачылі, адкуль бярэцца хлеб. Так у вадзін з буйнейшых саўгасаў Беларусі, што знаходзіўся ў Уздзёнскім раёне, назначаны быў новы кіраўнік. Прыймаючы запасы збожжа ў саўгасным сывірне, ён вельмі зьдзіўлена спытаў свайго папярэдніка: «Нашто саўгасу трэба трymаць у сывірне цэлья два засекі перцу?» Гэты небарака-кіраўнік вялізарнай савецкай гаспадаркі насеяньне вікі палічыў за перац. А між іншым ён быў добрым спэцыялістам у іншай галіне працы. Людзі бачылі гэта ўсё, бачылі, што дабрабыт пераселенай, малазямельнай і абяднелай вёскі зусім не палепшыўся за кошт вялізарных уладаньняў былых маёнткаў.

Землі дробных хвальваркаў былі перададзеныя ў часовае карыстаныне парабкам і безъязмельным сялянам. Але-ж не ў ваўсіх мясцовасцях былі гэтыя фонды. У пошуках зямлі бедната пачала расчышчаць і раскарчоўваць лясныя плошчы. Гэта было вельмі пашырана ў лясных частках нашага краю. У лесе аблюбоўвалі зручныя мясціны, асабліва былі да гэтага прыдатныя зарасьлі клёну, арэшніку, грабу. Зараз слі з дрэвамі нішчылі сякераю й агнём, матыкаю й граблямі з большага падрыхтоўвалася зямля й засявалася надзвычайна ўрадлівым на такіх навінах просам.

Невялікая плошча такой пасекі забясьпечвала сям'ю смачнаю пшоннаю кашаю. Пасевы проса рабілі падлесную зямлю пухкай і прыгоднай да пасеву жыта восеніню, якое таксама давала ладныя ўраджай. Лапінкі ворнай зямлі ў лясах павялічваліся, гаспадары ўрэшце кідалі няўтульныя вёскі зь навыгоднымі сялібамі і ўкрадкамі перавозілі свае хаты з маемасцю на новую зямлю, якая шчодра аплачувала хлебам іхнью цяжкую працу. Такіх высяленцаў у вёсцы жартам называлі «дышэртырамі». Улады прабавалі весьці змаганыне з гэтым самавольствам,

але ў тых часы ня мелі пасъпеху. У многіх мясцох прыходзілася лічыцца з фактам існаваньня гэтых пасяленцаў, і пры земляўпарадкаваньні гэтым бедаком былі выразаныя пасёлкі й хутары.

Пад уплывам прапаганды і ў пошуках лепшага жыцьця ў першыя гады ўлады саветаў бесшабатныя гультаі на чале з ідэалістам-шукальнікам раю й справядлівасці на зямлі арганізоўвалі ў былых маёнтках камуны. Шырокага распаўсяуджаньня камуны ня мелі. Вынікі жыцьця іх разьвіцця былі канфузныя. Калі ў камунах запасы харчоў праелі, а маемасць маёнткаў расцягнулі, «камунары» паміж сабою пасварыліся, камуна развалілася й яе сябры разыйшліся, хто куды.

У другой палавіне 1923 году, з разваротам новай эканамічнай палітыкі, як вынік сялянскіх паўстаньняў і нездавален’ня савецкай харчовай разьвёрсткай, паўсталі пытаць аб прывядзен’ня ў нейкую систэму землякарыстаньне на вёсцы. Насыпела патрэба прывядзен’ня земляўпарадкаваньня. Немагчыма было па два разы на год дзяліць і перадзельваць зямлю, што была перададзена з запасных фондаў. На Беларусі ня прывыклі да перадзелаў зямлі, як гэта было ў Расеі пры аўшчынным карыстаньні зямлёю. Нарэшце трэба было новым гаспадарам адвесці сялібы, каб даць ім магчымасць прыступіць да будаўніцтва.

Народны Камісарыят земляробства на Беларусі ўзначаліў у той час энэргічны і талковы Дэймітра Прышчэпаў. Будучы беларускім нацыяналістам, селянін па паходжаньню, былы настаўнік, ён вельмі добра ведаў, чаго хоча вёска. У мінулым Прышчэпаў належыў да партыі сацыялістых рэвалюцыянеру, меў здаровы практичны разум. Хадзілі чуткі, што Прышчэпаў пасьля захопу бальшавікамі ўлады прыймаў удзел у паўстаньні супраць саветаў. Яго судзіў вайсковы tryбунал і тады галаву яго ўратаваў на нейкі час адзін з сяброў tryбуналу. Будучы ўжо народным камісарам земляробства, Прышчэпаву ўдалося пабыць у Даніі і ў Нямеччыне. Ён пабачыў там высокі ўзровень сельскай гаспадаркі, заможнае й незалежнае жыцьцё данскага фармэра й нямецкага баўэра. Пад уражаньнем высокага ўзроўню сельскай гаспадаркі на Захадзе ў Прышчэпава зрадзіліся пляны цэлага раду мерапрыемстваў; ён лічыў неабходным тэрмінова правесці земляўпарадкаваньне спачатку зямель, якія былі ў часовым карыстаньні, а далей перанесьці гэту працу ў вялікія вёскі. Прышчэпаў прызнаў і пераканаў іншых, што найлепшай і найбольш практичнай формай землякарыстаньня на Беларусі павінен быць пасёлак ня больш дваццаці гаспадараў. Хутар дапускаўся, як вынятак у выпадках зямельных уклініваний у лясы або іншыя дзяржаўныя землі на ўскраінах, прызначаныя да ўпарадкаваньня зямельных площаў. Надзяленыне зямлёю ў пасёлках праводзілася ў залежнасці ад колькасці душ у сям’і, аднак ня менш пяці гектараў на гаспадарку зьяўлялася пасёлак.

Прачуўшы пра надыходзячыя работы па ўпарадкаваньню зямель, будучыя пасялкоўцы яшчэ загадзя неафіцыйна правялі падрыхтоўчую працу. Яны аблекавалі і намецілі пункты для сялібаў пасёлку. Усё было прадугледжана і прадумана, бо ад добра га месца паселішча ў значайнай ступені залежыў і далейшы пасъпховы развой гаспадаркі і лад сярод пасялкоўцаў. Для паселішчаў падбіраліся мясціны паблізу рэчкі, руцявіны, нават праста балотца. Прадбачыўся таксама зручны выхад жывёлы з пасёлку, блізкі выезд на вялікую дарогу. Хацелася, каб пасёлак быў пабудаваны ў зацішку пры ляску з добрымі мясцінамі для садоў і гародаў. У доўгія зімовыя вечары зьбіраліся людзі на гутаркі, на якіх падбіраліся склад і назовы пасёлкаў: Ліпнікі, Садкі, Каледзічы, Крутнікі, Лужкі, Дуброўкі,

Арэхаўкі і іншыя. Тады яшчэ ня чуваць было пра розныя пяцігодкі, чырвоныя зоры, сонечныя канстытуцыі. Назовы даваліся простыя, натуральныя, беларускія.

Каморнікам — земляўпарадчыкам людзі памагалі ў працы шчыра й ахвотна. Як толькі былі адведзены месцы для паселішчаў і вызначаны паасобныя сялібы для гаспадараў, пасялкоўцы ліхаманна прыступалі да будаўніцтва. Пры дапамозе братоў, сватоў ды добрых суседзяў, на сялібах пасёлкаў расылі, як грыбы пасыля дажджу, хаціны, часта без саней ды іншых патрэбных да жыцьця ўладжаньняў. Для жывёлы на сыпех будаваліся, калі не хлявшкі, дык хоць падпавеци, абы ня ліло зьверху. Будаўлянага матэрыялу было мала, а шмат чаго зусім не хапала. Супольна, па суседзку, капалі калодзежкы на некалькі гаспадараў. Новым гаспадаром абрыйдла мінулае жыцьцё, няўпэўненасць, бадзяньне па съвеце, таму ўсе стараліся як мага хутчэй аbstалывацца на сваёй сялібе, на сваёй зямлі, якая была нанесеная каморнікам на пляне й запісаная, як асабістая собскасць. Турботаў было шмат, бо новымі гаспадарамі былі былыя парабкі ды найбяднейшая частка вёскі. Цяжкасці палягалі яшчэ ў тым, што апрача аблежанасці сродкаў, ня было магчымасці дастаць той, ці іншай рэчы. Аднак неяк на скора пабудаваліся, абзавяліся хоць і невялічкімі конікамі, кароўкамі, авечкамі або парасём, абсеяліся, зьбіраючы, часта гарчыкамі, насеніне. Думалася жыць, працаваць ды гадаваць на сваёй ужо зямлі.

3. Пасёлак — найлепшая форма землякарыстаньня на Беларусі.

Праз тры-чатыры гады шчырай і упорыстай працы на пасёлку, пры ўсякіх нястачах і няпоўненасцях, якімі напоўнена жыцьцё «савецкіх» людзей, усё-ж такі шмат якіх гаспадараў на пасёлку ўжо трудна было пазнаць. На сялібах завяліся садочкі, гароды, пчолы, пашырыліся на хуткую руку пабудаваны хлявшкі для цялят, парасят, ягнят. Завяліся хатнія птушкі. Амаль усе хаты мелі сенцы і іншыя гаспадарскія прыбудоўкі. Весялей і паважней выглядалі гаспадары — пасялкоўцы, бо яны адчувалі сябе собснікамі. Ува ўсім адчуваліся пачаткі дабрабыту. У сем’ях панавала ціхая сялянская ўцеха і радасць з прычыны добра га ўражанія жытам, ярыны, сопкай бульбы, прыплоду жывёлы. Пасялковец ведаў, што праца ягоная і сям’і ўложана не дарэмна. Хоць і цяжка было, але час нясе няўхільнае палепшанье долі ўсёй ягонай сям’і.

І пасёлкам аспрэчваў пяршынство на лепшую і выгаднейшую форму землякарыстаньня ведамы ўжо нашаму селяніну сталыпінскі хутар. Аднак назіраныні ѹхоць кароткі тэрмін жыцьця на пасёлках прывялі шмат каго да перакананьня, што пры ўсіх дадатніх бакох хутарскага жыцьця пасёлак мае больш перавагаў, чымся хутар. Рэзябраром дадатнія ѹмоўнія бакі працы і жыцьця пасёлку й хутару, бо вялікую вёску мы катэгарычна адкідаем, і нам здаецца, што гэта ня выкліча ніякіх спрэчак.

Хутар — гэта адзіната. На адзіноце людзі знаходзяцца пад нейкай гіпнозай заўсёднага страху. Думкі іх накіроўваюцца на як найлепшае ўмацаванье свайго хутару-гарадзішча. Абносяць яго моцнымі плотам-частаколамі з замкамі-запорамі, трymаюць сярдзітых злых сабакаў. Хутаранін трывожыцца за цэласць сваёй собскасці, ён бацца быць абкружаным, абраставаным, урэшце забітым. Ён падазронна прыслухоўваецца да ўсякага скрыпу, шораҳу, брэху сабакаў. У хутаранская сям’і складаецца характеристика падазронасці да людзей, асабліва да незнаёмых, новых.

Хутар на адзіноце можа быць на доўгі час беспаможным у няшчасці, пры раптоўнай хваробе, пажары. Хутаране далёкія ад агульных інтарэсаў грамады й не станаўкі ў вабароне ейных інтарэсаў. Ягоная хата заўсёды «з краю».

Дзецы і моладзь на хутары пачуваюцца самотнымі. Іхныя гады праходзяць без сяброўства й гульняў. Хутар патрабуе шмат дзіцячай працы — функцыю пастуха ў нясуць на хутары звычайна дзецы. Праўда, і на пасёлку дзецы пасуць жывёлу, але там ня выключана магчымасць мець агульнага пастуха; апрача гэтага ў пасёлку дзеци-пастушкі пасуць разам і праводзяць час на гульнях, уласцівых іхнаму веку. Не дарма перад Першай Сусветнай вайной разумны й далёкабачны для інтарэсаў царскае імперыі царскі дзяржаўны муж і старшыня рады міністраў, П. Сталыпін шляхам розных палёгкаў і прывілеяў хутару прыняў станаўкія крокі ў кароткі тэрмін растрывашыць неспакойную вёску на хутары. Сталыпін добра разумеў, што хутар нёс заможнасць шматзямельнаму селяніну. Сталыпін, праводзячы зямельную рэформу, строга ахоўваў недатыкальнасць земляў абшарнікаў. Пры расьсельванні вёскі на хутары агульная зямельная плошча не павялічвалася й таму малазямельны вясковец атрымліваў хутар вялічынёю ў два гектары. Ясна, што на такім хутары не разжывешся. Бедны зямлёю хутаранец залежыў ад шматзямельнага, знаходзячы сабе там заработка.

Аднак Сталыпін дасягаў таго, што, выдзяляючы на хутар і бяднейшыя гаспадарска вёскі, гэтым разбіваўся й агульны фронт нездаволеных, якія пасягнулі яшчэ ад часу рэвалюцыі 1905 году на землі абшарнікаў. На Беларусі сталыпінская рэформа шырака была праведзеная ў Магілёўшчыне й Віцебшчыне, а агульна ведама, што на хутарох была найбольшая няпісьменнасць.

Пярайдзем да разгляду пасёлку. Пасялковец, як і хутаранец, пазбаўлены прыгнечваючага ціску вялікай вёскі. У вядзеніні сваёй гаспадаркі ён індывідуальны, ягоная ініцыятыва абсалютна нічым ня звязаная, як і хутаранца. Шырокая й выгодная сяліба дае магчымасць заняцца садоўніцтвам, гародніцтвам, пчаларствам, птушкаводствам у залежнасці ад собскага жаданья й нахілу. Пасялкоўцы вядуть шматпольную палявую гаспадарку, бо землі пасёлку пры ўпрадкаванні разбіваюцца на пяць або восем палёў. Аднак пасялковец ня можа стаяць у баку ад карысных мерапрыемстваў усяго пасёлку. Агульнымі сіламі пасёлку лёгка правесыці новую, або адрамантаваць старую дарогу, пабудаваць мост, пракапаць канавы, асушиць балота, лягчэй агульнымі сродкамі набыць складаную сельскагаспадарскую машыну, зарганізаць кааператыву, пажарную ахарону, малачарню, правесыці электрыфікацыю. Сярод пасялкоўцаў куды лягчэй праводзіць такія культурна-асветныя мерапрыемствы, як кіно, радыё, чытальні, арганізацыю рознага роду гурткоў, спартовых таварыстваў, дзіцячых садкоў.

Усё гэта, так неабходнае й патрэбнае ў сучасным жыцці грамады, зусім даступнае пасёлку. Пры правядзеніні гэтых мерапрыемстваў на хутары сустрэнуцца непераможныя перашкоды нават пры добрай волі й высокай съведамасці самых хутаранцаў.

Нам могуць паказаць на нямецкіх хутарах, як доказ прыкладнага вядзення сельскай гаспадаркі, дзе ў культурных патрэбах зьяўляюцца поўнасцю забясьпечаныя. Так, але ня трэба забывацца, што дабраўт нямецкага хутару будаваўся сотнямі гадоў цэлымі пакаленінамі. Цэласць і непадзельнасць яго была забясьпечаная правам. Тут хутары звязаныя між сабою першакляснымі дарогамі ў хуткімі сродкамі сувязі. Адным словам на сяньняшні дзень нашыя ўмовы жыцця ў

нямецкія параўнаць нельга.

І ўсё-ж такі пры ўважлівым назіраньні, асабліва глухіх куткоў Нямеччыны, можна заўважыць шмат адмоўных бакоў нават на нямецкіх хутарах. Ёсьць мясьціны, якія яшчэ ня маюць усіх новачэсных выгадаў. Нам на Беларусі немагчыма чакаць сотні гадоў на развой хутару, а трэба выбіраць найбліжэйшыя шляхі да падняцца тэхнікі, культуры й эканамічнага становішча, каб вывесыці нашае працоўнае сялянства ў сельскую гаспадарку з таго тупіка, куды яго загналі прыгнітающим калгасам.

Із спыненнем у Саветах новай эканамічнай палітыкі згаслі ў пасялкоўцаў надзеі на спакойнае працоўнае жыццё. Распачалася ня знаная й нікому ня мілая калектывізацыя. Ад пасялкоўцаў, як былой беднаты, вымагалася першымі ўступіць у калгасы, першымі абагульваць жывёлу, курэй, пчол, пераносіць для агульна-калгасных патрэбаў свае гуменцы ды хлявы й здаваць сельска-гаспадарскі інвэнтар.

Папрабаваўшы салодкага, нікому не хацелася лезыці ў маркотны калгасны кацёл. Пасялкоўца агарнула туга, ён панура разьвітаўся з набытым у цяжкой працы конікам, другой кароўкай, гуменцам і іншымі рэчамі, што прышлося здаць у калгас. Яму непрыемна было вяртацца да «разьбітага карыта» й стаць ізноў прыгоннікам мадэрнай паншчыны Непаслухмяных пасялкоўцаў зрабілі кулакамі й падкулачнікамі й яны зь сем'ямі апынуліся ў Котласе, Калыме й іншых гіблых месцах аднай шостай часткі сьвету.

Пасялкоўцы, як і іншыя сяляне, сталі калгаснікамі. Аднак у пасялкоўцаў яшчэ ня згасла надзея на невялічкую самастойнасць на сваёй сялібе. Там ён, завёўшы садок, гарод, старанна апрацоўваў сваю зямлю. Праўда, убога выглядае цяпер пры калгасе яго сяліба: засталася хатка ды невялічкі хлявшук для аднай кароўкі, якая часта месьцілася нават у сенцах. Аднак ня доўга цешыў сябе пасялковец перавагамі, якія ён меў на пасёлку ў параўнанні з калгаснікамі зь вялікай вёскі. Спачатку ў яго адrezалі сялібу ў карысць калгасу. Пазней насынулася нялюдская работа па съязгванню хутароў і пасёлкаў у вялікія калгасныя вёскі.

Прычынаю гэтага было, бачыце, тое, што хутары ў пасёлкі пагражают не-датыкальнасці калгасных палёў і наагул пагражают «пышнаму росквіту» сацялістичнага калгасу. Таму хаты з хутароў і пасёлкаў перавезлі на вызначаны ў вёсцы сялібы. Гэтымі сялібамі былі найбольш навыгадныя для будоўлі пяшчаныя бугры, або нізкія забалочаныя выганы, дзе стаяла калгасная кузня. Присялібныя вучасткі зямлі адводзіліся гэтым перасяленцам у бальшыні выпадкаў «на водшыбе», у другіх месцах. Апусьцелі хутары і пасёлкі. Замест чысьценікіх пасёлкаў ды хутароў, абкружаных садкамі, сярод калгасных палёў тырчэлі разварочаныя пе-чышчы, закінутыя калодзежы, паломаныя і абрэзеныя жывёлаю дрэвы, ягадныя кусты. Свайм сіратлівым выглядам былыя паселішчы наводзілі на людзей сум і тугу.

На гэтым пакуты людзей ня кончыліся. Трэба было яшчэ перажыць узбуйненне калгасаў таксама зь перабудовай усяго асабістага жыцця чалавека. Што чакае яшчэ далей стогнучых пад калгасным ярмом сялян, трудна прадбачыць...

Анак-жа павінен прыйсці час і ён можа ўжо недалёкі, калі сялянская Беларусь ушчэнт разънясе калгасы, гэтыя найбольш жахлевыя гнёзды паняволеняня. Былія прыгонныя калгаснікі пойдуть шляхам, які ўкахаў беларускі патрыёт Дзьмітра Прышчэпаў, і нашая зямля, — а яе хопіць усяму працоўнаму сялянству — пакрыеца ізноў квітнеючымі пасёлкамі.

Ант. АДАМОВІЧ (ЗША)

МАСТАК НЯТУСКНАЕ КРАСЫ

працяг

Ды жартаўнікі не ўтаймоўваліся — мо ўжо й не маглі ўтаймавацца ў газардзе гульні, мо й не спасьцерагаючы, што яна перайшла ўжо ў няпрыгоже дражненые нэрваў: "Ал. Салавей" быў абыграны як "Ай, верабей"...*) I гэтага для Алеся ўжо хіба стала досыць тады: больш ягоных вершаў, пакуль быў ён у Менску й на працы ў рэдакцыі "Менскае газэты" й "Голосу вёскі", не зъяўлялася ў ніводнай з гэтых газетаў пад ніякім псэўданімам. А за нейкі месяц па гэтай псэўданімнай гульні зь ім, на пачатку лютага 1942 г. Максім Блакіт-Блакітны-Алесь Салавей-Альфрэд Радзюк выбраўся зь Менску ў Ільлю...

"Лёс паэта"

Па ад'езьдзе нашага паэты зь Менску ў Ільлю ягоныя вершаваныя фэльетоны "на тэму дня" і далей зъяўляліся ў "Голосе вёскі", ці то пакінутыя ім перад ад'ездам, ці то надсыланыя ўжо зь Ільлі. У "Беларускай газэце" першым зъявіўся (10 траўня ў № 31 (51) таксама гумарыстычна-сатырычны, але зусім адменнага характару верш "Лёс паэта" пад псэўданімам "Не паэт". Была гэта рэакцыя нашага, абярняся за паэта няпрызнаванага "не паэта" на тыя перажываныні ў Менску, што выгналі яго ў Ільлю. Найперш жыва малявалася тое галоднае перабіваныне, якім ён галоўна, як казалася, і матываваў сваё жаданыне пакінуць ваенны Менск. Адным спэцыялістым гэтае справы даступны спэкуляцыйны менавы гандаль на якім-небудзь менскім Сураскім рынку, што толькі й даваў магчымасць жыць больш-менш палюдзку, мізэрныя газэтныя ганаары, хоць на мінальна мо ўышэйшыя за папярэдняя савецкія, але ў дадзеных абставінах фактычна пазбаўленыя ўсякае, казаў той, пакупное здольнасці, "сто грамаў хлеба ўдзень жуюць адны работнікі ўстановы", так што простым съмяротным, у tym ліку паэту, застаюцца ўсяго марныя абеды ў страўні "Беларускае Народнае Самапомачы" зь ейных "бэнэсаўскіх паштэтаў" ды "штадзённае заціркі", дый тыя не заўсёды даступныя беларускамоўнаму чалавеку, бо энэргічна выкарчоўваная беларускім на-

*) Ладна пазней ужо ў друк трапіла, у вадным з гумарыстычных фэльетонных твораў, шаржаваная карыкатура на паэта «Алега Вераб'я». Крыху раней была напісаная ды пашыраная ў машынапісе аб'ектам тae карыкатуры вершаваная ды таксама шаржаваная сатыра на аўтара карыкатуры — «Пад п'янную руку».

цыянальным актывам, ды ўсё яшчэ нявыкарчаваная савецкая расейшчына атаўбавалася нат у тэй Беларускай Самапомачы*) — а што ўжо казаць пра тэатр, дзе акторы ці то небеларускага паходжання, ці й Беларусы русыфікацыйнага савецкага гадавання трыццатых гадоў, што заставаліся ў ваенны Менску, запраўды "ня вымаўлялі" "ра", а "ря" і "ре" (як, зрэшты, кажуць, дый пішуць, ёсьць і ў сяньняшнім паваенным Менску-Мінску) — усё гэта было пададзенае ў вершы з добрым трапным, дасыціпным гумарам і надзвычайнай адпаведнасцю тагачаснай менскай рэчаіснасці.

Агульна названы толькі "паэтам" гэроі вершу "Лёс паэта" — гэта гумарызаваны агульны, зборны вобраз беларускіх паэтаў ваенага Менску, дакладней — паэтаў "Беларускае газэты" й "Голосу вёскі", адзінага месца, дзе тады толькі й можна было друкавацца. I найперш ды найбольш праглядала з гэтага агульнага, зборнага вобразу названая намі вышэй прызнаным першым і галоўным паэтом "Беларускае газэты" Натальля Арсеньнева. Яна лёгка пазнавалася па некаторых, толькі ў ейных вершах ужываных слоўках (як, скажам, скарочанае "мест" з "замест") і вобразах (як "піша вершы... паэт аб сінім небе" — а першы-ж і адзіны ўшчэ тады зборнік Арсеньневае, як ведама, быў загалоўлены "Пад сінім небам"; або "так, людзкі суд" і за колькі строфаў — "Ляцець, ці не?" — а ў Арсеньневае "вось суд людзей... куды ляцець?" — у вершы 1942 г. "Хто ён, паэт" — ёсьць у ейнай кнізе "Між берагамі", б. 99; або "весень грыпам захварэла" — а ў Арсеньневае "на асеньні дурны забабон, як на грыпа, зямля захварэла" — у вершы "Хворая весень", у кнізе "Між берагамі" на б. 72; або "Паэтам — вольны Млечны Шлях" — а ў Арсеньневае паэта "зь песняю Млечнай вандруе дарогай" у вершы "Нашым паэтам", у кнізе "Між берагамі" на б. 124; або "паэт... у эфір нырца дасьць", а ў Арсеньневае "у сырой пахучы ночы я нырца дам" — у вершы "Салаўі" на б. 123 у кнізе "Між берагамі"; дарэчы, выраз "даць нырца" быў вельмі папулярны ў супрацоўнікаў рэдакцыі "Беларускае газэты", а быў ён пушчаны й да Арсеньневае дайшоў ад аднаго зь іх, які яшчэ адно ўлюблёнае ім слоўка — "лабуда", пушчанае ўшчэ калісь Уладзімерам Дубоўкам). I трэба сказаць, што ўсё гэта былі вобразы, гумарыстычна крытыкованыя ѹ абыграваныя ды парадыяваныя жартаўнікамі ў рэдакцыі "Беларускае газэты", але тут яны не парадыяваліся, а толькі імітаваліся ў выразна падробленай пад Арсеньневу мове вершу, прычым імітаваліся нагэтулькі ўдала, што магло нат стварацца ўражаныне — а ў сяго-таго, пэўна, і стваралася — ці не напісала

*) Кірауніцтва ейнае было нат пакрыўдзілася на гэты верш «Не паэт», спрабавала прававацца, што гэта няправда, ды, відаць, нешта ткі й зрабіла — «газэта памагла», як казалі яшчэ савецкім штампам, бо ў далейшым ужо ня чуваць было пра канечнасць веданыя расейскай мовы пры дачыненнях зь ейнымі працаўнікамі.

гэты верш сама Арсеньева, толькі схаваўшыся пад псеўданімам (чаго яна, між іншага, ніколі ў жыцьці сваім не рабіла). Не, аўтар вершу тут не адлучаў сябе ад Арсеньева — падаючы свайго, як сказана, агульнага, зборнага “паэта”, ён-жа ѹ сябе ўлучаў у яго ды сваю “мову аўтара” аб ім як нейкай трэйцяй асобе няўзнак пералучаў, праз “Ты” другое асобы, у якім ужо фактычна была схаваная асoba першая (“ведай гэта”, “шалей, крычы, — ўсё робіш крыкам”, “а колькі-б сіні ні ляпіў ты ѿ верш”, “не замуціш жыцьця”, “хочь ты чужы ім”) і зусім ужо ѿ сваё-ж собскае “я” першае асобы (“эх, паляту, мо стрэну дзе”) — то-ж бо ѹ ён быў тут, у гэтым агульным, зборным “паэту” — “хай не паэт” — прыгадайма ягоны, Салаўёў ужо верш “Паэт”, вышэй ужо закрананы намі ѿ гэтай сувязі — ѹ бо-ж быў “не паэт” толькі ѿ сэньсе няпрызнаванага за паэту, як даводзіцца разумець і ўвесь ягоны псеўданім “Не паэт”. Не, гэта не “паэт” быў аб'ектам сатыры, у якую пераходзіў гумар вершу “Лёс паэта”, і не Арсеньева ці іншыя які паэта былі мішэнямі вершу, і нат менскія спэкулянты з Сураскага рынку ці русацяпы з “Самапомачы” або з тэатру, калі ѹ былі ѿ мішэннях, дык, сказаць-бы, адно для стрэлаў зь нейкае дробнакалі-беркі — галоўнай мішэніяй тут была тая “крытыка”, той “лю-дзкі суд” — “Энкавэдэ”, бадай, найгоршае на сьвеце — “кры-тыка” — “суд” з ультра-кансэрватыўных, як выдавалася нашаму паэту проста антыпаэтычных (каб можна было сказаць “анты-паэзійных” — было-б яшчэ дакладней) пазыцыяў, крытыка, якую чуў, дыў на сабе мо дазнаваў сам “Не паэт” ад рэдакцыйных жартайунікоў “Беларускае газэты”. І ѿ гэтым галоўны пункт тае, як было сказана адразу, ягонае рэакцыі на гэныя перажываныні ѿ Менску, што выгналі яго ѿ Ільлю.

“Лёс паэта” — папраўдзе, найлепшы твор гумару ѹ сатыры нашага паэты.

Завязі кантактаў з Багдановічавым “Вянком”

Цяжка сказаць, ці яшчэ ѿ Менску пазнаёміўся наш паэта, апрача “Пагоні” ѹ выпадковых паасобных вершаў, з цэласцю Багдановічавага “Вянка” хоць-бы. Удава паэтава згадвае ѿ вадным лісьце (ад 2. 6. 1980), што Багдановіч “Вянок” і “Кур-ганныю кветку” Канстанцыі Буйлы ѹ дастаў “можа ѿ Вільні, у якую ѹ ездзіў два разы”. Але ня выключана, што “Вянок”, сказаць-бы, і сам мог прыехаць да яго зь Вільні яшчэ ѿ Менску, у рэдакцыі “Менскай газэты”, прывезены туды згадваным вышэй вілянчуком — “Дзюком Заходнім”, што абярняся падкідаў зь Вільні тамтэйшыя даваенныя беларускія выданыні, сярод якіх, памятаеца, быў і “Вянок” другога віленскага выдання 1927 г. з уступным артыкулам Антона Навіны, і “Курганская кветка”, і

шмат “Адбітага жыцьця” Антона Навіны ды яшчэ ці мала чаго, што ѹ прынамся мог аглядатць, чытаць, ато ѹ набываць на собскасць. Аднак завязі кантакту з Багдановічавым “Вянком” пачынаюць пракідацца ѿ вадзінкавых вершах, пісаных ужо ѿ Ільлі, што трапілі пасля ѿ друк (можна думаць, што бальшыня пісаных там вершаў ѿ друк ня трапіла, а была зынішчаная, як ці раз бывала гэта ѿ нашага паэты).

Відаць, у Ільлі, у тым-же часе, бо, сказаць-бы, на тэй-же хвалі, што ѹ верш “Пад шэлесты лісьця”, на якім нам давялося спыніцца ѿ нататках у зборніку “Нятускная краса” (б. 300-301), быў напісаны (між іншага, вельмі рэдкім у нашага пэты белым вершам), даўжэйшы вершавор “А неба...”. Датаваны ѹ агульна 1942 г., а выдрукаваны ѿпяршыню аж у 1948 г., у другім ужо зборніку Алеся Салаўя “Сіла гневу”, ды ўвайшоў таксама першым, адчыняльным маналёгам галоўнага героя, Алеся, у пабежна згадваны ѿжо намі ѿ нататках у зборніку “Нятускная краса” (б. 325-326) нідзе ня друкаваны сцэнічны абрэз “Дух праўдны, духу зла непадуладны”, у цэласці якога ѹ набыў сваё поўнае асэнсаваныне ѹ развязаныне. Пра той сцэнічны абрэз яшчэ будзе гаворка на сваім месцы, тут-же, на гэтым месцы, зазначым адно, што ѿ датаваным 1942 г. фрагмэнце-маналёгу “А неба...” відаць кантакт з Багдановічавым вершам “Мяжы”, які мог быць ведамы нашаму паэту яшчэ із школы, бо, як было ѿжо згадана, верш гэты быў у праграме беларускага літаратуры ѿ школьніх гадох паэты. Тут адзначым толькі адзін пункт гэтага кантакту — матыў красы, якой “так многа ёсьць паўсюль”, а людзям яна недаступная (верш “Мяжы”), “нядадзеная ўлавіць” (верш “А неба”). Але прыгадайма ізноў, што ѿжо ѿ Менску, а асабліва ѿ Ільлі, паэту нашаму мог быць знаёмы Навінаў зборнік артыкулаў “Адбітае жыцьцё”, дыў другое віленскага выдання Багдановічавага “Вянка” з уступным артыкулам да яго таго-ж Навіны, які асабліва падчыркваў ідэю красы — “чыстае красы” ѿ Багдановіча, дык кантакт мог быць падвойны — ня толькі зь вершам “Мяжы”, але ѹ з Багдановічавым “Вянком” у інтэрпрэтацыі Антона Навіны.

Завязі кантактаў зь вершамі Багдановічавага “Вянка” можна бачыць і яшчэ ѿ некаторых вершах Алеся Салаўя, пісаных ім у Ільлі, але друкаваных пазней, як, скажам, закрананы намі ѿ нататках у зборніку “Нятускная краса” (б. 300) верш “Восень” з вобразам кляновага лістка, што мог-бы стаяць у нейкай сувязі з кантактам зь першым, уступным вершам Багдановічавага “Вянка” ды з эпіграфам да яго зь Фета (“Этот листок...”). Дыў наагул на ўсім вершы “Восень” пачуваецца пэўны павеў Багдановічавае паэзіі, ягонае “Вянка”. Падобныя завязі можна бачыць і ѿ таксама закрананым у тых-же нататках на тэй-же б. вершы “Маладэчна” зь ягонай съціснутасцяй усяго на трох

чатырох радкоўках (пры расьцягнутасці іншых пэтавых вершаў таго часу) ды згушчана сцяй вобразаў, пачуцьця ѹ думкі, а таксама ѹ санэце “Лідзкае замчышча” (датаваны Лідаю, 18. 9. 1942 г.), на якім таксама вычуваецца пэўны павеў Багдановічавае паэзіі “Вянка”, а першы катрэн гэтага санэту рыфмаваны ўжо ашчэпна, паводле адзіна практикаванага й прызнаванага Багдановічам за адзіна правільны санэтнага канону *) але ѹ гэтым можна было-б хіба бачыць першае, стыхійнае, сказацьбы, уварваныне “Багдановічавага канону” ѹ выніку кантакту зъ ягонымі санэтамі “Вянка”, самым нашым паэтам няўсьведамлене, дык і затым у гэтым ды ѹ іншых пасълайшых санэтах першага ягонага зборніка не пераведзенае ѹ рэгулярнае, кансэквэтнае насыльданыне **).

Санэт “Лідзкае замчышча” цікавы яшчэ дзеля некаторых мамэнтаў. У ім упяршыню зас্বетчаны, хоць яшчэ толькі параю словаў усяго — у словазлучэныні “ўсякай масыці вораг” — кантакт нашага паэты з “Тэстамэнтам” Уладзімера Жылкі, пра які ўжо згадвалася намі вышэй — якраз бо, калі паэта наш жыў у Ільлі, 6 жнівеня 1942, у № 56 (76) “Беларускае газэты” быў

*) Хоць другі катрэн мае ўжо крыжаванае рыфмаваныне ѹ парушэныне ўсякага строгага санэтнага канону; наагул Багдановічавага, калі так умоўна назваць яго, санэтнага канону наш паэта стаўся съведамым і насыльдоўнікам у поўнасці ладна пазней, толькі пачынаючы ад свайго «Вянка санётаў» 1947-1956 г.).

**) Пэўна-ж, у санётнай паэзіі іншых літаратураў здараюцца й санэты з ашчэпным рыфмаванынем у вадным, а крыжаваным у другім катрэне, але наўдачу ці наш паэта тады мог сустракаць іх. З другога боку, ня выключана, што і ѹ другім катрэне ягонага санэту «Лідзкае замчышча» магло быць рыфмаваныне ашчэпнае, але першыя два радкі гэтага катрэну маглі быць мэханічна памяняныя месцамі пры друку, і гэтага аўтар мог і не спасыцерагчы пры карэкце, як не спасыцярог, скажам, Максім Багдановіч зынкненіня цэлага радка ѹ ягоным санэце «У Вільні» і толькі пасъля, у экзэмпляры г. зв. «Вянка № 1» аднавіў яго, хоць гэтага аднаўленыня чамусь ня прыняла рэдакцыя першага акадэмічнага выданья Багдановічавых твораў, а за ёю ня прызнаюць і рэдакцыі пасълайшых савецкіх выданьняў, пакідаючы ѹ 13-радковым вершы «У Вільні» падзагаловак «Санэт», (гл. Максім Багдановіч. Вянок паэтычнай спадчыны. Пад рэдакцыяй Ант. Адамовіча й Ст. Станкевіча. Выдавецства «Бацькаўшчына». Нью-Ёрк - Мюнхэн 1960, б. 30). У кожным разе, першыя радкі другога катрэну санэту «Лідзкае замчышча» лёгка перастаўляюцца гэтак, каб выходзіла ашчэпнае рыфмаваныне без парушэння сэнсу:

Зямлі свае і гонар і дары
грудзьмі ѹ баёх адстойваючы чынна,
касьцьмі няраз ляглі за лёс айчыны
тут продкі нашыя — асілкі — змагары.

апублікованы ўпяршыню поўны тэкст гэтага твору, і добра памятаецца, як наш паэта, неўзабаве з аказіяй зь Ільлі, выказваў сваё захапленыне гэтым творам, як, зрэшты, і ѿсе іншыя паэты й наагул менскія ці наежджыя Беларусы, што былі ѹ tym ці іншым кантакце з рэдакцыяй “Беларускае газэты”. Нат рэдакцыйныя жартаўнікі таксама захапляліся безь якіх-небудзь жартаў ці пародыяў. Пра пасълайшыя контакты з Жылкавым “Тэстамэнтам” у нашага паэты ўжо згадвалася, і будзе яшчэ гаворка.

Яшчэ адзін мамэнт, які трэба тут адзначыць, гэта што ўжо самай сваёй формай санэту верш “Лідзкае замчышча” навязваў контакт з санэтам “Гайна”, які наш паэта ўважаў, як памятае у сваім “Кароткім жыццяпісе” за “пачатак паважнае працы” свае. І з tym-жа “пачаткам паважнае працы”, з санэтам “Гайна” навязваўся контакт і яшчэ ѹ вадным вершы, напісаным у Ільлі яшчэ крыху раней — у вершы “У мроях” (датаваны 11. 7. 1942; між іншага, і на гэтым вершы можна вычуць некаторы павеў паэзіі Багдановічавага “Вянка”, “летніх” вершоў у ім), дзе ізноў згадваюцца паэставы сябры (“сябры мае”), які і ѹ санэце “Гайна”, адно што цяпер ужо паэта не “бязь іх”, як у tym санэце, а зь імі. І ў сваім першым зборніку “Мае песні” паэта зъмесьціў гэтыя тры вершы — “Гайна”, “У мроях” і “Лідзкае замчышча” — беспасярэдня адзін па адным.

Гэтак у паэставых вершах, пісаних у Ільлі, можна бачыць намацваныне й навязваныне контактаў ня толькі з паэзіяй Багдановічавага “Вянка” й Жылкавага “Тэстамэнту”, але й з собскай ягонай паэзіяй “пачатку паважнае працы” над вершам яшчэ ў савецкім часе. І ўвесе ільлінскі этап паэставае творчасці выглядае як пераходны паміж папярэднім, менскім этапам, і наступным, рыскім.

Узмацненьне контактаў з Багдановічам у Рыскім пэрыядзе

Рыскі этап жыцця й творчасці Алеся Салаўя больш заслугоўвае на назоў пэрыяду нат самай сваёй, мала ня двухгадовай працргласцяй (пры нейкай чатырохмесячнай усяго працягласьці менскага этапу, і толькі блізу ўдвая даўжэйшае — восьмімесячнае — этапу ільлінскага), ня кажучы ўжо аб напоўненасці гэтага часу паважнай (а ня чыста тэхнічнай) працай на становішчы заступніка рэдактара часапісу “Новы шлях” ды напісаньнем і выдрукаванынем ужо не адзінак, а колькіх дзесяткаў (пад сотнью) вершатвораў, бальшыня якіх увайшла ѹ выданы на прыканцы гэтага пэрыяду першы паэтаў зборнік “Мае песні”. Коратка й агульна, гэта пэрыяд Рыгі (дарэчы, першага ѹ паэтычнага жыцця месца пражываныня вонкіх Беларусі), “Новага шляху” й “Маіх песніяў”. Але гэта таксама й пэрыяд найбольшага ўзмацнення контактаў нашага паэты з паэзіяй Максіма Багда-

новіча. У лісьце ад 17-20 сьнежня 1970 г. рэдактар “Новага шляху” гэтак піша пра сваю ролю ў гэтым:

Заместа даўгіх мнагаслоўных вершаваных опусаў я падказаў яму (Алесю Салаўю. А. А.) сканцэнтраваць творчую ўвагу на кароткіх выразных вершах тыпу Максіма Багдановіча. Якраз у мяне быў... першы том поўнага збору твораў Максіма Багдановіча... Дык вось ён... Багдановіч... пачаў дзеіць: выхоўваць зь вершаскладальніка вершазнаўцу ѹ вершатворцу, што паступова становіўся сапраўдным паэтам... ... З тae пары, як ён (Алесь Салавей. А. А.) паслушаўся запавету нашага клясыка («абрабіць яго трэба зь цярпеньнем»), ён стаў працаўцаў больш настойліва і ўпарта. Цэлымі вечарамі праседжваў за сталом, пе- ракрэсліваючы напісане ѹ шукаючы новага, больш выразнага ѹ арыгінальна-беларускага слова...

Пэўна-ж, “працаўца настойліва і ўпарта... праседжваць, пе- ракрэсліваючы” ѹ г. д., як кажацца ѹ вапошніх радкох, толькі што паданых намі, Алесь Салавей, як мы ведаем зь ягонага “Кароткага жыццяціпісу”, адпаведна цытаванага ѹ нашых нататках, пачаў куды раней — прынамся, яшчэ на тэй канфэрэнцыі-курсах Саюзу Савецкіх Пісьменнікаў, мо яшчэ ѹ ня ведаючы пра той “запавет нашага клясыка” (Багдановічаў верш “Песняру” не даваўся ѹ савецкіх школах). І “Багдановіч пачаў дзеіць” на яго таксама куды раней — калі не ад школьніх гадоў, дык прынамся ад часоў працы ѹ рэдакцыі “Менскае газэты” й зна- ёмства там з Багдановічавай “Пагоняй”, некаторымі іншымі (як верш “Калі паласу агнявую”) на знайдзеных у друкарні аркушах перадваеннага савецкага выданья “Выбраных твораў” Багдановіча ды нарэшце ѹ зь “Вянком”, што намі ўжо таксама адзначалася вышэй. І нат яшчэ ѹ пары знаёмства ўжо зь першым томам Багдановічавых “Твораў”, у Рыскім пэрыядзе, і на воку і пад рукамі нашага пэты “Вянок” другога віленскага выданья 1927 г., відаць, быў перш, як той першы том — прынамся, у сваім “Кароткім жыццяціпісе”, пісаным у 1944 г., пад самы канец таго рыскага пэрыяду, ён цытаваў, Багдановіча паводле гэнага “Вянка”, а ня першага тому (“даўных форм красой”, тымчасам як у першым томе, на б.210 маем “даўнаю красой” — у рэдакцыі г. зв. “Вянка № 2”, гл. у тым-жа томе б. 467). Але бяс- спречна, што азнямленыне з поўнаю спадчынаю вершаванай паэзіі Багдановіча паводле першага тому першага акадэмічнага выданья ягоных “Твораў”, як і “падказ сканцэнтраваць увагу на вершах тыпу Максіма Багдановіча” рабілі сваё як дзеля ўзмацненяня ды канчальнага ўсталеняня трывалага контакту з Багдановічавай паэзіяй, гэтак і наагул дзеля таго, як добра сказана, “выхоўваныя зь вершаскладальніка вершазнаўца ѹ вершатворца, што паступова ставаў запраўдным паэтам”. На- агул-ж, ня толькі на прыкладзе з усталеннем трывалага кан-

такту паэзіі Алеся Салаўя з паэзіяй Максіма Багдановіча, але ѹ на іншых выпадках устанаўляння контактаў ягонае паэзіі з творамі іншых паэтаў (як, скажам, з “Тэстамэнтам” Уладзімера Жылкі), можна спасыцерагчы, што контакты гэтыя ніколі ня выяўляліся ѹ яго ѹ поўнай меры адразу, а толькі паступова ѹ паволі.

Асобна трэба спыніцца і на сцьверджаныні ѹ паданай вышэй цытаце пра “сканцэнтраўваныне творчае ўвагі на кароткіх выразных вершах тыпу Максіма Багдановіча” — “заместа даўгіх мнагаслоўных вершаваных опусаў”. Рэч у тым, што ѹ самога Багдановіча гэткія “кароткія выразныя вершы” — мініятуры не з'явіліся ды не запанавалі адразу ува ўсіх практикованых ім паэтычных жанрах. Аглядаючы нашаніўскую паэзію 1910 г. у артыкуле “Глыбы ѹ слай”, Максім Багдановіч-крытык пісаў пра самога сябе як паэта, што

гэта паэт-маляр. Слабы, як лірык, ён усю сваю ўвагу звязрае на воб- разнасць зъместу вершаў і разам з тым клапоціцца аб згушчонасці яго, спадзяваючыся прыдаць ім праз гэта асаблівую сілу, але, сціс- нутыя паводля такіх заходаў вершы іншы раз заміж малюнку даюць якісь абрывак яго. («Творы» М. Багдановіча, том II, выд. 1928 г., б. 10).

Адрозненіне ѹ сабе “паэта-маляра” й “лірыка” Багдановіч праводзіў і ѹ “Вянку”, загаловішы першы разьдзел яго “Ма- люнкі ѹ съпевы” *). І на вершах “Вянка” ўжо няцяжка зрабіць гэткае назіраныне, проста як свайго роду “закон”: чым больш у Багдановічавым вершы ад “паэты-маляра”, а менш ад “сла- бога лірыка”, чым больш гэты верш “малюнак”, а менш “съпей” — тым ён карацейшы, больш сціснуты, згушчаны, часам запраўды як на мяжы “абрыўку”, і наадварот. Клясычныя, ска- заць-бы, прыклады тут — трэх вершы-“малюнкі” возера ѹ пер- шай “нізцы” “У зачарованым царсьціве”, два пад гэткім і за- галоўкам “Возера” ды адзін — “Над возерам” (адно ѹ другім вершы пад загалоўкам “Возера” — лёгкі дотык лірызму ѹ самай канцоўцы: “А ѹ душы не замаўкае...”, рэшта — чыстыя толькі “малюнкі”; дарэчы, лірычнымі найчасцей бываюць у Багдановіча якраз канцоўкі, прычапляныя да “малюнкаў”). А з дру- гога боку — першы верш нацыянальна-патрыятычнае лірыкі

*) Чамусыці рэдакцыйная камісія першага акадэмічнага выданья твораў Багдановіча зъняла гэты загаловак і падала пра яго толькі ѹ «Увагах», па- рушаючы гэтым пабудову зборніка, які выразна ўкладаўся з двух разьдзе- лаў: «Малюнкі ѹ съпевы» (зь «нізкамі» «У зачарованым царсьціве») і да лейшымі, па нізку «Старая спадчына») і «Мадонны» (які, па зъняцці за- галоўку «Малюнкі ѹ съпевы», а значыцца ѹ выдзяленыя загалоўленага разьдзелу, апыніўся на палажэнні такое-ж «нізкі», як і іншыя, а не разьдзелу).

Багдановіча — ведамы верш “Краю мой родны!” (у разьдзеле “Думы”, даваўся нат у савецкіх школах), дзе на 28 радкоў толькі ў нейкіх чатырох (двух апошніх у першай страфе ды двух апошніх у другой) “малюнкі”, рэшта — лірыка. Дый у пасълешчай нацыянальна-патрыятычнай Багдановічавай лірыцы, ня вельмі багатай колькасна, хоць і вельмі моцнай — пераважаюць вершы даўжэйшыя, а апошні верш гэтае лірыкі — гэтулькі шмат згадваная намі “Пагоня” — ізноў-жа на тых-жа 28 радкох, што й першы “Краю мой родны” (дарэчы, абодвы яны ладна перавышаюць той “ліміт” для лірычных вершаў — ня больш за 20 радкоў! — які раіў датримваць гэткі выдатны, ня толькі ў расейскай, а хіба і ў сусветнай паэзіі лірык, як Аляксандар Блок). Вершаў-мініятураў у гэтай лірыцы бадай што німа, хіба што ў “чарнавых накідах”, якія можна ўважаць усё-ж за закончаныя й ня гэтак ужо “чарнавыя”, можна было-б залічыць сюды гэткія, як “Ты ня згасьнеш”, “Беларусь, твой народ дачакаецца” й асабліва “Досі ўжо, браты”, але зусім магчыма, што каб паэта жыў далей, ён мог-бы разгарнуць і іх у даўжэйшыя вершатворы. Дый ня гэткі ўжо й дзіў: наплыў нацыянальна-патрыятычных пачуцьцяў, асабліва ў паэтаў народу, што жыў і ўсё яшчэ жыве ў гэткіх нацыянальна несамавітых абставінах, як наш беларускі, нямінуча бывае нагэтулькі магутным, што паэту цяжка яго стрымваць паводле Блокаўскай нормы. І пераважная бальшыня вершаў найбольшага нашага нацыянальна-патрыятычнага лірыка Янкі Купалы — гэта-ж, у тэрмінах камэнтаванае намі цытаты — “даўгія мнагаслоўныя вершаваныя опусы”... Дык ня дзіў і тое, што гэткія “опусы” пераважалі і ў нацыянальна-патрыятычнай лірыцы нашага Алеся Салаўя на менскім ды ільлінскім этапах ягонае творчасці, і адыход ад гэткіх “опусаў” сам сабою, бязь ніякіх падказаў, мог быць наказаны ўжо самым адыходам-адваротам ад тae лірыкі, пра які намі казалася на сваім месцы. Пагатоў, што тэндэнцыю да съцісаньня, а не расьцягваныя вершаў можна было спасыцерагчы ўжо на ягоным першым друкаваным вершы “На сенажаці”, дзе Трусовы “мнагаслоўныя опусы”, ад кантакту зь якімі, найпраўдападабней, паўстаў той верш, былі як спрэсаваныя да памераў тыпу зусім Багдановіцкага “малюнку” — задоўга да ўсякага выразнага кантакту з паэзіяй Багдановіча, як казалася ўжо ў нас, калі закраінаўся гэны верш. Але вершы-мініятуры “тыпу Багдановічавых” зусім ня былі чужыя нашаму паэту і ў пасълешчых часох ягонага падсавецкага быцьця. Калі ўжо ў 1945 г. пачаў ён зьбіраць свае лірычныя мініятуры (пераважна лірыкі кахраныя) у васобны зборнік “Вянкі”, дык на пачатку гэтага зборніка зъмісьціў колькі гэткіх мініятурак, датаваных 1937-1939 гг. (вершы “Дзяўчына”, “Ці-ж ня новае”, “Пачакай, пабудзь”, “Такі лагодны”, “Змоўклі вясёлыя”, “Сумнаю згадкаю”). Дык за “сканцэнтраваныем

творчае ўвагі на кароткіх выразных вершах тыпу Максіма Багдановіча” можна бачыць ня толькі ўзьдзеяньне Багдановічава паэзіі, а й навязваныне да аднае із спачатных тэндэнцыяў, а можа южо нат і завязваных толькі пасъля перарваных традыцыяў собскае творчасці нашага паэты, узнаўленыне гэнае тэндэнцыі ці й традыцыі.

Кантакты із спадчынай Вацлава Ластоўскага і Уладзімера Жылкі

Апрача канчальнага ўсталення трывалага кантакту з паэзіяй Максіма Багдановіча ў Рыскім пэрыядзе творчасці нашага паэты, у гэтым-же пэрыядзе пачалося й навязваныне ягоных кантактаў із спадчынаю аднаго з найбліжэйшых, і літаратурна і асабістасці, да Багдановіча пісьменнікаў нашаніўскага пары Вацлава Ластоўскага. У тым-же цытаваным лісьце ў Глыбінага ад 17-20 сінегня 1979 г. падаецца:

Я яму (Алесю Салаўю. А. А.) тут-падсунуў часапіс «Крывіч» і слоўнік Ластоўскага. Казаў яму, што вывучэныне слоўнікавага багацця, пры строгім крытычным адборы, вельмі ўзбагаціць мову паэта й становіча выявіцца ў творчасці. І трэба сказаць, што ён адбіраў адно вартаснае й арыгінальнае, вельмі скуча, але затое, што красіла ягоную паэтычную творчасць.

Паасобныя нумары часапісу “Крывіч” і Уладзімер Глыбінны і Алеся Салавей маглі бачыць яшчэ ў рэдакцыі “Беларускае газеты” ў Менску, куды прывёз іх зь Вільні той-же наежджы адтуль супрацоўнік газеты, як і іншыя, згадваныя ўжо кніжкі, а таксама й слоўнік Ластоўскага — ягоны “Падручны Расійска-Крыўскі (Беларускі) Слоўнік”, выданы ў Коўні ў 1924 г. Нумары “Крывіча” тады неяк адразу разыйшліся па руках і ў рукі Глыбінага й Салаўя маглі — на патрэбны на чытаньне час хоцьбы — і ня трапіць. З поўным “Крывічом” яны маглі пазнаёміцца ўжо толькі ў Рызе, празь Езавітава, празь ягоную згадваную ўжо бібліятэку, і адразу-ж абодвы захапіліся друкаванымі ў гэтым часапісе вершамі Ластоўскага. Уладзімер Глыбінны тады-ж, у 1943 г., у №№ 81 (199) і 82 (200) “Беларускае газеты” ад 23 і 26 кастрычніка таго году зъмісьціў вялікі захоплены артыкул “Вацлаў Ластоўскі як паэта нацыяналістычнае думкі”. А наш Алеся Салавей сваім дробненькім, але прыгожым характарам пісьма, з маствацка аздобленымі застаўнымі літарамі паперапісваў (зусім як той Багдановіч “Перапішчык”, да якога ён раўнаваў сябе ў александрыне “На чыстым аркушы”) усе вершы Ластоўскага ў вадмысловы сыштачак, і то ў колькіх копіях, якія перасылаў некаторым сваім сябром (такі сыштачак ляжыць цяпер перад вачыма). Што-ж да Слоўніка Ластоўскага, дык калі толькі ня мыліць памяць, Алеся Салавей тады-ж у Мен-

ску выпрасіў адзін паасобнік для сябе ды зь ім не разлучаўся. Пэўна-ж, асабліва казаць яму пра “вывучэнне слоўніка вага багацца” бадай ці даводзілася, пра гэта казалася хіба яшчэ на курсах-канфэрэнцыі Саюзу Савецкіх Пісьменнікаў і напэўна тым-жэ Пятром Глебкам, які пры згадваным на сваім месцы апошнім нашым спатканыні, памятаеца, адзначыў у Салаўя ў ягоную цікавасць да працы над моваю. Але зусім добра сказана, што Алеся Салавей зь лексыкі Ластоўскага “адбіраў адно вартаснае ў арыгінальнае, вельмі скуча” — у творах Рыскага пэрыяду ў яго зусім ня відаць, казаў той, “ластаўскізмаў”, дыў у пасыльных часох ня гэтак іх шмат. Таксама ў контакт зь вершамі Ластоўскага ня выявіўся яшчэ зусім у Рыскім пэрыядзе, і пра выяўленыне яго, таксама ня вельмі шырокае, будзе яшчэ на сваім месцы.

Затое на ўсю шырыню выявіўся ў Рыскім пэрыядзе творчыці нашага паэты контакта з “Тэстамэнтам” Уладзімера Жылкі, што пачаў завязвацца яшчэ на ільлінскім этапе яе. Цікава, што ѹ тут, як у выпадках контакту нашага паэты з паэзіяй Паўлюка Труса (у першым друкаваным вершы “На сенажаці”) ды першага контакту з Багдановічавай паэзіяй, зь ягонай “Пагоняй”, контакт з Жылкавым “Тэстамэнтам” выявіўся найперш у строфіцы. Жылкаў “Тэстамэнт” напісаны восьмірадкоўкай, якую Ігар Качуроўскі ў згадванай сваёй “Строфіцы” (на б.189) добра называе актавільляй (значыцца, як-бы “маленькай актавай” — пісанай бо чатырохстопным, а ня пяці- ці шасцістопным ямбам, як звычайна пішуцца актавы ў сылябатоніцы) і на адзіны прыклад яе падае якраз верш нашага Алеся Салаўя “Хрыстосаў лёс”. Але ѿ вершы гэтым, датаваным 3. 3. 1943 г., якраз і выяўляеца той першы контакт з Жылкавым “Тэстамэнтам” у строфіцы: “Тэстамэнт” бо якраз першы ѿ нас твор напісаны гэтай страхою (відаць, гэта ня было ведама украінскаму аўтару “Строфікі”, як і самы Жылкаў “Тэстамэнт” наагул. *)

Але найбольш контакт з Жылкавым “Тэстамэнтам” выявіўся не ѿ мініятурах тыпу вершу “Хрыстосаў лёс”, і прытым ня ѿ

*) Верш «Хрыстосаў лёс» цікавы яшчэ дзеля двух контактаў: першае — контакту зь ведамай лірычнай імпрэсіяй у прозе Сяргея Палуяна «Хрыстос Уваскр», сваім парадкам скантактаванай з Купалавым вершам 1908 г. «Вялікдзень», праста цытаваным у ёй (між іншага, гэты Купалаў верш, у савецкіх, нат «акадэмічных» «Зборах Твораў» паэты дасюль не перадрукоўваеца — відаць, дзеля рэлігійнае тэрміналёгіі), прычым ізноў выявілася Салаўёва імкненне да максымальнага съціскання кантактаваных ім твораў, што мы адзначылі ўжо ѿ ягоным першым друкаваным вершы. А другое — гэта першы з чарады, сказаць-бы, рэлігійна-хрысьціянскіх вершаў Алеся Салаўя, у якіх, як і тут, рэлігійная хрысьціянская ідэя найчасцей зліваеца зь ідэяй нацыянальна-беларускай.

строфіцы ўжо, а ѿ самай структуры твору ды ейным напаўненні — у першай даўжэйшай паэме Алеся Салаўя “На хуткіх крыльях вольнага Пэгаса”, напісанай у Рызе 2. 5 - 2. 10. 1943 г. і ўпяршыню выдрукаванай у “Новым шляху” (у №№ 23 і 24 за 1943 г.) ды перадрукаванай у ягоным першым зборніку “Мае песьні”. Ды ѿ гэтым, першым вялікапамеравым творы нашага паэты, над якім ён, як бачы, працаўаў каля паўгоду (дарэчы, у часе, калі яму аўтарытэтна рэкамэндавалася-“падказвалася” нія пісаць “мнагаслоўных вершаваных опусаў”), контакт з Жылкавым “Тэстамэнтам” пераплятаеца, а нат фактычна ѹ папера-джаеца контакта з паэзіяй Максіма Багдановіча, канкрэтна — з найбольшым вялікапамеравым сярод ягоных пераважна кароткіх, нат мініятурных вершаў творам (калі ня браць жартайлівай, для дзяцей напісанай “вельмі жаласнай гісторыі, выкладзенай згодна з праўдай беларускім вершам” — “Мушка-зелянушка ѹ камарык-насаты тварык”) — паэмай (у аўтарскім абазначэнні — “вершаваным апавяданьнем”) “Вэртаніка” **). Зусім натуральна, што пад сярэдзіну рыскага пэрыяду свае творчыці паэта наш, сведама ѿжо раўнуючыся на Багдановіча, а наважыўшы напісаць свой першы большы твор — паэму, зъяўрнуўся да Багдановічавага найбольшага твору гэтага тыпу — да ягонага “вершаванага апавяданьня” “Вэртаніка”. І контакт з гэтым Багдановічавым творам знаць ѿжо ѿ загалоўку Салаўёвае паэмы, у паданым ужо там загалоўным, сказаць-бы, вобразе Пэгаса — у Багдановічавай паэме вобраз гэтага міталёгічнага “каня крылатага”, што “да Парнасу... дух імчыць” зъяўляеца ѿ першых радкох саме апошнєе страfy ягонае “Вэртанікі” ды зараз-же тут-же ѹ называеца на імя — “ды як знайсьці съяды Пэгаса”, а радкі гэтыя даволі блізка згукавацца ѿ радкох 6-ае страfy Салаўёвае паэмы — “народных ніў Парнас... на хуткіх крыльях вольнага Пэгаса”. Але ѿ Багдановіча на вобразе гэтым паэма ня толькі канчаеца, а і, сказаць-бы, замыкаеца, бо пры ім, усёдна як у тым аўтаматычным, “амэрыканскім”, як казалі ѿ нас калісь, замку, гэта канец паэмы, дзе “конь крылаты да Парнасу мой дух імчыць, каб я былое апяваў” (паўней ужо зацітаваўшы паданыя вышэй больш урыўкава слова з “Вэртанікі”), калі гожа так сказаць, зашчапляеца, заклямкоўваеца ці нат “запстрыкваеца” (слова, рэкамэндаванае сваецкімі слоўнікамі — добра перадае гук, але не на вельмі паважным, сказаць-бы, стылістычным узроўні) — да ейнага пачатку: “схачу свой вольны верш пачаць — і ўраз пра прошлую згадаю” (бо, за пару радкоў перад гэтым, на самым пачатку паэмы — “я на

**) Багдановічава «Вэртаніка» мае 168 радкоў (з эпілёгам — 186), а «Мушка-зелянушка» — 196. Дзеля параўнаньня: у Жылкавым «Тэстамэнтце» 216 радкоў (зь іх 6 бяз тэксту, пад шматкроп’ямі), у Салаўёвых «На хуткіх крыльях вольнага Пэгаса» — 350 (зь іх 10 бяз тэксту, пад шматкроп’ямі).

дуды ваксовай маю жыцьця мінулага пячаць"). І гэтым зашчапляеца ѹ самая тая, сказаць-бы, спружына, што прывяла ѹ рух усё "вершаванае апавяданьне" Багдановічава — спружына настальгіі ѹ шырокім сэньсе гэтага слова, як тугі за страчаным і ўжо далёкім, у дадзеным выпадку — настальгіі, сказаць-бы, у часе, тугі за "былым", "пошлым", "мінулым", найперш — за тымі "дзіцячымі гадамі". Але якраз настальгія, пры tym ужо ня толькі ѹ ня так у шырокім, як і ѹ самым вузкім і спачатным, этымалягічным сэньсе слова, настальгія ѹ прасторы, туга за страчаным і ўжо далёкім родным, "туга па радзіме" — няйначай і падштурхнула нашага паэту да самага напісаныя ягонага першага большага вершаванага твору, дый сталася ѹ гэтак-жа, як у Багдановіча, спружынай яго. І гэтак кантактам свайго загалоўнага вобразу Пэгаса з канцавым вобразам таго-ж Пэгаса ѹ Багдановічавай "Вэраніцы" Салаўёва паэма выйшла як-бы нейкім працягам тae "Вэранікі". Ды тая-ж настальгія, а прытым яшчэ ѹ завойстраная выразным прадчуваньнем блізкое ѹ нямінуче съмерці, таксама і падштурхнула да напісаныя і сталася спружынай і Жылкавага "Тэстамэнту" ("тугой выгнаныя зьбіты ўшчэнт пішу я гэты тэстамэнт"). І гэтая акалічнасьць хіба ѹ прывяла нашага паэту да цясьнейшага, як раней, папраўдзе, вельмі цеснага мясцінамі кантакту з гэтым Жылкавым творам, і кантакт гэты найшырэй і выявіўся ѹ ягонай паэме, сплёўшыся з tym кантактам з Багдановічавай "Вэранікай" ды зусім, калі гэтак сказаць, перакрыўши яго. Запраўды, кантакт з Багдановічавай "Вэранікай" у Салаўёвай паэме "На хуткіх крыльях вольнага Пэгаса" абмяжоўваецца толькі да паданых вышэй мамэнтаў (яшчэ да іх хіба можна дакінуць некаторы кантакт у самым апошнім радку, найдакладней у самым апошнім слове кожнага з гэтих твораў: у "Вэраніцы" — "Спачынь-жа трохі, верны верш!", у "На хуткіх крыльях..." — "Я съведама пушчаю ѹ съвет свой верш"). За абмежанаццація кантакту з Багдановічам у Салаўёвой паэме стаіць найбольш хіба тая акалічнасьць, што Багдановічава настальгія ѹ "Вэраніцы" — гэта толькі настальгія ѹ часе, калі Салаўя мучыла якраз настальгія ѹ прасторы, туга па далёкім родным краі. *)

*) Настальгія ѹ съціслым, этымалягічным сэньсе «тугі па радзіме» ѹ Багдановіча наагул спатыкаецца вельмі рэдка, што зусім зразумела ѹ съвятле ягонае біяграфіі, дзе страчаныне радзімы адбылося яшчэ на шостым годзе жыцьця ды не магло быць яшчэ глыбака перажытым і адразу-ж усьведамленым, дык і настальгія ѹ прасторы абарачалася тугой не па страчаныні, а за сустречай, не па «былым», а за будучым, жаданым спатканынем з родным краем, дзе «ёсць крыніца жывой вады» і дзе нат съмерць была-б знаходам «спакою», як у вершы «Даўно ўжо целам я хварэю» (і зусім як у самым канцы Жылкавага "Тэстамэнту").

(працяг будзе)

Васіль СТОМА (ЗША).

РАЗДЗЕЛ II

АБРАДЫ І ЗВЫЧАІ ДЗІСЬНЕШЧЫНЫ ЗВЯЗАНЫЯ З СЯМЕЙНЫМ ХАРАКТАРАМ

(працяг)

Нараdзіны.

Да цяжарнай жанчыны ўся сям'я ѹ суседзі ды прыяцелі адносіліся з пашанай. У большых сем'ях кожны стараўся ёй дапамагчы і заступіць у цяжкой сялянскай працы. Калі-ж надыходзіла ейная пара радзіць, дык усе сябры сям'і стараліся знайсці сабе занятак навонкі, а ѹ хаце заставаліся толькі старыя і часамі муж, якія выпаўняў ававязкі пасыльнога. За дапамогай да акушэркі звязрталіся вельмі рэдка, дый праўду сказаўши акушэрку было вельмі мала. У некаторых месцах прафэсійна вышканеных акушэрак было ўсяго адна або дзве на воласьць. Часамі клікалі доктара, але гэта здаралася калі «роды» былі вельмі цяжкія, або здараўся нейкі нешчаслівы выпадак. Да «радзіхі» папросту клікалі «бабу», — старэйшую жанчыну, якая зналася на гэтых справах, умела «бабіць» дзяцей. А ѹ кожнай мясцовасці было іх заўсёды некалькі, — лепшых і горшых. Пасылей на хрэсьбінах «бабы» займалі таксама адпаведнае ѹ ганаравае месца.

Некалькі дзён пасыля нарадзінаў, сваячкі, суседкі ды прыяцелькі «радзіхі» ішлі да яе ѹ адведкі. Яны прыносилі падарункі, а іх за гэта частавалі. Звыкла адведнікі зьбіраліся ѹ грамадкі па некалькі жанчынаў, але ніколі не заседжаліся доўга. Незамужнія дзяўчата — сяброўкі «радзіхі» прыходзілі ѹ адзіночку, і нібы ўкрадкам прыносилі скрамнейшыя падаркі. Мужчыны ѹ адведкі не хадзілі, але некаторыя ведаючы, што ѹ таварыстве маладзіцаў змогуць выпіць чарку, часамі спакушаліся на гэта. За тое пазней шкадавалі свайго неразважнага кроку, бо сябры пытали іх ці ім давялося аблізаць пуп, або абзывалі іх «пупалізамі». У часе адведак ад пачатку ѹ да канца прысутнічала «баба, пазней яна з бацькам дзіцяці запрашала на хрэсьбіны. Запрашаліся на хрэсьбіны толькі тыя сем'і, зь якіх хотосьці быў у адведках. Большаясьць аднак ішлі без запросінаў. У хрэсьбінах ня бралі ўдзелу нежанатыя ѹ незамужнія, хіба што яны былі хроснымі бацькамі.

Хрэсьбіны.

З хрэсьбінамі доўга не цягнулі, бо лічылася вялікім грэхам для бацькоў і наагул радні, калі-б, ня дай Бог, дзіця памерла няхрышчоным. У некаторых месцах існаваў нават звычай, пераняты ад католікаў, што ѹ наглых выпадках з прычыны адсутнасці съвятара дзіця хрысьцілі «ад вады». Такое хрышчэнне мог выканаць

кожны мужчына — хрысьціянін з добрымі паводзінамі. У гэтым выпадку абрац хрышчэння мог выканець бацька, дзед ці нават малодшы брат.

На хрэсьбіны звыкла запрашаў бацька нованараджанага ў таварыстве Бабы. Прыйшоўшы ў хату запрашаючыя хуценька віталіся ў гаварылі: — Просім на хрэсьбіны. Прыйжджаце, прыхадзеце, падарункі прынасіце, але дзяцей не бярыце, лепш пад печ пасадзіце ў ступай закаціце! — Затым пачуўшы адказ, яны хуценька выходзілі. Прычынай такой съпешкі было тое, што калі запрашаючыя на хрэсьбіны съпяшаюцца, то ў хрэсьнік будзе хуткі да ўсялякай працы. Запрашаючых ніколі не частавалі. Хрэсьбіны назначаліся на нядзелю або іншое съвята, але ніколі на першы дзень Вялікадня або Калідаў ці дзень, калі паміналіся памёрлыя. Кумы-хросныя бацькі бралі малое ды ехалі або ўшлі зь ім у царкву. Зь імі мог ехаць таксама ў хтосьці з радні, але ніколі бацькі. Імя для малога выбіралі загадзя, але бывала, што съвятар сам даваў каляндарнае імя.

Ідучы на хрэсьбіны жанчыны неслі невялічкія падарункі для радзіхі й нованараджанага, а таксама па вялікай місце пшанічных бліноў падсмажаных на масльле ды пасыпаных густа цукрам. Баба-ж са свайго боку пякла на яйках і масльле падсушаныя салодкія цестачкі, называныя чамусьці «бабінай кашай». У часе бяседы маглі съпяваць, але не маглі танцаваць. На хрысьцінах прысутнічалі толькі жанатыя, за выключэннем хіба кумоў.

Сваты

Калі маладыя былі закаханыя ў большай ці меншай меры ў калі ня было выразных запярэчаньняў з боку бацькоў або іншых перашкодаў, дык дзяцюк павінен быў «ісьці ў сваты». Запрасіўшы сабе да таварыства старэйшага векам сваяка ці наагул прыяцеля хлапец ішоў у сваты. За свата бралі асобу не дурную, таксама не выпіваку ў такога, што «ў кішэню за словам не лезе». Сват мусеў быць або жанатым або ўдаўцом. Гэтая ўмова сурова перасьцярагалася, бо людзі верылі, што нежанаты сват прыносіць няшчасце. У палякаў нават прымаўка была: «Як съвят съвятам, не был кавалер сватам». У сваты ўшлі, або ехалі звычайна ў съботу ў бацькі маладой зазвычай рабілі выгляд, што для іх гэта зьяўляецца неспадзеўкай, хоць часьцей ведалі аб гэтым ужо некалькі дзён наперад. Сваты адразу ў хату да дзяўчыны не заходзілі, — тапталіся па панадворку голасна гаворачы, каб іх у хаце чулі. Вясельлі найчасьцей адбываліся ў «мясаедзе», зімой, дык сваты часамі топалі па ганку нібы абтрасаючы з абутку сънег. Гаспадар таксама не адразу выходзіў на іх спатканьне. Выйшаўшы звычайна заводзіў гутарку пра пагоду або чымсь іншым і толькі пасьлей пытаў што ім трэба. Адказ даваў сват, але ня проста, а загадкова ў паговорачным стылі, як прыкладам: — «Мы вось з-за мора таргайцы-падарожныя ды заможныя. За морам вось жывучы і ўсялякіх людзей спатыкаючы, дачуліся-даведаліся, што ў вас ёсьць тавар на продаж. Дык можа у вас з намі выйшаў-бы нейкі гандаль?» Або: — «Настаў зімовы час як для вас так і нас. Ведама, што зімой усе зьвярыну страляюць, сваю долю папраўляюць. Дык вось і наш малады стралец-удалец хоча ўпаляваць белачку-вавёрачку, ці ліску-хітровачку. Дык можа вы са сваёй ласкі нам дапаможаце ў съцежку-дарожку да яе пакажаце!» Нават і ў тым выпадку, калі сваты былі ўне да ўспадобы, іх ўсёроўна запрашалі ў хату. Першым пераступаў парог сват кажучы сваё «Пахвалёны гэтаму дому». Неўзабаве даставаў з-за пазухі падпяранага чырвоным

ці зялёным паясом новага кожуха пляшку гарэлкі ў ставіў яе на стол. Гаспадыня ў сваю чаргу ставіла нейкую закуску. Калі на гэты момант у хаце знаходзіўся хтосьці чужы, дык ён шануючы сямейныя справы паціху выходзіў. Будучая маладая таксама хуценька ўцякала ў камору. Тады сват наліваў чарку гарэлкі ў падносіў яе тэй асобе, якая запрасіла іх у хату. Калі чарку выпівалі і налівалі наступную для свата, дык гэта было добрым знакам, што сватаўство прымаецца. Калі-ж хтосьці было не ўпарадку, дык каб сват не пачуўся абражаным, гаспадар клаў на стол суму грошай раўнавартасной пляшцы гарэлкі. Гэта азначала, што сям'я ня хocha наразіць сватоў на страты з прычыны адмовы. У такім выпадку сват паказваў сваё красамоўства ў сулі ўсялякія карысыці, якія будуць вынікам гэтага жанімства. Калі-ж і гэта не дапамагала, а маладая ня мела нічога супраць маладога, дык з каморы чуўся плач. Часта гэта зъмякчала сэрцы тых, хто быў супраць вясельля. Пасьля выпітай першай пляшкі, сям'я ставіла на стол другую, забіраючы перад гэтым паложаныя гроши. Цяпер ужо маладую клікалі да стала. Яна садзілася звычайна на самым беражку ў барані Божа, каб не за блізка да маладога. У гэты час сват з гаспадаром выходзілі ў камору, каб абгаварыць справу пасагу. У наступную съботу, або ў сярод тыдня, малады наведваўся да маладога ўжо з бацькамі на Заручыны. На заручынах бацькі багаслаўлялі маладую пару на супольнае жыцьцё ў канчаткова вызначалі тэрмін вясельля. Таксама абгаварвалі колькасць запрошаных гасьцей. Трэба таксама зацеміць, што адбываліся сваты і ў іншых абставінах. Напрыклад калі першаю прычыну была справа матэрыяльная. У такім выпадку будучыя сужонкі часта ўяўлялі аднаго. Былі ў іншыя сватоўствы.

Вясельле

Да вясельля калі на гэта дазваляў час рыхтаваліся праз некалькі тыдняў. Бацькі маладой шыкавалі для яе «выправу», бо-ж яна ўжо ў чужыя людзі, а там могуць абгаварыць. Словам выправу ладзілі старанна і паводле заможнасці. Заўсёды стараліся ўсё наладзіць як найлепш.

Запрашалі на вясельле загадзя, тыдзень ці больш наперад. У гэты час маладыя падбіралі сабе дружак і дружбантаў. На вясельлі яны тварылі асысту маладых. Калі маладая ня мела старэйшай, але ўжо замужнай сястры, дык яна запрашала нейкага іншага на старшую свацьцю. Абавязкам старшай свацьці было ў першую чаргу перавязаць свата праз плячу ці хоць вышэй локця на левай руцэ прыгожа вышываным ручніком, які ён пасьля вясельля забіраў сабе. Старшая свацьця таксама ў часе шлюбу засыціала кужэльным палатном падход да дывана на якім стаялі маладыя ў царкве. Гэтае палатно забіраў пазней съвятар. Адсюль напэўна ў паговорка: «Кamu хлапатно, а папу палатно».

Гасьцей на вясельле запрашалі маладыя ў таварыстве бацькоў або кагосьці з бліжэйшай радні. Калі хтосьці ня мог прыбыць на вясельле, дык усёроўна пачуваваўся прыслать вясельны падарунак.

Само вясельле зазывчай пачыналася ў съботу, калі пачыналі зъяджанца да лейшыя госьці. У дзень вяселля, у нядзелю ўжо з раніцы пачыналіся вясельныя абрацы, асабліва ў хаце маладой. Калі на гэта дазваляў расклад хаты, дык маладая ў таварыстве старшай свацьці ў яшчэ аднэй з дружак выходзіла ў іншы пакой, куды апрача іх ніхто ня меў права заходзіць. Там свацьця з дружкай прыбиралі маладую ўва белае, калі была магчымасць дык і абутак ды панчохі былі

таксама белыя. Тады бацькі ўзяўшы ў рукі съв. Абраз ставалі на покуці, а маладая перад імі на каленах хрысьціліся, цалавалі Абраз і рукі багаслаўляющих. Зазывчай бацька коратка прамаўляў да маладое аб tym, што яе цяпер чакае новае жыцьцё й новыя абавязкі. Ён асабліва падкрэсліваў, што яна павінна любіць свайго прышлага мужа й быць пакорнай ягоным бацьком і сям'і. Пасьля гэтага свацьця з дружкай падыймалі яе з каленаў і садзілі на загадзя прыгатаваную й перавернутую ўверх дном ды пакрытую прыгожай саматканай дзяружкай хлебную дзяжу. Присутныя пачыналі съпяваць песні ў якіх казалася аб заканчэныні дзяючага жыцьця й дзяючай волі. Тымчасам свацьця з дружкай распляталі яе касу ці косы ды бралі ад «надкосыніка» вясельны вэлюм, які ён дасюль тримаў на выцягнутых рукох. Вэлюм накладалі на галаву маладой. Пасьля гэтага яе пачыналі дарыць, пачынаючи ад бацькоў, усе прысутныя. Часамі дарыць маладую зьбіралася й большая колькасць людзей, бо прыходзілі й тыя, што на вясельле не зьбіраліся. Для складання падарункаў побач стаяў стол, а на ім талерка. Некаторыя дары толькі дэкліраваліся, а фактычна перадаваліся пасьля вясельля, як прыкладам дзьве куркі, парасё, барана ці інш. Падыходзячы да маладой дорачыя жадалі ёй усяго добра, цалавалі ў шчаку й адыходзілі. Трэба дадаць, што праз цэлы час гэтага абраду, які між іншым называўся — «садзіць маладую на пасад», яна залівалася даволі шчырымі съяззамі. А што гэтamu абраду прыдавалася вялікае значэнне, можа съведчыць хоць-бы й тое, што ў кароткім часе перад вясельлем суседзі, але найбольш старэйшыя векам суседкі спаткаўшы маладую казалі: «Дай табе Божа, дзетка, на шчаслівым месцы на пасадзе сесьці».

У гэтым-жа часе і ў хаце маладога адбывалася нешта падобнае, хоць тут абыходзілася бяз дзяжы, расплятаныня касы, ну й бяз плачу.

Перад tym як ехаць у царкву, малады са сваімі дружбантамі зяжджаў у хату маладой, але яна на гэты час хавалася ў камору або да суседзяў, бо лічылася благой прыметай, каб маладая перад самым вянцом бачыліся. У часе гэтай каронеўкай візыты іх нават не частавалі, толькі дружкі прышпільвалі сваім раней вызначаным дружбантам белыя вясельныя кветкі на кляпу. Кветкі маглі быць жывыя або часцей штучныя, купленыя ў краме. Атрымаўшы кветкі на грудзі, дружбанты адплачвалі адпаведнай аплатай, найчасцей у выглядзе саладошчаў. Далейшую дарогу да царквы ўжо адбывалі ўсе разам, аднак на першых санках ці возе ехалі сват і малады, на другіх маладая, старшая свацьця ды «надкосынік», а далей садзіліся, як папала. Большы парадак захоўваўся пры вяртаныні. Тады на першай павозцы ўжо ехаў музыка ці музыкі, на другую садзілася маладая й «надкосынік» са сваёй дружкай, — ён-жа і кіраваў канём. У трэйцюю павозку садзіліся: сват і першая свацьця, а што да іншых, дык ведамых правілаў ня было. Трэба дадаць, што ў гэтым вясельным «картэжу» маглі прыймаць удзел і іншыя вясельнікі, якія не належалі да дружбы.

Што датычыць агульнага выгляду коней і павозак, дык коні павінны быті быць чысьцюсенька вычышчаныя з паўплятанымі ў грэвы рознакаляровымі стужкамі ды шархунамі на шыях, а таксама з адумысловымі асабліва звонкімі званкамі пад дугамі. Павозкі засыпаліся каляровымі радзюшкамі, якія па магчымасці павінны быті зьвісаць пазадзі. Музыка ці музыкі гралі толькі на паваротнай дарозе з царквы.

Па дарозе ў царкву маладая стараліся прыпомніць усе павучэныні, якія давалі

ім маці, хросная, або іншыя добразычлівия цёткі. Яны звыкла казалі: «Глядзі голубка, каб ты ўваходзячы ў царкву, барані Божанька, ня ступала аднэй нагою на разаслане палатно, а другой на падлогу. Гэта можа давесыці й да таго, што ты яго, ці ён цябе ня будзе шчыра кахаць! А як падыйдзеш да дывана то старайся, дзетка, каб твая нага ступіла першай на яго. Калі-ж гэтага ня зробіш, то твой муж ня будзе слухаць цябе, зязулька. А яшчэ дачушка, калі съвятар вам будзе даваць піцу тройчы віно, памятай, каб ты за апошнім разам не заставіла ні кроплі ў кубачку! Тады ў спрэчках ты заўсёды будзеш мець апошніе слоўца, золатка!»

Малады прыехаўшы першым да царкоўнага парогу быў падводжаны пад рукі старшай свацьцяй і сватам. Маладую-ж бралі пад рукі й падводзілі да яго «надкосынік» і тая дружка, якая прыбірала яе перад пасадам. Далей яны ўжо самі, найчасцей ўзяўшыся за рукі, ішлі па разасланым палатне аж да таго месца, дзе мелася адбыцца вянчанье. Старшая свацьця становілася поблізу маладой і сачыла, каб у тэй было ўсё ў парадку з уборамі. За маладымі стаялі чатыры дружбанты, па двух за кожным з іх. Яны трымалі вянчальныя кароны. Па два-ж яны стаялі дзеля таго, каб замяніць адзін другога, калі ў стоячага наперадзе стамлялася рука, бо лічылася недапушчальным, каб трymаючи карону замяніць сам сваю руку. Кароны трымалі праз белую хустачку або налажкы ў на руку белую рукавічку. За гэтымі дружбантамі, якія да рэчы называліся «старымі дружбантамі» ставалі паўкругам усе іншыя дружбанты й дружкі ўключна са сватам.

Што датычыць самога вянчанья, дык яно выглядала таксама як і тут на эміграцыі, з той рэзвніцай, што на вянчанні ніколі не прысутнічалі бацькі маладых. Трэба яшчэ ўспомніць, што з царквы вярталіся ў дом маладой, а ўжо назаўтра, у панядзелак пераяжджалі да маладога, дзе ў аўторак вясельле заканчалася «цыганскім вясельлем».

Аднак былі выпадкі, што з царквы ехалі й да маладога, а заканчалі вясельле ў маладой. Гэта здаралася тады, калі малады йшоў «у прымакі».

Ад вянца ехалі ўжо ў крыху зьмененым парадку. На першай павозцы ехаў музыка ці музыкі, якія павінны быті граць як мага галасней, асабліва праяжджаючы праз местачковыя ці вясковыя вуліцы. За музыкамі ехалі маладая, сват і свацьця, прычым сват кіраваў канём. Далей садзіліся як папала, прытрымліваючыся панекуль правіла, каб дружкі ехалі са сваімі дружбантамі. Калі вясельнікі ехалі з царквы, на вуліцах ім закладалі «рагаткі». На стол засланы белым абрусам клаўся хлеб-соль, невялікая буханка хлеба з выразанай у верхній скарынцы ямкай, куды насыпалася соль. Ставілася пляшка гарэлкі й дзьве чаркі на талерцы. Два-ж-жа маладзейшых хлапцоў бралі лёгкую жэрдку й перагарджалі гэтай жэрдкай сярэдзіну дарогі. Не затрымацца перад жэрдкай, або аб'ехаць яе збоку лічылася вельмі нянетлівым. Стаячыя пры стале хуценька падносілі маладым хлеб-соль ды напоўненую чаркі. Присутныя віншавалі маладых. Маладая выпівалі чаркі, а маладая брала хлеб і ветліва дзякавала. У гэтым часе сват падходзіў да стала й клаў на ім пэўную суму грошай, аднак ня меншую роўнавартасці гарэлкі.

На гэтым цырымонія й канчалася. Музыкі ізноў пачыналі граць і вясельнікі ехалі далей.

Пад'яжджаючы да дому, музыкі асабліва стараліся граць нешта задзёрыстае падобнае да «Бляхарышынай полькі», пазней становіліся ля ганку й прадаўжалі граць пакуль усе госьці не ўвайшлі ў хату. На парозе маладых спатыкалі бацькі багаслаўляючы іх съв. Абразом. Стаяўшы на калені на падсьцелены раней дыванок,

цалавалі Абраз, а пасъля абаіх бацькоў у руку. Устаўшы з каленаў яны выпівалі па невялічкай чарцы гарэлкі закрашанай мёдам ды за бацькамі ўваходзілі ў сярэдзіну й садзіліся на покуці пад абразамі. Па бакох ад іх садзіліся дружбаны са сваімі дружкамі. Не садзіліся толькі старшая свацьця й сват, яны мелі пэўныя абавязкі ў часе вясельнай бяседы. Пасъля першай чаркі, усе бяседнікі пачыналі званіць нажамі й відэльцамі аб талеркі ды крычаць: «Горка маладым!» Тыя павінны былі ўстаць, пацалавацца й выпіць напоўненую ў міжчасе чаркі. Пасъля маладых горка крычалі й дружбе, а таксама й некаторым гасцям. Але найбольыш даводзілася маладым, яны-ж павінны былі ўважаць каб ня ўпіцца на сваім вясельлі, што ня лічылася вялікім гонарам.

Па нейкім часе свацьця ўносіла пад акампаньемант адумысловых «каравайных песьняў», вясельны каравай парэзаны на невялікія кавалкі. У каравайных песьнях чамусыці падсмейваўся толькі сват, а на ўсякія лады выхвалялася маладая. У гэтых съпевах яна была выхваляная, як белая галубачка або анёлачак. Пра маладога не ўспаміналася. Што датычыць свата, дык у яго й «боцікі былі з ваконцамі, каб карэлыя пальцы праз іх маглі выглядаць, ягонага коніка вароны дзюбамі чысьцілі, яго ніўкі сьвінкі гаралі, а зайчыкі гной вазілі». Заканчаліся гэтая съпевы наступнымі звароткамі:

А сват свацьці, дый сплёў лапці з тоўстых лыык,
А сам ходзіць, харабруець як індых!

Або на заканчэнне съпявалі й гэтак:

Калі сват гарэлкі не дасі,
Караваю трасцу ты зъяси!

Удаючы зазлаванага, сват выбягаў за дзвіверы й за хвіліну вяртаўся з пляшкамі гарэлкі, якія расстаўляў на сталы. Абрадаваныя пяюніні замаўкалі й надзялялі свата вялікім кавалкам караваю. Канчалася гэта такім чынам, што прысутныя крычалі свату й свацьці «горка».

Тымчасам моладзь пераходзіла ў іншае памешканье з музыкамі на танцы. Да іх далучаліся й некаторыя старэйшыя, якім таксама яшчэ хацелася ўспомніць маладыя гады. Звычайна ў танцах прымалі ўдзел ня толькі ўдзельнікі вясельля, але ўсе жадаючыя.

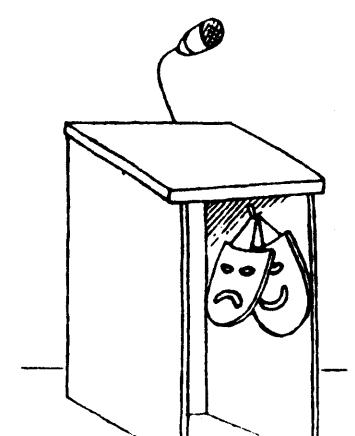
Назаўтра крыху праспаўшыся пачыналі зьбірацца да пераезду ў дом маладога. Ехалі бацькі маладое, сват са свацьцяй ды ўся дружба, якая цяпер ужо называлася «прыданымі й прыданкамі». Ехалі таксама й бліжэйшыя сваякі маладой, уключаючы бацькоў маладой ды абавязкава хросных. Сват-жа пад чыннай апекай свацьці павінен быў даставіць на месца «прыданае» (пасаг). Прыданае залежыла ў большасці ад заможнасці бацькоў маладой і складалася з розных прыбыткаў.

Перад выездам з дому маладое, сват выкупляў «прыданае». Брэты й сёстры маладое абматвалі поясам ці вяроўкай куфар і не дазвалялі яго выносіць, аж пакуль не атрымоўвалі жаданага выкупу.

Спатканыне маладых на парозе, а таксама каравай, які сюды прывозіла свацьця, былі падобнымі, можа з адной розніцай, што калі нядаўна ў «каравайных съпевах» крытыкавали свата, дык тут ужо зьдзекваліся з маладое, галоўна прыпісваючы ёй беднасць. Прыкладам:

(працяг будзе)

ВЯСЁЛЫ КУГЧАК

Малюнак Я. БУЛАВЫ.

— Дапамагай, войча! Нас інтэрнацыянальна-савецкіх беларосаў застаўляюць вывучаць беларускую мову...

— Шпрыц аднаразовы?
— А як жа: кожнага адзін раз колем.
Малюнак Ю. СЯВЕРЫНА.

*Editor and Publisher: Nikolas Prusky
1086 Forest Hills Ave., SE. Grand Rapids, Mich. 49506 USA.*